

ეკონომიკისტი EKONOMISTI

საერთაშორისო სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი
International Scientific - Analytical Journal

1
2019

ტომი – VOLUME

XV

UDC33

ე-49

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Paata Gugushvili Institute of Economics

ეკონომისტი

EKONOMISTI

2019

1

ტომი-VOLUME

XV

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

საერთაშორისო რეცენზირებადი სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი

**Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Paata Gugushvili Institute of
Economics
International Reviewed Scientific-Analytical Journal**

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

გამოდის 2009 წლის იანვრიდან ორ თვეში ერთხელ,
2016 წლიდან – კვარტალში ერთხელ

**Published since January 2009 once in two months,
Since 2016 - Quarterly**

-

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 0105, გ. კიკოდის ქ. 14;
ტელ.: 293 34 44; 599 970103.

**Address: Tbilisi, 0105, Kikodze street,
tel. (+995 32) 293 34 44; 599 970103.**

სამეცნიერო-სარედაქციო საბჭო

აღოფესორები:

რამაზ აბესაძე (მთავარი რედაქტორი), იური ანანიაშვილი, გივი ბედიანაშვილი, თეიმურაზ ბერიძე, გიორგი ბერუღავა, ვახტანგ ბურდული, რევაზ გველესიანი, რევაზ გოგოხია, რევაზ კაკულია, თემურ კანდელაკი, მურმან კვარაცხელია, პაატა კოლუაშვილი, ალფრედ კურატაშვილი, ელგუჯა მექვაბიშვილი, სოლომონ პავლიაშვილი, ვლადიმერ პაპავა (აკადემიკოსი), უშანგი სამადაშვილი, ავთანდილ სილაგაძე (აკადემიკოსი), ავთანდილ სულაბერიძე, თეიმურაზ შენგელია, თინა ჩხეიძე, ნოდარ ჭითანავა, ნოდარ ხაღური, ეთერ ხარაიშვილი, მიხეილ ჯიბუტი.

მთავარი რედაქტორის თანაშემწე – ეკონომიკის დოქტორი **მამუკა ხუსკივაძე**
პასუხისმგებელი მდივანი – ეკონომიკის დოქტორი **თეა ლაზარაშვილი**

სამეცნიერო-სარედაქციო საბჭოს უცხოელი წევრები

ფრენკ არაუჰო (პროფესორი, ფილოსოფიის დოქტორი, კალიფორნიის უნივერსიტეტი ბერკლი, კალიფორნიის უნივერსიტეტი დევისი, (კალიფორნია, აშშ)), ლარისა ბელინსკაია (ვილნიუსის უნივერსიტეტი), რუსლან გრინბერგი (რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტი), სიმონე გუერჩინი (ფლორენციის უნივერსიტეტი), ბარნი ერედია (პროფესორი, საგანმანათლებლო კონსორციუმ ინსტიტუტის პრეზიდენტი (ქ. აპტოსი, კალიფორნია, აშშ), ვოლფგანგ ვენგი (ბერლინის ტექნიკური უნივერსიტეტი), ტომას დ. ვილეტი (კლერმონტის უნივერსიტეტი), ელდარ ისმაილოვი (ბაქოს სოციალური მართვისა და პოლიტოლოგიის ინსტიტუტი), გინდრა კასნაუსკიენე (ვილნიუსის უნივერსიტეტის საერთაშორისო ბიზნესის სკოლა), სტივენ კოენი (კოლუმბიის უნივერსიტეტის პროფესორი, მდგრადი მენეჯმენტის სკოლის დირექტორი (ქ. ნიუ იორკი, აშშ), სლავომირ პარტიცი (იოანე პავლე II-ს სახელობის ლუბლიანას კათოლიკური უნივერსიტეტი), გალინა სავინა (ხარკოვის ტექნიკური უნივერსიტეტი), ჯეფრი საქსი (კოლუმბიის უნივერსიტეტის პროფესორი, გაეროს მთავარი მრჩეველი (ქ. ნიუ იორკი, აშშ)), დიმიტრი სოროკინი (რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტი), დაროლ ჯ. სტეინლი (პეპერდაინის უნივერსიტეტი), ალექს სტუპნიცკი (ტარას შევჩენკოს სახელობის კიევის ეროვნული უნივერსიტეტი), ადამ ნიუმენ ტიორნერი (მენეჯმენტის პროფესორი, ლესტერის უნივერსიტეტი (ლესტერი, დიდი ბრიტანეთი)).

SCIENTIFIC EDITORIAL COUNCIL

Professors:

Ramaz Abesadze (Editor-in-chief), Yuri Ananiashvili, Givi Bedianashvili, Teimuraz Beridze, Giorgi Berulava, Vakhtang Burduli, Nodar Chitanava, Tina Chkheidze, Revaz Gogokhia, Revaz Gvelesiani, Mikheil Jibuti, Revaz Kakulia, Nodar Khaduri, Eter Kharashvili, Paata Koghuashvili, Alfred Kuratashvili, Murman Kvaratskhelia, Temur Kandelaki, Elguja Mekvabishvili, Vladimer Papava (academician), Solomon Pavliashvili, Ushang Samadashvili, Teimuraz Shengelia, Avtandil Silagadze (academician), Avtandil Sulaberidze.

Assistant Editor-in-chief – Doctors of economics **Mamuka Khuskivadze**

Executive Secretary – Doctors of economics **Tea Iazarashvili**

FOREIGN MEMBERS OF THE SCIENTIFIC EDITORIAL COUNCIL

Frank P. Araujo (Professor, PhD at University California at Berkeley, University California at Davis), Larisa Belinskaia (Vilnius University), Steven Cohen (Professor at Columbia University, Director of the Master of Science in Sustainability Management (New York, USA)), Barney Eredia (Professor, President at Educational Consortium Institute at Aptos (CA, USA)), Ruslan Grinberg (Institute of Economics of RAS), Simone Guercini (University of Florence), Eldar Ismailov (Baku Institute of Social Management and Political Science), Gindra Kasnauskiene (International Business School of Vilnius University), Slavomir Partycki (The John Paul II Catholic University of Lublin), Jeffrey D. Sachs (Professor at Columbia University, Senior UN advisor (New York, USA)), Galina Savina (Kharkiv Technical University), Dmitri Sorokin (Institute of Economics of RAS), Darrol J. Stanley (University of Pepperdine), Oleksiy Stupnitsky (Taras Shevchenko National University of Kyiv), Adam Newman Turner (Professor of Management at Leicester University, The United Kingdom (UK)), Wolfgang Weng (Technical University of Berlin), Thomas D. Willett (Claremont Graduate University).

ს ა რ ჩ ე მ შ ი - C O N T E N T S

მაკროეკონომიკა –MACROECONOMICS

<i>Ramaz Abesadze</i> – Circular Economy: Essence and modern challenges	7
– :	13
<i>რამაზ აბესაძე</i> – წრიული ეკონომიკა: არსი და თანამედროვე გამოწვევები	20
<i>Vakhtang Burduli</i> – The Transformation of National Innovation Systems in Some De-veloped Countries	28
– -	41
<i>ვახტანგ ბურდული</i> – ეროვნული ინოვაციური სისტემების ტრანსფორმაცია ზოგიერთ განვითარებულ ქვეყანაში (ვრცელი რეზიუმე)	56

ზოგადი ეკონომიკური თეორია –
GENERAL ECONOMIC THEORY

– «H » -	
(?!)	63
<i>Alfred Kuratashvili</i> – “Invisible Hand” by Adam Smith and Modern Manifestations of Capitalism (!) (Expanded Summary)	73
<i>ალფრედ კურატაშვილი</i> – ადამ სმიტის „უხილავი ხელი“ და კაპიტალიზმის თანამედროვე გამოვლინებები (!) (ვრცელი რეზიუმე)	75

ზონანსები – FINANCE

<i>Dariusz Prokopowicz, Sylwia Gwo dziewicz</i> – The Impact of the Development of the Credit Derivatives Market on the Process of Improving Credit Risk Management in Fi-nancial Institutions	78
<i>დარიუშ პროკოპოვიჩი, სილვია გვო ზღიევიჩი</i> – საკრედიტო წარმოებულთა ბაზრის გავლენა საკრედიტო რისკების მართვის გაუმჯობესების პრო-ცესზე საფინანსო დაწესებულებებში (რეზიუმე)	85

გლობალიზაცია – GLOBALIZACION

<i>Emir Eteria</i> – Economic Globalization and Regional Trade Agreements: Recent Devel-opments	86
<i>ემირ ეთერია</i> – ეკონომიკური გლობალიზაცია და რეგიონული სავაჭრო შეთანხმებები: თანამედროვე ტენდენციები (ვრცელი რეზიუმე)	92

სოფლის მეურნეობის ეკონომიკა – AGRICULTURAL ECONOMY

<i>ნინო რუხაია-მოსმგვლიშვილი</i> – კონკურენტუნარიანობისა და შემოსავლიანობის ამაღლების გზები ქართულ აგრარულ სექტორში	94
<i>Nino Rukhaia-Mosmgvdlishvili</i> – Strengthening Competitiveness and Income in the Georgian Agrarian Sector (Expanded Summary)	101

ჯანდაცვის ეკონომიკა – ECONOMIC OF HEALTHCARE

<i>თენგიზ ვერულავა</i> – ამბულატორიული მედიკამენტების ფინანსური ხელმისაწვდომობა ხანდაზმულთათვის	104
<i>Tengiz Verulava</i> – Access to Medicines for Pension Age Population in Georgia (Expanded Summary)	112

დოქტორანტიებისა და მაგისტრანტიების სამეცნიერო ნაშრომები
SCIENTIFIC WORKS OF DOCTORAL STUDENTS AND UNDERGRADUATES

<i>გივი მაკალათია</i> – საქართველოს დეფიციტური ბიუჯეტი და სახელმწიფო ვალი	115
<i>Givi makalatia</i> – Georgia's Adverse Budget and State Debt (Expanded summary)	121
<i>ბონდო გასვიანი</i> – სამეწარმეო ორგანიზაციის განვითარების ეტაპები და ზრდის მიმართულებები	123
<i>Bondo Gasviani</i> – Organizational Development Stages and Growth Trends of Entrepreneurial Company (Expanded summary)	132
<i>ქეთი ცხადაძე</i> – ინფლაციის თარგეთირება განვითარებად ქვეყნებში	140
<i>Keti Tskhadadze</i> – Targeting Inflation in Emerging Market Countries (Expanded summary)	144
<i>ნინო საღარეიშვილი</i> – ადგილობრივი აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების ზრდაზე მოქმედი ფაქტორები და ექსპორტის სტიმულირება	146
<i>Nino Sagareishvili</i> – The Factors Affecting Production of Domestic Agricultural Goods and Export Promotion (Expanded summary)	152
<i>ალექსანდრე ნაჭყეზია</i> – პერსონალის კონტროლინგის ადგილი და როლი კომპანიის მენეჯმენტის სისტემაში	154
<i>Alexandre Nachkebia</i> – On the Place and Role of Personnel Controlling in Company's Management System (Expanded summary)	159
<i>მარიამ საღარეიშვილი</i> – კონკურენცია საქართველოს აგროსასურსათო ბაზრებზე და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების წარმოების გამოწვევები	161
<i>Mariam Saghareishvili</i> – Competition on Georgian Agricultural Market and Challenges in Agricultural Production (Expanded summary)	167
<i>ტარიელ ლომია</i> – მუნიციპალური ნარჩენების შეგროვებისა და მართვის სისტემის პრეისტორია	169
<i>Tariel Lomia</i> – The Prehistory of the Municipal Waste Collection and Management System (Expanded summary)	175

მეკონომიკური მეცნიერება - MACROECONOMICS

Ramaz Abesadze
Doctor of Economy, Professor

CIRCULAR ECONOMY: ESSENCE AND MODERN CHALLENGES

Summary. *The vast majority of modern economies are characterized by the patronage of natural resources - the economic value of resources is not maximally used. Such economy, that is based on the growth of profit, is called a straightforward economy on the maximum satisfaction of today's demands. The linear (straightforward) economies have limited resources that are not effectively used and a large number of waste have a negative impact on the environment. The circular economy is the opposite of linear economy, which is focused on the maximum utilization of economic value of the natural resources and minimal pollution of the environment.*

Key words: *circular economy, Linear economy, waste, Environment, Protection of nature.*

Introduction

Nowadays world is facing two major challenges, first of all, the world reserves of resources are gradually expiring and it is necessary to keep them as long as possible, until the alternative resources are not solved, renewable resources should be used to maintain robust nature. And secondly, economic growth threatens humanity, because of the intensification of global and local ecological problems. Also, the importance of the problem is that in the future it will be harder to obtain resources and the demand for them will increase. Therefore, the resources will rise and the nature of the measures will be increased in parallel.

The essence of the circular economy

One of the most important ways to solve the problem is formation of the circular economy, unlike of linear economy where the principle operates: use of raw materials for production of products and waste (that can still be used for production) is discharged and contaminated. The circular economy is a recovery system, in which resources and waste are minimized. The main concept of the circular economy is rational useage of natural resources. Business responsibilities in linear economy are guaranteed when the product is already in the hands of the consumer and decides where to place the waste.

The principle of circular economy is the maximal useage of resources, in the conditions of minimal stimulus to the environment. This is achieved by using renewable resources and recycling of secondary raw materials [The circular .. 2013] Scheme of circular economy: Resources - Products - Waste - Resources. Therefore, not only increase, but also the protection of natural resources, some of them (forest, soil, recreational, etc.). Under the conditions of linear economy, there is a danger of rapid expansion of natural resources, climate change and environmental degradation, and the chain of production chain reduces this threat simultaneously and gives new opportunities to the economy [Giorgadze. 2016].

This model implies: the resources received from nature are maximally used during several life cycles, including: on the one hand, environmental protection and, on the other hand, rational use of resources, which in itself positively reflects the improvement of human health and renewal process of nature; The use of such raw materials which is less harmful to the environment; Use of renewable energy sources; Innovative business opportunities, etc.

Although 100% circular economy cannot be achieved, the residue will always exist and consequently environmental impact will always be. However, there is no better model of sustainable development and it will be much more than natural in case of non-use.

Development of the Circular Economy

The circular economy is unmatched for the whole world, regions and individual countries. Nowadays, the world is focused on the formation and development of the circular economy. In this respect, Europe is leading. The European Parliament and other EU institutions pay much attention to the circular economy. In particular, in 2015 the European Commission adopted an "ambitious new package for the EU" (An Ambitious ... 2015). They also created a platform for the cooperation of stakeholders (European ... 2018). These documents are aimed at facilitating transition to European circular economy. The European Union is trying to make its economy more sustainable and in January 2018 the European Commission adopted a "European Action Plan for Circular Economy" [an EU action ... 2015] action plan that includes: EU strategy in the circular economy on plastic products. By 2030, all packaging of plastic should be recycled throughout the EU. The Strategy provides the need for specific measures to be adopted, that implies: Legislative instruments that will reduce the effects of a single use of plastic on the environment, especially on the oceans and oceans; Legislation that determines the connection between waste, products and chemicals; At the national level, the development of the circular economy's progress monitoring framework comprising 10 indicators. These indicators include all phases: Production, consumption, waste management and secondary raw materials. Economic aspects are also envisaged: Investments, jobs and oventions; Reports of raw materials and circular economies and others [Melkadze 2018].

In early 2017, the European Commission summed up the work of a circular economy program a year ago and presented a financial platform [EU Commission ... 2017]. He has received a comprehensive package of measures to assist entrepreneurs and users to move to a circular economy when resources are used more rationally. It states that the earth and economy cannot live if we continue to act on the principle: "Take, use, turn it". Humanity must retain resources and utilize their economic value as a whole. The transition to the circular economy is being implemented by the European Foundation for Strategic Investment, through the program "Horizon 20" and structural funds and investing in the circular economy of the state [EU Commission ... 2015].

The world's attention fuels Finnish innovations. Finland was one of the first to get a national road map of the circular (circular) economy in 2016-2025. As large enterprises and startups are actively involved in this way, considering the circular economy in their business. There is also a rich experience in Switzerland.

Changes in the economic system

The aim of the circular economy is to reduce waste and environmental protection, for which it is necessary to change the economy cardinally.

The principle of linear economy is: more, better, faster. The circular economy is focused on maximizing the use of resources and improving ecological conditions, that's why it reduces the economic growth rates, but ecological threats and the mileage of resources forced entrepreneurs to introduce a circular economy, while the States and their associations, and international organizations to promote them. Changing the circular economy leads to changes in the economic system, in all its elements: In the nature of the proprietor (the owner often prefers not to sell the product but to rent, not the creation of new products, but also repairs, reconstructions, reboots, renovations), technologies (the rule of production is new, which is focused on neutral, non-polluting and not only profit growth) In physical capital (a new technique is played

Humans' capital (the elements of human capital are replaced by new knowledge, new technologies, new physical capital, new forms of production, new institutions, innovations, new manufacturing processes in human capital) And so on. Institutions (new laws, normative acts, regulatory bodies are created, changing the function of markets and other institutions, etc.). It is directly related to innovative processes, since achievements can not be made without relevant changes in education, science, inventiveness, entrepreneurship. Thus, the transition to the circular economy leads to changes in the economic system.

The linear economy is much more focused on the present, circular economy - both on the present and on the future.

Circular Economy in Georgia

Serious practices have not taken place in the formation of circular economy in Georgia, but some institutional grounds have been prepared for this. First of all, the Law of Georgia on Environmental Protection (1996) should be noted. The main objectives of the law are to protect basic human rights - live in a healthy environment and enjoy the natural and cultural surroundings; Ensure environmental protection and rational use of the state, safe environment for human health in accordance with the ecological and economic interests of the society and taking into consideration the interests of the present and future generations; To promote the biological diversity, preservation of rare and endemic species of flora and fauna characteristic of the country, protection of marine environment and ecological equilibrium; To preserve and protect the original landscapes and ecosystems [of Georgia ... 1996]; Three national programs of environmental protection of Georgia have been adopted today. The first program includes 2000-2015, second, 2012-2016, third, 2016-230 years. After the first program, Georgia's cooperation with international financial institutions and various donors has improved. The second national program was prepared with the participation of the broader spectrum of stakeholders and with the support of the Netherlands Government. It included long-term objectives, short-term objectives and concrete measures for ensuring sustainable development of the country [Georgia ... 2012].

The third program reflects Georgia's environmental priorities and defines strategic long-term goals, tasks to be implemented within the next 5 years and specific actions that are necessary to improve the environment. The main goal of environmental policy is the country's sustainable and balanced development, where environmental and socio-economic challenges are discussed in one plane. One of the most important tasks of environmental protection is the prevention of adverse environmental impacts that are caused by socioeconomic activities, reduction of already existing negative impacts and improving environmental conditions that will allow future generations to live in healthy environment in the long run. The focus is on the challenges in the process of approximation with Georgia. The Third National Program for Environmental Action has been developed in view of the following major political tendencies: "Association Agreement between Georgia and the European Union"; "UN Sustainable Development Goals" and the international environmental agreements on which Georgia represents [Georgia ... 2016].

The closest circular economy is the Law of Georgia - "Waste Management Code". It is based on the directives and regulations in the field of EU waste management.

On the basis of this Code, the Government of Georgia adopted "National Strategy for Waste Management 2016-2030 and 2016-2020 National Action Plan", that has been developed in accordance with the Requirements of Directives for the Waste Management Code and the EU-Georgia Association Agreement. The strategy is to harmonize the process of waste management in Georgia with the European waste management policy. The National Action Plan for Waste Management has been developed in order to implement the strategy. The strategy is in line with the international conventions in which Georgia participates (Basel Convention on Transboundary Transport of Hazardous Waste and their Placement Control), "Stockholm Convention on Sustainable Organic Pollutants", "Minamata Convention" on Mercury, etc.).

The objectives of the Strategy are: elaboration, implementation and enforcement of waste management legislation relevant to EU requirements and international conventions; Establishment and implementation of waste management planning system at national and local level; Establishment and implementation of efficient system of waste collection and transportation; Ensuring safe and safe transportation of waste to human health and environment; Waste prevention, reuse and recycling and / or restoration; Complete removal of waste management costs in accordance with the "Pollution Practice" Principle; Promotion and implementation of the expanded liability of the manufacturer; Establishment and implementation of waste data and information management system; Strengthening Public Sector Capacity at National and Local Levels; Also, facilitate the enhancement of the capacity of private companies and raise public awareness [waste ... 2015].

The waste management system in Georgia is still unresolved, it does not comply with international requirements, still functioning unregulated and illegal landfills, continuing protection of protected areas and tourist complexes and other areas, companies do not fully comply with existing legislative requirements, etc. The situation is particularly bad in the regions.

In Georgia, except for small cases (such as glass bottles, paper, glass, plastic, etc.), there is no development of waste separation, prevention, recycling and restoration.

According to the Code, the indicator - the expanded obligation of the manufacturer, which obliges the manufacturer to reduce the amount of waste, and this indicator imposes responsibility for the collection, separation and processing of waste, for further restoration. Introduction of this indicator will naturally facilitate rational use of resources and improve waste management system. Since August 2016, the Company has been obliged to enter into a number of types of waste and their use of waste.

The general aim of creating waste management system of Georgia is: Introduction of waste management practices in compliance with the EU-Georgia Association Agreement and the legal requirements of international conventions ratified by Georgia at national level. For this it is necessary to adopt a number of laws (e.g law on waste processing waste).

Conclusions

The following conclusions can be made by the research:

1. Circular economy scheme: resources - products - waste - resources. Therefore, not only the growth, but the sustainability of natural resources, some of them increase, the circular economy is a recovery system, in which resources and waste are minimized. The main concept of the circular economy is the rational use of natural resources. Business responsibility in the linear economy is guaranteed when the product is already in the hands of the consumer and decides where to place the waste.
2. Nowadays, the whole world is focused on the formation and development of circular economy. In this respect, Europe is leading. The European Parliament and other EU institutions pay much attention to the circular economy. In particular, the following documents are accepted: An Ambitious New Circular Economy Package for EU, "The European Circular Economy Stakeholders Platform for Platform for Stakeholders." "European Economic Action Plan for Action" (An EU action plan for the Circular Economy). These documents are aimed at facilitating the transition to Europe's economic economy, practically implemented. The world's attention is drawn to Finnish innovations in the sphere of circular economy and has a rich experience in Switzerland;
3. Circular economy reduces economic growth rates, but ecological threats and resource mobilization forces entrepreneurs to introduce a circular economy, and states and their unions, and international organizations to encourage them.. Changing the circular economy leads to changes in the economic system, in all its elements: In the nature of property, tech-

nology, physical capital, human capital, institution. It is directly related to innovative processes, since achievements can not be made without relevant changes in education, science, inventiveness, entrepreneurship. Thus, the transition to the circular economy causes the changes in the economic system;

4. The linear economy is more focused on the present, circular economy - both on the present and on the future;
5. No serious practical steps have been taken on the formation of circular economy in Georgia, but some institutional grounds are prepared for this. These documents are: The Law of Georgia on Environmental Protection has adopted three national, Georgian law - "Waste Management Code" of environmental protection of Georgia;
6. "National Strategy for Waste Management 2016-2030 and National Action Plan 2016-2020";
7. Waste management system in Georgia is still unresolved, it does not comply with international requirements, still functioning unregulated and illegal landfills, continues to be protected by protected areas and tourist complexes, As well as the destruction of other territories, companies do not fully comply with existing legislative requirements. The situation is particularly bad in the regions. The practice of waste separation, prevention, reuse and recycling is not developed;

Taking into consideration the experience of foreign countries, it is possible to elaborate some of the activities of the formation of circular economy in Georgia:

1. Adopting new laws on a circular economy, such as the Law on Mining of Waste Waste;
2. Setting tariffs for waste utilization to allow customers to sort their products;
3. Establishment of training and consulting centers, circuit economics clubs, where consultations and trainings for lecturers, students and business circles will be organized by highly qualified specialists in this field, including recommendations from abroad, as well as recommendations for the creation of alternative technologies for the development of separate business organizations and the Government's Waste Management Plan, as well as the provision of a system of living systems.
4. Cooperation with the European Commission "European Platform for Interest in the European Circular Economy" (European Circular Economy Stakeholders Platform);
5. For enterprises that will process waste, tax privileges are used;
6. Establishment of state enterprises that operate in the principles of circular economy and others
7. Creating new renewable products (which are then recycled and used again);
8. Creating a system of solid waste collection;
9. Fertilization from wood or biofuel (biodegradable waste of food and other industry, timber waste, bark, sawdust, grapes, etc.);
10. . Restoration, reconstruction, modernization of old age; Reboot; Up-to-date, almost all kinds of production, including arable lands [- . 2018];
11. Enhance energy efficiency;
12. Utilization of alternative energy resources;
13. Establishment of production for services and not production of goods;
14. An extensive use of Arand for all kinds of goods that will be returned to the taxpayer as a profit and resource (waste), the consumer will be exempt from waste disposal expenses;
15. The introduction of wastes separation, prevention, re-use, recycling and restoration procedure (initially should be emphasized on the following waste: Batteries, vehicles taken from the use, oils, packaging materials and waste of electronic goods.

References

1. Abesadze R. Modern global trends and problems of sustainable development. International scientific internet conference. Paata Gugushvili Institute of Economics TSU. 2017.
<http://www.conferenceconomics.tsu.ge/?mcat=0&cat=arq&leng=eng&adgi=346&title=MODERN%20GLOBAL%20TRENDS%20AND%20PROBLEMS%20OF%20SUSTAINABLE>
2. An Ambitious New Circular Economy Package for EU. 2015.
https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/circular-economy-factsheet-general_en.pdf
3. An EU action plan for the Circular Economy. 2015. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015DC0614>.
4. European Circular Economy Stakeholders Platform. 2018. http://www.arge.at/wp-content/uploads/2018/02/20180131_OesterreichischeReUseKonferenz_Lohan.pdf
5. The circular economy: interview with Walter Stahel. 2013
<http://www.makingitmagazine.net/?p=679>
6. Vlyubchak A.A. Formation of the economy of a closed cycle in Russia: necessity and prospects (Russian).
http://earchive.tpu.ru/bitstream/11683/15475/1/conference_tpu-2015-C40-V1-039.pdf
7. Second National Environmental Action Program of Georgia. 2016. (in Georgian).
http://www.moe.gov.ge/res/docs/1790NEAP_geo_2012.pdf
8. Gorgodze N., Akhalashvili N. 2016. Waste of the Future (in Georgian).
<http://indigo.com.ge/articles/momavlis-narcheni>
9. The European Commission presented a review of the program of the circular economy and the new financing platform 2017.
<https://rus.delfi.ee/daily/euroopa/evrokomissiya-predstavila-obzor-programmy-krugovoj-ekonomiki-i-novoj-platformy-finansirovaniya?id=77044912>
10. The European Commission is accelerating the transition to a circular economy. 2015.
<http://rus.delfi.ee/daily/euroopa/evrokomissiya-uskoryaet-perehod-na-krugovuyu-ekonomiku?id=73104551>
11. Melkadze K. 2018. Circular economy: an alternative concept of sustainable economic development (in Georgian).
<HTTP://EUGEOGIA.INFO/KA/ARTICLE/701/WRIULI-EKONOMIKA-ALTERNATIULI-KONCEFCIA-MDGRADI-EKONOMIKURI-GANVITAREBISTVIS/>
12. “National Waste Management Strategy for 2016–2030 and the National Action Plan for 2016–2020”. 2015 (in Georgian).
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/3242506?publication=0>
13. Third National Environmental Action Program of Georgia. 2016. (in Georgian).
<http://moe.gov.ge/res/images/file-manager/strategiuli-dokumentebi/strategiebi-gegmebi/2017-2021----- .pdf>
14. Five for Friday - solutions to a closed-loop economy. 2018.
<http://www.goodnewsfinland.ru/feature/pyat-dlya-pyatnitsy-resheniya-ekonomiki-zamknutogo-tsikla/>

[.2016].

100 %-

2015-

» (An Ambitious New Circular Economy Package for EU) [An Ambitious...2015]; «

» (European Circular Economy Stakeholders Platform) {European...2018}.

;«

» (An EU Action Plan for the Circular Economy) [An EU Action...2015].

2030-

10

[.2018].

2017-

[2017],

“ , , “.

“ - 2020 “

[...2015].

2016 - 2025

... (...) ... 2016- ...)

1. ... - - - - -

2. ... - -

3. ... ; «
» (An Ambitious New Circular Economy
Package for EU); «
» (European Circular Economy Stakeholders Platform); «
» (An EU Action Plan For The Circular
Economy).

4. ... ,
кругов

1. Abesadze R. Modern global trends and problems of sustainable development. International scientific internet conference. Paata Gugushvili Institute of Economics TSU. 2017.
<http://www.conferenceconomics.tsu.ge/?mcat=0&cat=arq&leng=eng&adgi=346&title=MODERN%20GLOBAL%20TRENDS%20AND%20PROBLEMS%20OF%20SUSTAINABLE>
2. An Ambitious New Circular Economy Package for EU. 2015.
https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/circular-economy-factsheet-general_en.pdf
3. An EU action plan for the Circular Economy. 2015. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015DC0614>.
4. European Circular Economy Stakeholders Platform. 2018. http://www.arge.at/wp-content/uploads/2018/02/20180131_OesterreichischeReUseKonferenz_Lohan.pdf
5. The circular economy: interview with Walter Stahel. 2013
<http://www.makingitmagazine.net/?p=679>
6. : -
.
http://earchive.tpu.ru/bitstream/11683/15475/1/conference_tpu-2015-C40-V1-039.pdf
7. . 2016. ()
) . http://www.moe.gov.ge/res/docs/1790NEAP_geo_2012.pdf
8. ., . 2016. ()
<http://indigo.com.ge/articles/momavlis-narcheni>
9. . 2017. <https://rus.delfi.ee/daily/euroopa/evrokomissiya-predstavila-obzor-programmy-krugovoj-ekonomiki-i-novoj-platforny-finansirovaniya?id=77044912>
10. . 2015.
<http://rus.delfi.ee/daily/euroopa/evrokomissiya-uskoryaet-perehod-na-krugovuyu-ekonomiku?id=73104551>
11. . 2018. : ()
[HTTP://EUGEOGIA.INFO/KA/ARTICLE/701/WRIULI-EKONOMIKA-ALTERNATIULI-KONCEFCIA-MDGRADI-EKONOMIKURI-GANVITAREBISTVIS/](http://EUGEOGIA.INFO/KA/ARTICLE/701/WRIULI-EKONOMIKA-ALTERNATIULI-KONCEFCIA-MDGRADI-EKONOMIKURI-GANVITAREBISTVIS/)
12. « . 2016–2030 -
2016–2020 ». 2015. ()
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/3242506?publication=0>
13. . 2016. ()
).. 2016. ()
<http://moe.gov.ge/res/images/file-manager/strategiuli-dokumentebi/strategiebi-gegmebi/2017-2021-----pdf>
14. — . 2018..
<http://www.goodnewsfinland.ru/feature/pyat-dlya-pyatnitsy-resheniya-ekonomiki-zamknutogo-tsikla/>

წრიული ეკონომიკა: არსი და თანამედროვე გამოწვევები

რეზიუმე. თანამედროვე ეკონომიკის უდიდესი ნაწილისათვის დამახასიათებელია ბუნებრივი რესურსების მფლანგველური მოხმარება - რესურსების ეკონომიკური ფასეულობა მაქსიმალურად არ გამოიყენება. ასეთ ეკონომიკას, რომელიც ორიენტირებულია მოგების ზრდაზე, დღევანდელი მოთხოვნილებების მაქსიმალურ დაკმაყოფილებაზე, სწორხაზოვან ეკონომიკას უწოდებენ. სწორხაზოვანი ეკონომიკის პირობებში შეზღუდული რესურსები გამოიყენება არა ეფექტიანად და წარმოების ნარჩენების უზარმაზარი რაოდენობა დიდ ნეგატიურ გავლენას ახდენს გარემოზე. სწორხაზოვანი ეკონომიკის საპირისპიროა წრიული ეკონომიკა, რომელიც ორიენტირებულია ბუნებრივი რესურსების ეკონომიკური ფასეულობის მაქსიმალურ გამოყენებასა და გარემოს მინიმალურ დაბინძურებაზე.

საკვანძო სიტყვები: წრიული ეკონომიკა, სწორხაზოვანი ეკონომიკა, ნარჩენი, გარემო, ბუნების დაცვა.

შესავალი

დღევანდელი მსოფლიო ორი დიდი გამოწვევის წინაშე დგას, პირველი, არა ადღეგნადი რესურსების მსოფლიო მარაგები თანდათან იწურება და აუცილებელია მათი რაც შეიძლება დიდი ხნით შენარჩუნება, სანამ ალტერნატიული რესურსების მიღების პრობლემა არ გადაწყდება, განახლებადი რესურსების გამოყენება კი ისე უნდა მოხდეს, რომ ბუნების კვლავწარმოების პროცესები შევინარჩუნოთ და მეორე, ეკონომიკური ზრდა საფრთხეს უქმნის კაცობრიობას გლობალური და ლოკალური ხასიათის ეკოლოგიური პრობლემების გამძაფრების გამო. ასევე მეტად მნიშვნელოვანი პრობლემაა ის, რომ მომავალში რესურსების მოპოვება თანდათან გაძნელდება და მათზე მოთხოვნა კი გაიზრდება, მაშასადამე, რესურსები გაძვირდება, პარალელურად გაძვირდება ბუნებისდაცვითი ღონისძიებები.

წრიული ეკონომიკის არსი

ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი გზა ზემოთ მოტანილ პრობლემათა გადასაჭრელად პრობლემათა გადაჭრისა არის წრიული ეკონომიკის ფორმირება, სწორხაზოვანი ეკონომიკისგან განსხვავებით, სადაც მოქმედებს პრინციპი: ნედლეულის გამოყენება პროდუქტის საწარმოებლად, ხოლო ნარჩენების (რომელთა გამოყენება კვლავ შესაძლებელია პროდუქტის მისაღებად) გარემოში ჩაშვება და მისი დაბინძურება. წრიული ეკონომიკა ადღეგნადი სისტემაა, რომელშიც როგორც რესურსები, ისე ნარჩენები მინიმიზებულია. წრიული ეკონომიკის მთავარი კონცეფცია მიმართულია ბუნებრივი რესურსების რაციონალურ გამოყენებაზე. სწორხაზოვან ეკონომიკაში ბიზნესის პასუხისმგებლობა თავდება მაშინ, როცა პროდუქტი უკვე მომხმარებლის ხელშია და თავად წვევებს თუ სად განათავსოს ნარჩენი.

წრიული ეკონომიკის ძირითადი პრინციპია რესურსების მაქსიმალური გამოყენება, გარემოსადმი მინიმალური დაბინძურების მიყენების პირობებში. ეს მიიღწევა განახლებადი რესურსების გამოყენებისა და მეორადი ნედლეულის გადამუშავების შედეგად [თჰე ცირცულარ.. 2013].

წრიული ეკონომიკის სქემა: რესურსები დ პროდუქცია დ ნარჩენები დ რესურსები. მაშასადამე, არა მხოლოდ ზრდა, არამედ ბუნებრივი რესურსების შენარჩუნება, მათგან ზოგიერთის (ტყის, ნიადაგის, რეკრიაციული და სხვ.) ზრდაც კი. სწორხაზოვანი ეკონომიკის პირობებში არსებობს ბუნებრივი რესურსების სწრაფად ამოწურვის, კლიმატის ცვლილებისა და გარემოს დეგრადაციის საფრთ-

ხე, წარმოების ჯაჭვის ციკლურობის პრინციპი კი ერთდროულად ამ საფრთხეს ამცირებს და, მეორე მხრივ, ეკონომიკას ახალ შესაძლებლობებს აძლევს [კიორგაძე ნ. 2016].

ეს მოდელი გულისხმობს: ბუნებიდან მიღებული რესურსი მაქსიმალურად იქნეს გამოყენებული რამდენიმე სასიცოცხლო ციკლის განმავლობაში, ამით: ხელი შეეწყობა, ერთი მხრივ, გარემოს დაცვას და, მეორე მხრივ, რესურსების რაციონალურად გამოყენებას, რაც თავისთავად პოზიტიურად აისახება ადამიანთა ჯანმრთელობის გაუმჯობესებასა და ბუნების კვლავწარმოების განახლების პროცესებზე; ისეთი ნედლეულის გამოყენებას, რომელიც ნაკლებად საზიანოა გარემოსთვის; ენერჯის განახლებადი სახეობების გამოყენებას; ინოვაციური ბიზნეს-შესაძლებლობების შექმნასა და სხვ.

მართალია, 100%-იანი წრიული ეკონომიკის მიღწევა შეუძლებელია, ნარჩენი ყოველთვის იარსებებს და, შესაბამისად, გარემოზე ზემოქმედებას ყოველთვის ექნება ადგილი. მაგრამ, მდგრადი განვითარების უკეთესი მოდელი არ არსებობს და ბუნებაზე დაწოლა გაცილებით მეტი იქნება, მისი გამოყენებლობის შემთხვევაში.

წრიული ეკონომიკის განვითარება

წრიული ეკონომიკა უმნიშვნელოვანესია მთელი მსოფლიოს, რეგიონებისა და ცალკეული ქვეყნებისათვის. დღეისათვის მთელ მსოფლიოში წრიული ეკონომიკის ფორმირებასა და განვითარებას დიდი ყურადღება ექცევა. ამ მხრივ ლიდერობს ევროპა. ევროპარლამენტი და ევროკავშირის სხვა სტრუქტურები დიდ ყურადღებას უთმობენ წრიულ ეკონომიკას. კერძოდ, 2015 წელს ევროკომისიამ მიიღო **“წრიული ეკონომიკის ამბიციური ახალი პაკეტი ევროკავშირისთვის”** (An Ambitious New Circular Economy Package for EU) [An Ambitious...2015]. მაT aseve Seqmnes **„evropis wriuli ekonomikis platforma dainteresebuli მხარეებისათვის“** (European Circular Economy Stakeholders Platform) [European...2018]. ეს დოკუმენტები მიზნად ისახავს ევროპის წრიულ ეკონომიკაზე გადასვლის ხელშეწყობას. ევროკავშირი ცდილობს, მისი ეკონომიკა უფრო მდგრადი გახდეს და ამ მიზნით 2018 წლის იანვარში ევროკომისიამ მიიღო **“ევროპის წრიული ეკონომიკის სამოქმედო გეგმა”** (An EU action plan for the Circular Economy) [An EU action...2015]. სამოქმედო გეგმა, რომელიც მოიცავს: წრიულ ეკონომიკაში ევროკავშირის სტრატეგიას პლასტმასის ნაწარმზე. 2030 წლისთვის, პლასტმასის ყველა შეფუთვა გადამუშავებადი უნდა იყოს ევროკავშირის მასშტაბით. სტრატეგიაში დასაბუთებულია სპეციფიკური ზომების მიღების საჭიროება, რაც გულისხმობს: საკანონმდებლო ინსტრუმენტებს, რომელიც შეამცირებს ერთჯერადი გამოყენების პლასტმასის გავლენას გარემოზე, განსაკუთრებით, ზღვებსა და ოკეანეებზე; კანონმდებლობას, რომელიც განსაზღვრავს ნარჩენების, პროდუქტებისა და ქიმიკატების ერთმანეთთან კავშირს; ევროკავშირში ეროვნულ დონეზე, წრიული ეკონომიკის პროგრესის მონიტორინგის ჩარჩოს შექმნას რომელიც შედგება 10 ინდიკატორისაგან. ეს ინდიკატორები მოიცავს ყველა ფაზას: წარმოებას, მოხმარებას, ნარჩენების მართვასა და მეორადი ნედლეულის შექმნას. ასევე გათვალისწინებულია ეკონომიკური ასპექტები: ინვესტიციები, სამუშაო ადგილები და ოვაცია; არააღდგენად ნედლეულსა და წრიულ ეკონომიკაზე მომზადებულ ანგარიშებს და სხვ [მელქაძე ქ. 2018].

2017 წლის დასაწყისში ევროკომისიამ შეაჯამა ერთი წლის წინ მიღებული წრიული ეკონომიკის პროგრამის მიმართულებით გაწეული მუშაობა და წარმოადგინა ფინანსური პლატფორმა [...2017]. მან მიიღო ღონისძიებათა ყოველმომცველი პაკეტი, რათა დაეხმაროს მეწარმეებსა და მომხმარებლებს გააძლიერონ წრიულ ეკონომიკაზე გადასვლა, როდესაც რესურსები გამოიყენება

კიდევ უფრო რაციონალურად. მასში მითითებულია, რომ დედამიწა და ეკონომიკა ვერ იცოცხლებს თუ ჩვენ გავაგრძელებთ მოქმედებას პრინციპით: „აიღე, გამოიყენე, გადაყარე“. კაცობრიობამ უნდა შეინარჩუნოს რესურსები და მთლიანად გამოიყენოს მათი ეკონომიკური ფასეულობა. წრიულ ეკონომიკაზე გადასვლა მიმდინარეობს სტრატეგიული ინვესტიციის ევროპული ფონდის, პროგრამა „ჰორიზონტი 20“-ისა და სტრუქტურული ფონდების მხარდაჭერითა და სახელმწიფოს მხრიდან წრიულ ეკონომიკაში ინვესტირების გზით [...2015].

მსოფლიოს ყურადღებას იბრუნებენ ფინური ინოვაციები. ფინეთმა ერთ-ერთმა პირველმა მიიღო ცირკულირებადი (წრიული) ეკონომიკის ეროვნული საგზაო რუკა 2016-2025 წლებში. როგორც მსხვილი საწარმოები, ისე სტარტაპები აქტიურად მიემართებიან ამ გზით, ითვალისწინებენ რა წრიულ ეკონომიკას თავიანთ ბიზნესში. ასევე მდიდარი გამოცდილება აქვს შვეიცარიას.

ცვლილებები ეკონომიკურ სისტემაში

წრიული ეკონომიკის მიზანს წარმოადგენს ნარჩენების შემცირება და გარემოს დაცვა, რისთვისაც აუცილებელია ეკონომიკის კარდინალური გარდაქმნა.

სწორხაზოვანი ეკონომიკის პრინციპია: მეტი, უკეთესი, ნაკლები. წრიული ეკონომიკა კი ორიენტირებულია რესურსების მაქსიმალურ გამოყენებასა და ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე, ამიტომ იგი გარკვეული ზომით ამცირებს ეკონომიკური ზრდის ტემპებს, მაგრამ ეკოლოგიური საფრთხეები და რესურსების მიღწევადობა აიძულებს მეწარმეებს დანერგონ წრიული ეკონომიკა, ხოლო სახელმწიფოებსა და მათ გაერთიანებებს, საერთაშორისო ორგანიზაციებს კი - ხელი შეუწყონ მათ. წრიულ ეკონომიკაზე გადასვლა იწვევს ცვლილებებს ეკონომიკურ სისტემაში, მის ყველა ელემენტში: საკუთრების ხასიათში (მესაკუთრე ხშირად უპირატესობას ანიჭებს პროდუქციის არა გაყიდვას, არამედ გაქირავებას, არა ახალი პროდუქციის შექმნას, არამედ რემონტს, რეკონსტრუქციას, გადაიარაღებას, განახლებას), ტექნოლოგიებში (იცვლება წარმოების წესი ახლით, რომელიც ორიენტირებულია უნარჩუნო, ეკოლოგიურად სუფთა წარმოებაზე და არა მხოლოდ მოგების ზრდაზე), ფიზიკურ კაპიტალში (ახალი ტექნიკა შეესაბამება წარმოების პროცესის გაგრძელებას, რესურსების მაქსიმალურად გამოყენებას), ადამიანისეულ კაპიტალში (ადამიანისეული კაპიტალის ელემენტები იცვლება წრიული ეკონომიკის მოთხოვნების შესაბამისად ახალი ცოდნის, ახალი ტექნოლოგიების, ახალი ფიზიკური კაპიტალის, წარმოების ახალი ფორმების, ახალი ინსტიტუციების შესაქმნელად, ინოვაციების განსახორციელებლად, ახალი საწარმოო პროცესების გასაძლიერებლად და ა. შ.), ინსტიტუციებში (იქმნება ახალი კანონები, ნორმატიული აქტები, რეგულირების ორგანოები, იცვლება ბაზრებისა და სხვა ინსტიტუტების ფუნქციონირების ხასიათი და ა. შ.). იგი უშუალოდ და დაკავშირებული ინოვაციურ პროცესებთან, ვინაიდან მიღწევები შეუძლებელია განხორციელდეს შესაბამისი ცვლილებების გარეშე განათლებაში, მეცნიერებაში, გამოგონებლობაში, მეწარმეობაში. მასასადაამე, წრიულ ეკონომიკაზე გადასვლა იწვევს სიღრმისეულ ცვლილებებს ეკონომიკურ სისტემაში.

სწორხაზოვანი ეკონომიკა უფრო მეტად ორიენტირებულია აწმყოზე, წრიული ეკონომიკა - როგორც აწმყოზე, ისე მომავალზე.

წრიული ეკონომიკა საქართველოში

საქართველოში წრიული ეკონომიკის ფორმირების მიმართულებით სერიოზული პრაქტიკული ნაბიჯები არ გადადგმულა, თუმცა გარკვეული ინსტიტუციური საფუძვლები ამისათვის მომზადებულია. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს საქართველოს კანონი „გარემოს დაცვის შესახებ“ (1996). კანონის ძირითადი მიზნებია: დაიცვას ადამიანის ძირითადი უფლებები – ცხოვრობდეს ჯანმრთე-

ლობისათვის უვნებელ გარემოში და სარგებლობდეს ბუნებრივი და კულტურული გარემოთი; უზრუნველყოს სახელმწიფოს მიერ გარემოს დაცვა და რაციონალური ბუნებათსარგებლობა, ადამიანის ჯანმრთელობისათვის უსაფრთხო გარემო საზოგადოების ეკოლოგიური და ეკონომიკური ინტერესების შესაბამისად და ახლანდელი და მომავალი თაობების ინტერესების გათვალისწინებით; ხელი შეუწყოს ბიოლოგიური მრავალფეროვნების, ქვეყნისთვის დამახასიათებელი ფლორისა და ფაუნის იშვიათი, ენდემური, გადაშენების საფრთხის წინაშე მყოფი სახეობების შენარჩუნებას, ზღვის გარემოს დაცვას და ეკოლოგიური წონასწორობის უზრუნველყოფას; შეინარჩუნოს და დაიცვას თვითმყოფადი ლანდშაფტები და ეკოსისტემები [საქართველოს...1996];

დღეისათვის მიღებულია საქართველოს გარემოს დაცვის მოქმედებათა სამი ეროვნული პროგრამა. პირველი პროგრამა მოიცავს 2000-2015, მეორე 2012-2016, მესამე 2016-2030 წლებს. პირველი პროგრამის მიღების შემდეგ საქართველოს თანამშრომლობა საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტებსა და სხვადასხვა დონორებთან მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა. მეორე ეროვნული პროგრამა მომზადდა დაინტერესებული მხარეების უფრო ფართო სპექტრის მონაწილეობითა და ნიდერლანდების მთავრობის მხარდაჭერით. მასში განსაზღვრული იყო გრძელვადიანი მიზნები, მოკლევადიანი ამოცანები და კონკრეტული ღონისძიებები ქვეყნის მდგრადი განვითარების უზრუნველსაყოფად [საქართველოს...2012].

მესამე პროგრამაში ასახულია საქართველოს გარემოსდაცვითი პრიორიტეტები და განსაზღვრულია სტრატეგიული გრძელვადიანი მიზნები, უახლოეს 5 წელიწადში განსახორციელებელი ამოცანები და კონკრეტული ქმედებები, რომლებიც აუცილებელია გარემოს მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. გარემოსდაცვითი პოლიტიკის მთავარ მიზნად აღიარებულია ქვეყნის მდგრადი და დაბალანსებული განვითარება, რომლის დროსაც გარემოსდაცვითი და სოციალურ-ეკონომიკური გამოწვევები ერთ სიბრტყეში განიხილება. გარემოს დაცვის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ამოცანაა სოციალურ-ეკონომიკური საქმიანობებით გამოწვეული გარემოზე უარყოფითი ზემოქმედების თავიდან აცილება, უკვე არსებული უარყოფითი ზემოქმედების მისაღებ ღონემდე შემცირება და გარემოს მდგომარეობის გაუმჯობესება, რაც გრძელვადიან პერიოდში მომავალ თაობებს ჯანსაღ გარემოში ცხოვრების საშუალებას მისცემს. ყურადღება გამახვილებულია საქართველოს ევროკავშირთან დაახლოების პროცესში წარმოქმნილ გამოწვევებზე. გარემოს დაცვის მოქმედებათა მესამე ეროვნული პროგრამა შემუშავებულია შემდეგი ძირითადი პოლიტიკური ტენდენციის გათვალისწინებით: „საქართველო-ევროკავშირის შორის ასოცირების შესახებ შეთანხმება“; „გაეროს მდგრადი განვითარების მიზნები“ და ის გარემოსდაცვითი საერთაშორისო შეთანხმებები, რომელთა მხარესაც საქართველო წარმოადგენს [საქართველოს...2016].

ყველაზე ახლოს წრიულ ეკონომიკასთან არის საქართველოს კანონი - „ნარჩენების მართვის კოდექსი“. იგი ეფუძნება ევროკავშირის ნარჩენების მართვის სფეროში არსებულ დირექტივებსა და რეგულაციებს.

აღნიშნული კოდექსის საფუძველზე საქართველოს მთავრობამ 2015 წელს მიიღო „ნარჩენების მართვის 2016-2030 წლების ეროვნული სტრატეგიისა და 2016-2020 წლების ეროვნული სამოქმედო გეგმა“, რომელიც შემუშავებულია ნარჩენების მართვის კოდექსისა და ევროკავშირი-საქართველოს ასოცირების შესახებ შეთანხმებით გათვალისწინებული დირექტივების მოთხოვნების შესაბამისად. სტრატეგიის მიზანია საქართველოში ნარჩენების მართვის განვითარების პროცესის ჰარმონიზება ევროპის ნარჩენების მართვის პოლიტიკასთან. სტრატეგიის განხორციელების მიზნით შემუშავდა ნარჩენების მართვის ეროვნული სამოქმედო გეგმა. სტრატეგია შესაბამისობაშია ასევე იმ საერთაშორისო კონვენ-

ციებთან, რომლებშიდაც საქართველო მონაწილეობს (ბაზელის კონვენცია „სახიფათო ნარჩენების ტრანსსასაზღვრო გადაზიდვასა და მათ განთავსებაზე კონტროლის შესახებ“¹, „სტოკჰოლმის კონვენცია „მდგრადი ორგანული დამბინძურებლების შესახებ“², „მინამატას კონვენცია „ვერცხლისწყლის შესახებ“³ და სხვ.).

სტრატეგიის მიზნებია: ევროკავშირის მოთხოვნებისა და საერთაშორისო კონვენციების შესაბამისი ნარჩენების მართვის კანონმდებლობის შემუშავება, განხორციელება და აღსრულება; ნარჩენების მართვის დაგეგმვის სისტემის ჩამოყალიბება და დანერგვა ეროვნულ და ადგილობრივ დონეებზე; ნარჩენების შეგროვებისა და ტრანსპორტირების ეფექტიანი სისტემის ჩამოყალიბება და დანერგვა; ნარჩენების ადამიანის ჯანმრთელობისა და გარემოსათვის უსაფრთხო განთავსების უზრუნველყოფა; ნარჩენების პრევენცია, ხელახალი გამოყენება, რეციკლირება ან/და აღდგენა; ნარჩენების მართვის ხარჯების სრული ამოღება „დამბინძურებელი იხდის“ პრინციპის შესაბამისად; მწარმოებლის გაფართოებული ვალდებულების ხელშეწყობა და დანერგვა; ნარჩენების შესახებ მონაცემებისა და ინფორმაციის მართვის სისტემის ჩამოყალიბება და დანერგვა; საჯარო სექტორის შესაძლებლობათა გაძლიერება ეროვნულ და ადგილობრივ დონეებზე; ასევე, კერძო კომპანიების შესაძლებლობათა გაძლიერების ხელშეწყობა და საზოგადოების ცნობიერების ამაღლება [ნარჩენების...2015].

საქართველოში ჯერ კიდევ მოუწესრიგებელია ნარჩენების მართვის სისტემა, იგი ძლიერ არ შეესაბამება საერთაშორისო მოთხოვნებს, კვლავ ფუნქციონირებს მოუწესრიგებელი და უკანონო ნაგავსაყრელები, გრძელდება დაცული ტერიტორიებისა და ტურისტული კომპლექსების, ასევე სხვა ტერიტორიების დანაგვიანება, კომპანიები სრულად არ ასრულებენ არსებულ საკანონმდებლო მოთხოვნებს და ა.შ. განსაკუთრებით ცუდი მდგომარეობაა რეგიონებში.

საქართველოში, მცირე შემთხვევების გარდა (მაგ. როგორცაა მინის ბოთლები, ქაღალდი, მინა, პლასტიკი და სხვ.), არ არის განვითარებული ნარჩენების სეპარაციის, პრევენციის, ხელახალი გამოყენების, რეციკლირებისა და აღდგენის პრაქტიკა.

კოდექსის შესაბამისად შემოღებულია მაჩვენებელი - მწარმოებლის გაფართოებული ვალდებულება, რაც მწარმოებელს ავალდებულებს იზრუნოს შეამციროს ნარჩენების რაოდენობა, ასევე ეს მაჩვენებელი მას აკისრებს ნარჩენების შეგროვების, სეპარაციისა და დამუშავების პასუხისმგებლობას, მათი შემდგომი აღდგენის მიზნით. ამ მაჩვენებლის დანერგვა, ბუნებრივია, ხელს შეუწყობს რესურსების რაციონალურ გამოყენებასა და ნარჩენების მართვის სისტემის გაუმჯობესებას. 2016 წლის აგვისტოდან ძალაში შევიდა ვალდებულება კომპანიების მიერ ნარჩენების რაოდენობის სახეობებისა და მათი გამოყენების შესახებ.

საქართველოს ნარჩენების მართვის სისტემის შექმნის ზოგადი მიზანია: ევროკავშირი-საქართველოს ასოცირების შესახებ შეთანხმებისა და საქართველოს მიერ რატიფიცირებული საერთაშორისო კონვენციების სამართლებრივ მოთხოვნებთან შესაბამისობაში მყოფი ნარჩენების მართვის პრაქტიკის დანერგვა ეროვნულ დონეზე. ამისათვის საჭიროა რიგი კანონების (მაგ. კანონი სამთო გადამუშავების ნარჩენების შესახებ) მიღება.

¹ <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1485058?publication=0>

²

http://www.moe.gov.ge/res/docs/22133.5384stokholmis_konvencia_mdgradi_organuli_dambindzureblebis_shesakheb.pdf

³ <http://www.moe.gov.ge/ka/სიახლეები/2016-09-27-minamatas-konvencia-vercxlistyilis>

დასკვნები

კვლევის შედეგად შეიძლება გაკეთდეს შემდეგი დასკვნები:

1. წრიული ეკონომიკის სქემა: რესურსები დ პროდუქცია დ ნარჩენები დ რესურსები. მაშასადამე, არა მხოლოდ ზრდა, არამედ ბუნებრივი რესურსების შენარჩუნება, მათგან ზოგიერთის ზრდაც კი, წრიული ეკონომიკა აღდგენადი სისტემაა, რომელშიც როგორც რესურსები, ისე ნარჩენები მინიმიზებულია. წრიული ეკონომიკის მთავარი კონცეფცია მიმართულია ბუნებრივი რესურსების რაციონალურ გამოყენებაზე. სწორხაზოვან ეკონომიკაში ბიზნესის პასუხისმგებლობა თავდება მაშინ, როცა პროდუქტი უკვე მომხმარებლის ხელშია და თავად წვევტს თუ სად განათავსოს ნარჩენი;

დღეისათვის მთელ მსოფლიოში წრიული ეკონომიკის ფორმირებასა და განვითარებას დიდი ყურადღება ექცევა. ამ მხრივ ლიდერობს ევროპა. ევროპარლამენტი და ევროკავშირის სხვა სტრუქტურები დიდ ყურადღებას უთმობენ წრიულ ეკონომიკას. კერძოდ, მიღებულია შემდეგი დოკუმენტები: “**ციკლური ეკონომიკის ამბიციური ახალი პაკეტი ევროკავშირისთვის**” (An Ambitious New Circular Economy Package for EU); „წრიული ეკონომიკის ევროპის ახალი პლატფორმა დაინტერესებული მხარეებისათვის“ (European Circular Economy Stakeholders Platform); “ევროპის წრიული ეკონომიკის სამოქმედო გეგმა” (An EU action plan for the Circular Economy). ეს დოკუმენტები მიზნად ისახავს ევროპის წრიულ ეკონომიკაზე გადასვლის ხელშეწყობას, რაც ხორციელდება კიდევაც პრაქტიკულად. **მსოფლიოს ყურადღებას იზიარებენ ფინური ინოვაციები წრიული ეკონომიკის სფეროში, ასევე მდიდარი გამოცდილება აქვს შვეიცარიას;**

2. წრიული ეკონომიკა გარკვეული ზომით ამცირებს ეკონომიკური ზრდის ტემპებს, მაგრამ ეკოლოგიური საფრთხეები და რესურსების მიღწეადობა აიძულებს მეწარმეებს დანერგონ წრიული ეკონომიკა, ხოლო სახელმწიფოებსა და მათ გაერთიანებებს, საერთაშორისო ორგანიზაციებს კი - ხელი შეუწყონ მათ. წრიულ ეკონომიკაზე გადასვლა იწვევს ცვლილებებს ეკონომიკურ სისტემაში, მის ყველა ელემენტში: საკუთრების ხასიათში, ტექნოლოგიებში, ფიზიკურ კაპიტალში, ადამიანისეულ კაპიტალში, ინსტიტუციებში. იგი უშუალოდაა დაკავშირებული ინოვაციურ პროცესებთან, ვინაიდან მიღწევები შეუძლებელია განხორციელდეს შესაბამისი ცვლილებების გარეშე განათლებაში, მეცნიერებაში, გამოძიონებლობაში, მეწარმეობაში. მაშასადამე, წრიულ ეკონომიკაზე გადასვლა იწვევს სიღმისეულ ცვლილებებს ეკონომიკურ სისტემაში;

3. **სწორხაზოვანი ეკონომიკა უფრო მეტად ორიენტირებულია აწმყოზე, წრიული ეკონომიკა - როგორც აწმყოზე, ისე მომავალზე;**

4. საქართველოში წრიული ეკონომიკის ფორმირების მიმართულებით სერიოზული პრაქტიკული ნაბიჯები არ გადადგმულა, თუმცა გარკვეული ინსტიტუციური საფუძვლები ამისათვის მომზადებულია. ეს დოკუმენტებია: საქართველოს კანონი „**გარემოს დაცვის შესახებ**“, მიღებულია საქართველოს გარემოს დაცვის მოქმედებათა სამი ეროვნული პროგრამა, საქართველოს კანონი – „**ნარჩენების მართვის კოდექსი**“; „**ნარჩენების მართვის 2016-2030 წლების ეროვნული სტრატეგია და 2016-2020 წლების ეროვნული სამოქმედო გეგმა**“; -

5. საქართველოში ჯერ კიდევ მოუწესრიგებელია ნარჩენების მართვის სისტემა, იგი ძლიერ არ შეესაბამება საერთაშორისო მოთხოვნებს, კვლავ ფუნქციონირებს მოუწესრიგებელი და უკანონო ნაგავსაყრელები, გრძელდება დაცული ტერიტორიებისა და ტურისტული კომპლექსების, ასევე სხვა ტერიტორიების დანაგვიანება, კომპანიები სრულად არ ასრულებენ არსებულ საკანონმდებლო მოთხოვნებს და ა.შ. განსაკუთრებით ცუდი მდგომარეობაა რეგიონებში. არ არის

განვითარებული ნარჩენების სეპარაციის, პრევენციის, ხელახალი გამოყენების, რეციკლირებისა და აღდგენის პრაქტიკა;

საზღვარგარეთის ქვეყნების გამოცდილების გათვალისწინებით შესაძლებელია გამოვეყნოთ საქართველოში წრიული ეკონომიკის ფორმირების ზოგიერთი ღონისძიება:

1. ახალი კანონების მიღება წრიულ ეკონომიკასთან დაკავშირებით, მაგალითად კანონი „სამთო გადაამუშავების ნარჩენების შესახებ“;

2. ნარჩენების უტილიზაციაზე ტარიფების დაწესება, რათა მომხმარებლებმა მოახდინონ მათი სორტირება, რაც გააიოლებს გადაამუშავებას;

3. სასწავლო და საკონსულტაციო ცენტრების, წრიული ეკონომიკის კლუბების დაარსება სადაც მოხდება ლექტორების, სტუდენტებისა და ბიზნესწრეებისათვის კონსულტაციებისა და ტრენინგების ორგანიზება ამ სფეროს მაღალკვალიფიციური სპეციალისტების მიერ, მათ შორის, საზღვარგარეთიდან, ასევე რეკომენდაციების შემუშავება ცალკეული ბიზნესორგანიზაციებისა და მთავრობისათვის ნარჩენების მართვის გეგმის შემუშავების, ალტერნატიული ტექნოლოგიების შექმნის, ცოცხალი სისტემის აღდგენის უზრუნველყოფის მიმართულებით;

4. თანამშრომლობა ევროკომისის „პლატფორმასთან ევროპული წრიული ეკონომიკით დაინტერესებული მხარეებისათვის“ (European Circular Economy Stakeholders Platform);

5. საწარმოებისათვის, რომლებიც გადაამუშავებენ ნარჩენებს, საგადასახადო შეღავათების გამოყენება;

6. სახელმწიფო საწარმოების დაარსება, რომლებიც იფუნქციონირებენ წრიული ეკონომიკის პრინციპებით და სხვა;

7. ახალი განახლებადი პროდუქციის შექმნა (რომელიც გამოყენების შემდეგ გადაამუშავდება და კვლავ გამოიყენება);

8. მყარი ნარჩენების შეგროვების ავტომატიზებული სისტემის შექმნა;

9. გასათბობის მიღება მერქანის ან ბიონარჩენებისაგან (კვების მრეწველობის და სხვა ინდუსტრიის ბიოდეგრადირებადი ნარჩენები, ხე-ტყის ნარჩენები, ქერქი, ნახერხი, ნაკელი, ყურძნის კოპტონი და ა. შ.);

10. ძველის აღდგენა, რეკონსტრუქცია, მოდერნიზაცია; გადაიარაღება; განახლება, რაც შესაძლებელია თითქმის ყველა სახის წარმოებაში, სახნავი მიწების ჩათვლით [t -Sh t . 2018];

11. ენერგოეფექტიანობის ამაღლება;

12. ალტერნატიული ენერგორესურსების ათვისება;

13. წარმოების დაფუძნება მომსახურებაზე და არა საქონელის წარმოებაზე;

14. არენდის სულ უფრო ფართო გამოყენება ყველა სახის საქონელზე, რაც არენდატორს დაუბრუნდება მოგებისა და რესურსის (ნარჩენის) სახით, ამასთან მომხმარებელი გათავისუფლდება ნარჩენების გადაყრის ხარჯებისაგან;

15. ნარჩენების სეპარაციის, პრევენციის, ხელახალი გამოყენების, რეციკლირებისა და აღდგენის პრაქტიკის ფართოდ დანერგვა (თავდაპირველად ყურადღება უნდა გამახვილდეს შემდეგ ნარჩენებზე: ბატარეები, ხმარებიდან ამოღებული სატრანსპორტო საშუალებები, ზეთები, შესაფუთი მასალები და ელექტრონული საქონლის ნარჩენები.)

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Abesadze R. Modern global trends and problems of sustainable development. International scientific internet conferenc.Paata Gugushvili Institute of Economics TSU. 2017.
<http://www.conferenceconomics.tsu.ge/?mcat=0&cat=arq&leng=eng&adgi=346&title=MODERN%20GLOBAL%20TRENDS%20AND%20PROBLEMS%20OF%20SUSTAINABLE>
2. An Ambitious New Circular Economy Package for EU. 2015.
https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/circular-economy-factsheet-general_en.pdf
3. An EU action plan for the Circular Economy. 2015. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015DC0614>.
4. . 2015.
5. <http://rus.delfi.ee/daily/euroopa/evrokomissiya-uskoryaet-perehod-na-krugovuyu-ekonomiku?id=73104551>
6. . 2017 .
<https://rus.delfi.ee/daily/euroopa/evrokomissiya-predstavila-obzor-programmy-krugovoj-ekonomiki-i-novoj-platfomy-finansirovaniya?id=77044912>
7. **European Circular Economy Stakeholders Platform. 2018.** http://www.arge.at/wp-content/uploads/2018/02/20180131_OesterreichischeReUseKonferenz_Lohan.pdf
8. The circular economy: interview with Walter Stahel. 2013.
9. <http://www.makingitmagazine.net/?p=679>
10. Влюбчак А.А. Формирование экономики замкнутого цикла в россии: необходимость и перспективы.
11. — . 2018.
12. <http://indigo.com.ge/articles/momavlis-narcheni>
13. გიორგაძე ნ., ნ. ახალაშვილი. 2016. მომავლის ნარჩენი.
<http://www.goodnewsfinland.ru/feature/pyat-dlya-pyatnitsy-resheniya-ekonomiki-zamknutogo-tsikla/>
14. მელქაძე ქ. 2018. წრიული ეკონომიკა: ალტერნატიული კონცეფცია მდგრადი ეკონომიკური განვითარებისათვის.
<HTTP://EUGEOGIA.INFO/KA/ARTICLE/701/WRIULI-EKONOMIKA-ALTERNATIULI-KONCEFCIA-MDGRADI-EKONOMIKURI-GANVITAREBISTVIS/>
15. „ნარჩენების მართვის 2016-2030 წლების ეროვნული სტრატეგიისა და 2016-2020 წლების ეროვნული სამოქმედო გეგმა. 2015.
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/3242506?publication>
16. საქართველოს გარემოს დაცვის მოქმედებათა მეორე ეროვნული პროგრამა. 2016. http://www.moe.gov.ge/res/docs/1790NEAP_geo_2012.pdf
17. საქართველოს გარემოს დაცვის მოქმედებათა მესამე ეროვნული პროგრამა. 2016. <http://moe.gov.ge/res/images/file-manager/strategiuli-dokumentebi/strategiebi-gegmebi/2017-2021-----pdf>

Vakhtang Burduli

*Doctor of economic sciences, head of Department
of TSU Paata Gugushvili Institute of Economics*

THE TRANSFORMATION OF NATIONAL INNOVATION SYSTEMS IN SOME DEVELOPED COUNTRIES

Summary. *his article gives a brief description of the main NIS models used in the world, investigated the nature of the development of NIS in France, South Korea and Finland, and in the last paragraph of this chapter, the relationship of the overall structural, structural industry (industrial), innovation and structural regional policy. All this enabled the author to formulate several recommendations in the context of certain directions of the Georgian NIS development.*

Keywords: *national innovation system (NIS); financing innovative development; local innovation centers (technoparks, poles of competitiveness, etc.); borrowing innovation.*

INTRODUCTION

As you know, in the last two decades in developed countries, a course has been taken to build an innovation economy. At present, Georgia is facing such a task. Therefore, in order to make fewer mistakes in its construction, it is necessary to study the experience of developed countries in this direction, especially in the field of experience in the formation of innovation systems. The fact is that along with the successful creation of components of innovation systems, failures happen very often, the result of which are serious financial losses, both in public financial resources and in the private sector, as many scholars have pointed out. Thus, in a completely new fundamental research, it is noted that "against the backdrop of the spread of the model of innovations associated with fashion in certain areas, the objective difficulties in evaluating new directions, the risks of" bubbles "in the spheres in relation to which the expectations of breakthrough development are formed are amplified" ([..., 2018, page 11] from: [European Parliamentary ..., 2016]). However, in some countries that have been excessively carried away by fashion to build an innovative economy, many "bubbles" associated with large financial losses in both the public and private sectors have emerged not only in the field of "breakthrough", but also "improving" innovations. Therefore, it is necessary to study the experience of developed countries in the construction of innovation systems in order to make fewer errors associated with financial losses while forming the components of the innovation system in Georgia.

Another circumstance that we want to note in the introduction is the need for a rational combination of structural, industrial (structural sectoral), regional (structural regional) and innovation policies, and, in the private sector, business coordination (according to the version of the Association Agreement of Georgia with EU - "enterprise policies"), since the effectiveness of the development and functioning of both innovation systems and, in general, the economy depends on the degree of mutual coordination of the mechanisms for their coordination. As is known, Georgia signed the Association Agreement with the EU, which clearly defines the "structural policy" in its broadest sense, followed by "industrial policy" and "innovation policy" as an integral part of industrial policy, as well as - "Enterprise policy". And in the above-mentioned fundamental research all the points are placed over "and": structural policy is viewed as an industrial policy in a broader sense, and innovation and regional politicians are its most important constituent parts. Therefore, in all chapters of this study, this circumstance is taken into account.

In the article the transformation of innovationsystems over the past 50-60 years is being investigated. First, the main existing models of national innovation systems (NIS) were described in the world. Then, the processes of transformation of NIS in three countries were in-

investigated: France, South Korea and Finland. In the process of transformation (development) of NIS, two stages can be distinguished. The first stage - 50-80th years of the last century, when there was no clear allocation of NIS and innovation policy from the general mechanisms of coordination of economic development and regulation took place within the framework of the overall state structural (industrial and regional) policy and private business coordination (i.e. of enterprise policies). The second stage of the transformation, when in the developed countries the course on the formation of an innovative economy was taken, began in the last years of the last century and continues to this day. In some countries, the transformation of models of innovation systems has been successful. Examples of successful transformation in the work are examples of France and South Korea (in the latter the transformation was the most successful). At the same time, the innovation system of Finland, which before the transformation was considered one of the most successful in the world, after intensive transformational changes ceased to support economic growth and actually ceased to work. Obviously, "bubbles" appeared in the system, which did not give the financial means invested in them. Therefore, this article provides the recommendations of the OECD experts on its reform, which will be useful to take into account in the process of forming the NIS of Georgia. In addition, in the last paragraph of this article, the interrelation of the overall structural, structural sectoral (industrial), innovation and structural regional policies is shown using the example of several countries. All this enabled the author to formulate several recommendations in the context of certain directions of the Georgian NIS development.

2.1. Basic NIS models

In the economic literature, four main NIS models are distinguished: the "Euro-Atlantic", "East Asian", "alternative" and the "triple helix model" currently being implemented.

Before characterizing these models, we will make two digressions.

First, we note that in the structure of NIS, the regional components of NIS are of great importance: technopolis, centers of competitiveness, innovative clusters, etc.

Secondly, we note that no country can develop without borrowing (i.e., import) in a different form of innovation (acquiring know-how, licenses, importing production technologies, organizing joint innovative enterprises with foreign partners, which should be reflected in the structure of the NIS being formed).

Now let us briefly characterize the main models of NIS.

In the Euro-Atlantic model, which was implemented in different versions in the USA, Canada, the developed countries of Europe (including small ones), there are all components of the NIS structure: fundamental and applied science, research and development, development of prototypes and their introduction into mass production. That is, it is a model of a complete innovation cycle from the emergence of an innovative idea to the mass production of a finished product [..., 2013]. In developed European countries NIS concentrates around the largest universities (however in a number of countries - France, Denmark, Sweden and others, other research institutes and academies of science play an important role). A major role is played by regional projects in the field of innovation, following the example of the US Silicon Valley, but the principles of their construction and financing vary from country to country. Small and medium-sized businesses are taking an active part in financing research and development along with big business. It is noteworthy that in small European countries (Sweden, the Netherlands) applied research is financed primarily through grants and joint projects with large TNCs. "At the present time in Western Europe, the processes of combining NIS into a unified scientific, technical and innovative space are developing. To this end, special mechanisms have been developed (various programs, technological platforms). "The coordinating tools of the pan-European programs are innovative networks, technology platforms, joint technology initiatives, ESFRI road maps, and new types of partnerships. However, national innovation systems continue to be the nucleus [..., 2010; ..., 2013].

The East Asian model differs from the Euro-Atlantic model in that, firstly, universities as centers of innovation development play a much smaller role than research laboratories for corporations, and the NIS of these countries are almost completely deprived of the components of fundamental science, and secondly, these countries orienting at exporting high-tech products, mostly borrowed technologies from countries with Euro-Atlantic type of NIS, thirdly, the overwhelming share of R & D spending was in the frequent sector (Japan, South Korea, C ngapur, Hong Kong, Taiwan) [..., 2010; ..., 2013]. However, by the mid-1980s, such a system had exhausted itself to a certain extent and since then a gradual transformation of the NIS of these countries began [..., 2010; ..., 2010; - ..., 2013].

An alternative model of innovation development was formed mainly in agricultural countries that do not possess significant scientific potential, as a result of which there is no block of fundamental and applied science in their NIS. When developing NIS in these countries, emphasis is placed on the development of innovative management of individual industries (for example, agriculture, food industry, light industry, tourism) and on the adoption of technologies, rather than on their development (Chile, Thailand, Portugal). However, gradually, in these countries, the development of some high-tech industries and the formation of the necessary innovative infrastructure began to take place, including in the field of basic and applied science. Since this model is based almost entirely on borrowing new technologies - it is less expensive and attractive for countries unable to withstand high financial costs [..., 2013].

The model of the triple helix is a product of the development of the Euro-Atlantic model and, in its final form, it does not exist in any country. The greatest development was in the USA, and its individual elements - in some developed countries of Western Europe, Brazil and Japan [..., 2013]. As applied to innovation development, the triple helix model describes the interaction of three institutes (science, state, business) at each stage of creation and introduction of an innovative product into production. In this model, each of the three institutions (universities (science and education), state, business) partially assumes the functions of other institutional spheres, and the ability to perform unconventional functions by each of these institutions is a source of innovation. "In practice, this is reflected in the fact that universities, by engaging in education and research, also contribute to the development of the economy through the creation of new companies in university incubators, business partly provides educational services, and the state acts as a public entrepreneur in addition to its traditional legislative and regulatory role" [..., 2011; ..., 2012; ..., 2013]. In fact, the triple helix model relies on the interaction of its three participants (the state, science and business) at all levels: regional (or sectoral), national, integral. This approach contributes to the effective development of regional innovation systems, sectoral and intersectoral interaction between different regions. Consequently, the objectives of regional and national development are directly interrelated and are achieved with the participation of three key players [- ..., 2015, p. 133].

Now consider the experience of developing NIS in three countries (France, South Korea and Finland), from which you can borrow a lot of useful for the process of forming NIS Georgia.

2.2. Transformation of the NIS of France

In the late 90's the twentieth century **France** faced serious structural problems of the national economy: insufficient level of innovation development of industry and innovation infrastructure (relatively low level of allocations of industrial enterprises in the IR, lagging behind the main competitors in the field of patenting, mastering the results of R & D, venture capital development, and production and use of new technologies, an insufficiently favorable business climate for the creation of new enterprises, a weak level of development with cooperation be-

tween enterprises and research laboratories), the weak competitive positions of a number of key high technology industries in the world market, the threat of transferring productive capacities to other countries, significant regional imbalances in industrial and scientific and technological development, a sharp decline in the interest of young people in engineering professions and a deficit highly qualified engineering staff, the weakness of the institution of public-private partnership, which was one of the main reasons for the substantial lagging behind of the country from its main competitors in the field of industrial development of R & D results [., 2010, p. 43-44].

This and other circumstances (challenges) caused the intensification of efforts by the French authorities in developing strategies (programs) for industrial (and innovation) policy and strengthening instruments for its implementation. In 2004, President Chirac announced the intensification of industrial policy as the most important state priority. The main tools for implementing this policy are the mobilization of the country's industrial and scientific and technological potential, stimulating the process of innovation (from creation to implementation) both at the national and regional levels. Much attention is paid to the development of various forms of partnership between private and public entities, especially interaction between the spheres of science, education and business. The most important principles of the new industrial strategy of the state are: the course for the development of a large-scale innovation process affecting the entire territory of the country and stimulating the interaction of the main participants in this process (enterprises, scientific laboratories, higher education) [., 2010, p. 43].

To solve this double task, special regional clusters are being created in the country, the so-called poles of competitiveness, which become a key instrument of the new industrial, innovative and regional policy of the country. The definition of these poles is the following (financial act of 2004): grouping in a certain territory of enterprises (from large to small), research laboratories (public and private) and institutions of higher education, which are called upon to work together for the implementation of economic projects development and innovation. For example, for four years (2007-2010), these centers allowed the implementation of projects of more than 4 billion euros, financed by 30% by the state and local governments and by 70% by the enterprises themselves [., 2010.]. In France today there are 71 Pole of Competitiveness. The provision of financial assistance to **the best innovative projects** occurs most often through *Fond unique interministériel (FUI) – a single inter-ministerial fund*. In addition to a single inter-ministerial fund, the state attracts other institutions to participate in financing interesting projects created in the Poles. For example, the Agence Nationale de la Recherche (ANR) is the National Research Agency, Caisse de dépôt et consignation (CDC), a depository or an organization called OSEO. OSEO is a state organization that performs three missions: assistance in the development of **innovations**, guaranteeing bank financing and investments, and, finally, partner financing. This organization most often finances small and medium-sized enterprises [., 2010.].

The government of France in the recent period actively follows **the dirigist principles of regulation and coordination**. So, in March 2010, the government announced new measures in favor of the development of French industry, in which four main directions were outlined: 1. Industrial innovation; 2. Improving the competitiveness of French enterprises; 3. Improve competencies, especially for the development of knowledge and skills in the prospective sectors; 4. Strengthening the structuring of production chains [., 2010.].

In the framework of industrial policy, government intervention is designed to **encourage private actors to innovate, develop and coordinate**. Great importance is attached to improving the coordination of private and public actors, eliminating the lack of coordination between basic research, public and private research, industrialists and subcontractors, it is also expected that the state should participate more actively in the strategic planning of enterprises in which it has a stake [., 2010].

The relevant documents focus on the financing of French industry, fiscal and financial

incentive measures, the creation of appropriate coordinating structures (for example, strategic committees on production chains), etc. In particular, in 2008, the Strategic Investment Fund (FSI) was established with a capital of 35 billion euros, whose official goal was to help promising French enterprises to increase their own funds. The fund is part of the capital of various enterprises or it can act as one of the investors [.., 2010; .., 2014].

Let us dwell on one more question on France, which underpins our previous proposals [.., 2016] on the mobilization of funds for investing in the development of production in Georgia: it is constant that French enterprises must have different sources of financing, both bank loans and own capital. Enterprises need financing, and hence in shareholders. France is characterized as a country with a high saving rate. However, less than 25% of these savings are invested in shares of enterprises. Within the framework of the corresponding program on industrial policy (Measure 21. The orientation of French savings and bank lending to finance industry), it is proposed to develop tax measures in order to reorient French savings to long-term investments in shares of French industrial enterprise [.., 2010].

Thus, **from the experience of France, the following main conclusions can be drawn:**

1. The role of the state in regulating economic, in particular innovation development, has been revitalized, the dirigist traditions characteristic of the Keynesian model of development regulation have revived on a qualitatively new level: the state develops strategies for nationwide and regional development, implements tax incentives for innovation development, creates and uses the funds of the strategic investment fund (FSI) to participate in private statehood partnership (including the creation of venture capital companies), establishes foundations and other organizations to provide financial assistance to the best innovation projects (FUI, ANR, CDC, OSEO). **2.** In the process of coordinating industrial development, an integrated approach is used: not only directly innovative processes are supported, but also other activities that contribute to the progressive development of the economy: sharing participation in enterprises (not always associated with innovative restructuring), strengthening the structuring of production chains (for which are created strategic committees on production chains). **3.** Successfully, non-trivially solves regional problem in the form of creating poles of competitiveness, where the goals and instruments for the implementation of regional and national development are directly interrelated and the achievement of goals is carried out on the basis of well-coordinated interaction of three key players (science and education, the state, business).

2.3. Korean miracle: innovative modernization in South Korea

The first stage of South Korea's industrial modernization began in the 1960s, when it embarked on the implementation of an innovative project in extremely unfavorable starting conditions (shortage of resource potential, tough competitive environment, technological backwardness). In this situation, reliance on purely market mechanisms to promote modernization would be fatal. And only purposeful state policy helped to accomplish an "innovative miracle". The South Korean authorities initially relied on the creation under their patronage of large monopolies capable of making an innovative leap at the expense of their privileged position [.., 2008]. The processes of concentration and capitalization of capital in the country's economy led to the creation of large financial and industrial groups (FIG-chaebols) that arose on the basis of large trading companies and turned into multi-sectoral conglomerates. A little later, the active development of medium and small businesses began. About fifty chaebols (Hyundai, Samsung, Daewoo, LG, etc.) play a key role in the country's economy. Their experience shows how successful investments can be in high-tech innovative production: they have become diversified export-oriented holdings (at first they did not have their own banking structures and received funding from state-owned banks, but later they also included private banks). The state constantly encouraged structural reforms in industry, in particular, by exempting from import duties the importation of production technologies, an active tax policy to stimulate R & D, and so on [.., 2008; .., 2014].

In the process of innovative modernization in the 60-80s of the last century, the foreign factor played a major role. The breakthrough program was initially built on the creative copying of foreign technologies. And there were a lot of such forms of borrowing: turnkey contracts, licensing, consulting services. The decisive role was played by the creation of joint venture innovation companies with Japanese partners. Later, our own innovative production technologies also began to develop, but by now there is still a strong dependence of the state on imported foreign equipment and technologies due to underdevelopment of the basic technologies inside the country [..., 2014: .289-290; ..., 2011].

The beginning of **the second stage** of NIS transformation was predetermined by the crisis of the late 1990s, which forced **the South Korean** leadership to accelerate the innovation course, and a special program was developed and implemented aimed at accelerating development and innovative breakthroughs. Within the framework of this program, a project known as the "4 + 9" scheme (4 - starting entities, 9 - territories that joined the project later) is being implemented in the context of the regions. The main idea of the "4 + 9" initiative was to form a series of economic clusters, each of which would have a certain specialization. For example, Mr. Dejon was and is responsible for information technology, bio-production, production of high-tech parts and materials, robotics, and the port city of Busan became the center of logistics and tourism [..., 2009; ..., 2014].

In the process of transformation, the leadership of the Republic of South Korea formulated the tasks of economic reform, which primarily provided for the development of NIS components. The strategy of the "new industrial development" of the country was developed in which the ways of forming the basic components of innovative development of the national economy were determined on the basis of structuring the production and technical base, mechanisms and investment climate for innovative development. Within the framework of this strategy, the components of the innovation system (technology parks, centers of technological innovation, regional research centers, etc.) were created in regions based on industries concentrated on this territory, and on this basis, through the implementation of "pilot projects" - regional innovative clusters. Much attention was paid to the organization of stimulation of interaction between enterprises and research organizations for the purpose of R & D, the formation of an institutional framework and an enabling environment for the development of innovations at the local level, strengthening networking contacts between industrial enterprises □ universities, research institutes as the main participants in the innovation process [..., 2009; ..., 2014].

From the experience of South Korea, we can draw the following main conclusions:

1. In South Korea, an innovative industrial breakthrough and the country's withdrawal into the ranks of developed countries made it possible to carry out a purposeful state economic policy, that is, the successes of this breakthrough in the 1960s-1980s were achieved thanks to well-organized intensive state dirigism. **2.** The main role in the innovation breakthrough was played by FIGs (chaebols), in which the banking component in the 1960s-1980s was mainly of state character [..., 2014; ..., 2011]. **3.** The new industrial innovative economy was built on the principle of borrowing in new forms of new technologies (from countries with the Euro-Atlantic model of NIS and from Japan). **4.** An important role in the industrial innovation leap was played by the creation of joint, primarily venture, innovative enterprises in conjunction with Japanese partners [..., 2014; ..., 2011]. **5.** Both the developed countries of Europe and Japan and South Korea in the international market of manufacturing products began to crowd rapidly developing China, India, Turkey and some other countries, which forced the leadership of South Korea to accelerate the innovation course: a special program was developed to accelerate development and Innovative breakthroughs, which are carried out by structuring at the regional level (the "4 + 9" project) the production, technical and innovation base, tools and investment climate for innovative development.

2.4. The process of formation of NIS in Finland and the problems of its reforming

The industry of **Finland** was able to switch to the production of goods with a large volume of added value in the period from the mid-1960s to the 1980s. Due to intensive partnership between the state and the private sector [..., 2011]. Despite the fact that the innovative activity was characteristic of the Finnish economy for many years of its development, it can be argued that it was precisely from the end of the 1980s. innovations became the main driving force of the country's economic growth and the basis for entering foreign markets: if earlier the innovation process could not be separated from the production one, by that time an independent, export-oriented, science-intensive, innovative sector of the economy appeared in the country [..., 2014]. The NIS of Finland has been clearly and distinctively structured over the years. It is formed by the following organizations: the Council for Science and Technology Policy of Finland under the leadership of the Prime Minister, the Ministry of Employment and Economy, the Ministry of Education, the Finnish Agency for Financing the Development of Technologies and Innovations "Tekes", the Technical Research Center of Finland "VTT", Export Support Association "Finpro", the State Fund "Finnvera", the National Innovation Fund "Sitra", other ministries and departments, industrial companies, technological and polytechnic higher education institutions [.., 2011; .., ..., 2012; .., 2014]. The key elements of the innovative infrastructure of Finland, directly implementing the state innovation policy and innovation activity, are the technoparks of Finland [.., ..., 2012: 114; .., 2014].

The Finnish Agency for the Financing of Technologies and Innovations "**Tekes**" (established in 1983 under the Ministry of Trade and Industry, today - the Ministry of Employment and Economy) annually allocates funds for more than 60% of innovation projects offered in Finland (most for projects in private sector, the smaller - in the state sector). Most projects are invested on the terms of their co-financing by private capital [..., 2014, p. 5; .., .., 2012, p. 111] (here, for reference, we note that in Finland, much of R & D spending is made by private capital, for example, in 2010, total R & D expenditures amounted to 3.70% of GDP, of which the share of private capital expenditures was 74.6% , while public expenditures - 25.4% [.., 2011, p. 222]). The Agency implements a number of programs, within the framework of which it provides the following services to small innovative enterprises: financing (reimbursement of expenses for the implementation of the project within the framework of approved standards); expertise; development of strategic centers of science, technology and innovation; international cooperation; information support. For growing enterprises, „Tekes“ offers services of business accelerators, private companies providing access to investment resources and a network of business partners. The peculiarity of Finnish business accelerators is that they are not competitors but investors of start-up companies, and therefore are commercially interested in their effective functioning [.., .., 2012, . 112].

The Finnish Innovation Fund "**Sitra**" (an independent public foundation under the Finnish Parliament) was established in 1967. In particular, on the basis of the Fund's recommendations, the activities of the Finnish Agency for Financing Technologies and Innovations "Tekes" were built, a start-up financing system for the commercialization of promising technological development, a system of venture financing of R & D and attraction of private funds to innovative activities. In addition, a system has been created to support developing enterprises based on business incubators [..., 2014, p. 7, 8]. "Sitra" Foundation creates effective financial and consulting support for innovative companies at the initial stage and stage of growth in a number of areas: bioeconomics, energy, electronic and electrical engineering, machine building and metalworking, timber industry, food and other sectors. [.., .., 2012, p. 112, 113; .., 2011]. "Sitra" Fund is an integrator of venture partner networks in Finland and Europe, providing access of innovative companies to venture financial resources [.., .., 2012, p. 112, 113].

The State Technical Research Center of Finland "VTT" is the leading research center in the country, representing a non-profit organization that is part of the Finnish innovation system and operates under the auspices of the Ministry of Employment and Economy of Finland. "VTT" was founded in January 1942 and currently unites about 2700 scientists and specialists in 10 cities of the country. The budget of "VTT" was stable in 2009-2014 at about 280 million euros. The share of public funding is about 90 million euros [..., 2014, p. 6; ..., 2012, p. 111].

The Finnish Academy (AF) is located in the administrative structure of the Ministry of Education and, just like „Tekes“, does not have research subdivisions in its structure. Financing of research work on the AF line in 2013 amounted to 324 million euros and was distributed as follows: universities - over 80%; NII - about 10%; foreign organizations - more than 8%. This amount of funding provides work for about 8000 specialists in universities and research centers [..., 2014: 7; ..., 2012, p. 111, 112].

Other leading participants in the innovation system of Finland are: the state venture capital fund "**Finnvera**", created to provide risk financing (mainly loans and guarantees), first of all for small and medium-sized enterprises, development of their international and export activities, covering risks from losses in export operations and investment activity abroad; Finnish Export Promotion Association "**Finpro**", whose mission is to promote Finnish products and assist the entry of Finnish companies into international markets [..., 2014: 8; ..., 2012, p. 113, 114].

Technological parks play an important role in the system of commercialization of technological developments in Finland, which are one of the main elements of the country's innovation infrastructure, which contribute to deepening the cooperation of state research centers and universities with industry, including small and medium-sized enterprises. A feature of the majority of Finnish technoparks is their predominantly large size in terms of the territory and the number of serviced companies, as well as the network structure. The network structure presupposes the presence of a system of elements of an innovation structure of smaller scales operating in the territory of parks that are leaseholders of the park and working with the involvement of even smaller companies providing services on outsourcing terms. Currently, 22 technoparks are operating in Finland, created by municipal authorities on the basis of 20 universities and polytechnic institutions of higher learning. At the institutional level, the development of industrial parks, technoparks and clusters in Finland is carried out by the „**TEKEL**“ **Association** (full name: Finnish Science Park Association). This association oversees the activities of more than 1,700 innovative companies, employing more than 37,000 professionals and scientists [..., 2011; ..., 2012, p. 114; ..., 2014].

The innovation system of Finland worked very well for the time being. However, approximately since 2008, the country's innovation system began to experience great difficulties due to the crisis and actually ceased to support economic growth. The country's GDP is still below the pre-crisis level of 2008, and "the share of goods with high added value in Finnish exports has dropped significantly in recent years - from 23% in 2000 to 10% in 2010 and 7% in 2015 The structural changes in exports turned out to be so fast and sharp that there are no international parallels to it" [..., 2017]. As early as 2015, Finland's top officials stated the fact that the innovation system was not working well, and in 2016 the Finnish government ordered the OECD experts to assess the state of the country's innovation system and develop recommendations for its further development [..., 2017].

According to an interim report of OECD experts (the final report will be published in June 2017) Finland still belongs to the group of leading world "research nations", despite the loss of leadership positions. In 2000-2010, (with the exception of 2006-2007) in terms of the share of expenditure on R & D in GDP, Finland was the second largest in the OECD after Israel (the maximum was reached in 2009 and left 3.749%), but by 2015 dropped to seventh place

(2, 9%), losing to South Korea, Japan, Sweden, Austria and Denmark [..., 2017; from: Gross ..., 2015].

At the same time, the OECD experts in the interim report focused on the shortcomings of the current model of Finland's innovation system and made recommendations on how to effectively reform it.

According to the OECD conclusion, the main problem is the weak innovative activity of companies and its inadequate support from the state in comparison with other countries, where, in order to accelerate economic growth, emphasis is placed on enterprise R & D. If in 2000-2010 on the industry accounted for more than 70% of R & D financing in Finland (as much as 74.3% in 2008), then by 2015 it decreased to 54.8%. Meanwhile, in order to restore international competitiveness and increase labor productivity, Finland needs high-tech exports and innovative entrepreneurship. This also applies to companies in traditional industries (such as forestry), which should be able to compete globally. A high level of expertise and new technologies should be used more efficiently than previously, in order to produce innovations that could increase market growth [..., 2017].

The report emphasizes that Finland's national innovation system should develop as a whole in the interaction of all its participants. Attention should be paid to strengthening the overall management of the system and enhancing the interaction between the scientific and business communities [..., 2017].

The OECD believes that it is necessary to focus public funding for R & D more on the innovation activity of enterprises. It is recommended to develop new models of public-private partnership. It is also necessary to continue the reform of universities and the consolidation of research units. Such mechanisms as centers of excellence should be used to encourage academically initiated and industry-oriented research, as well as joint science and business plans [..., 2017].

From the experience of Finland, we can draw the following main conclusions:

1.The Finnish NIS began to form quite a long time and until 2008 it worked well. The decline in GDP and a sharp decline in the share of goods with high added value in Finnish exports were largely due to the massive transfer of production (both core and developing innovation) to other countries. Unlike, for example, France, where the transfer of the main production abroad was due to high taxes and high wages costs, in Finland the transfer of the main production occurred mainly to countries where the high sales of products were guaranteed, and the transfer of innovation systems, for example, to Russia, was justified by profit from the sale of innovations. As a result, corresponding products were produced in these countries and exports of similar products from Finland were discontinued. **2.** The failure of the innovation system working in Finland was largely due to its excessive cumbersome and sputtiness, too, and at the same time, due to insufficient the coordination of innovation development systems and the companies producing the final product. At the same time, it is impossible to create many "breakthrough" innovations in a small country (there is no possibility to gather enough high-quality specialists for this purpose, to obtain free of charge information necessary for development). Therefore, as noted by OECD experts, a profound transformation of the Finnish NIS is needed. **3.** At the same time, from the previous experience of the Finnish NIS, we should pay attention to some well-proven mechanisms of interaction between the participants in the innovation process, for example, the mechanism of interaction between business accelerators, which are private companies, with start-up companies, in which business accelerators are not competitors, but investors of start-up companies and therefore are commercially interested in their effective functioning.

2.5. "Intertwining" of policies and state dirigisme

In order to ensure that the overall state regulation of development in a particular country does not take place within the narrowly understood "industrial policy", but within the frame-

work of a general structural policy containing industrial (structural branch), innovation and structural regional policies, we will cite a few more excerpts related to the experience of Germany, the Netherlands and Sweden.

In the 1960s and 1980s, measures aimed at preserving existing structures (in agriculture and forestry, railway transport, shipbuilding, aerospace industry) dominated in the framework of **structural policy** in Germany. However, subsidies (with the exception of aircraft construction) have not been able to make their products competitive in international markets. Gradually, this kind of policy began to be abandoned. More effective is **structural policy**, which is adaptive (shaping) in nature and "is aimed at facilitating **structural** transformation. In this case, the state uses its funds to help economic entities in the process of adapting to new production and technological challenges, contributes to **progressive shifts**, actively forms promising directions for development" [.., .., 2010]. The Federal Ministry of Economics and Technology in 2008 briefly defined industrial policy as "*shtandort policy pursued in the interests of industry*". Its main goal is to create favorable **framework conditions** for industrial **innovation, investment and production**. In fact, it is a policy to create **favorable framework conditions** for the development of a specific economic and territorial space with the aim of attracting (and retaining) capital, services and labor in it. An integral part of this policy is the support of specific projects in industry, including in **high-tech and innovative spheres**. Shtandort policy (Standardrichtlinie) is carried out at the federal, land and municipal levels and **combines all types of structural policy**. This policy is most effective at the regional level, and probably, therefore, the German state decided to use it to support modern industrial policy" [.., .., 2010].

In the Netherlands, the Ministry of Economy, Agriculture and Innovation, formed in 2011, has developed a new entrepreneurial and innovative policy based on a sectoral approach, to stimulate the development of nine "leading sectors". They include water supply, food industry, gardening, high technologies, biological sciences, chemistry, energy, logistics and "creative" industries. In these sectors the Netherlands has competitive advantages, and the state regards them as priorities [.., .., 2014].

It is difficult to single out Sweden's industrial policy from its economic policy. In many respects its industry is developing under the influence of measures designed for the entire national economy of the country. Its characteristic feature is interlacing with innovative, environmental and regional policies. The state's partnership with private business is also actively used, which is implemented not only in the implementation of individual projects, but also at the macroeconomic level (Antyushina N., 2010). The main direction of action in innovation policy is the achievement of the integrity of the innovation chain, adequate financing, as well as coordination of actions of numerous participants of the multi-tier innovation chain. Therefore, the formation and maintenance of the national innovation system (NIS) in the functional state, coordination and cooperation between the three spheres of the national economy: education - science - production [.., .., 2010].

From the citations quoted it is obvious: in all countries there is (in the sphere of state regulation) an interlacing of sectoral structural (industrial) and innovation policies; the state implements both direct regulation of business (financial interventions) and indirect (creates appropriate "framework" conditions); in the state strategies, in accordance with the specifics of a particular country, the sectoral priorities are singled out, for which state coordination is directed.

“The interlacing” of policies poses the question of the need to carry out a general structural sectoral policy, in which direct financial interventions of the state (including the creation of enterprises with state participation and state venture for the creation of innovative enterprises) and indirect regulation of business (creation for it has such framework conditions that business at the expense of its own resources would strive to create the financial, industrial and innovation necessary for innovation development. The majority of investments in production and

innovation are made by the company's own resources, that is, the private business independently solves most of the issues related to restructuring, innovation, and the introduction of technologies. The state within the framework of indirect "framework" coordination of business development should help it in creating modern financial and other institutional and organizational mechanisms necessary for innovation and in general number of industrial production for the necessary restructuring of the economy. This is especially important in the context of Georgia, as currently there are no effective mechanisms for mobilizing financial resources for investing in real production as for a large business in the private sector, as well as accumulating for this purpose population savings in general, as well as small and medium-sized businesses.

Therefore, in Georgia, it is necessary to create effective state mechanisms to promote industrial and innovation development in both the fiscal system and the financial sector, and in the latter, in addition to financial mechanisms for state coordination (primarily direct methods of financial intervention in the form of investments in production), it is necessary to develop (and this is the most important thing) the relevant financial mechanisms directly in the business environment.

From the analysis of sectoral structural (industrial) and innovation policies, it can be concluded that each country has its own approach to their organization (strategies, institutions, tools), depending on the problems facing the country.

Conclusions.

In conclusion, we will briefly summarize what can be learned from the experience of the countries examined for the successful formation of the Georgian NIS.

Conducting a successful innovation policy in a country that begins practically from scratch is impossible without the strengthening of state dirigism. In particular, this should happen not only with the help of regulatory instruments, but also with the help of agreements with capable business representatives. For example, President of the South Korean Reforms, President Pak Jong-hee, in the early 1960s, tasked individual businessmen (mainly engaged in trade) to engage in completely different business (automotive, shipbuilding, tape recorders and televisions, household chemicals, light industry) , while promising financial and other support from the state [..., 2008]. "Cheboli" (FIG) were created and in a relatively short time there were many large mainly export-oriented industries. Such a mechanism of interaction between the state and business should be adopted at the present stage in Georgia.

We also add that the priority task of developing an innovation policy strategy in Georgia should be the issue of designing regional centers for industrial and innovation activities, structuring of which, in our opinion, is worthwhile to be modeled on the French poles of competitiveness.

It is possible to adopt a lot of other things from the experience of the countries surveyed: it is necessary, guided by the experience of South Korea, to create FIGs with the aim of organizing multi-sectoral conglomerates and developing innovative activities in their constituent enterprises, as well as creating new (including venture) innovative enterprises; adopt the ways of borrowing innovations - the acquisition of licenses, know-how, the construction of foreign firms equipped with new technologies of enterprises and the delivery of the object "turnkey"; in the sphere of state financing of innovation activity and innovative renovation of enterprises, the creation of national state funds and other institutions such as FSI, FUI, ANR, CDS, OSEO with the appropriate regulation of their activities is necessary, following the example of France; in the field of external financing of innovation, it is necessary, as in the case of small European countries, to establish appropriate links with certain major TNCs in order to interest them in granting grants to finance innovative developments in universities and research institutes, and to establish joint innovative projects with these TNCs; In addition, the organization of high technology innovative enterprises (enterprises) in conjunction with foreign partners in itself implies their share in financing the construction of these industries. From the ex-

perience of Finland, you can take on the mechanism of financial and consulting support from investors of new companies (start-ups) at the initial stage and the stage of growth.

1. Abesadze R., Burduli V. 2009. Innovative Activities and Their Coordination under Advancing Globalization. J.: The Caucasus & Globalization. Journal of Social, Political and Economic Studies. Volume 3. Issue 4. CA&CC Press. SWEDEN, 2009. P. 68-79. – : <http://cyberleninka.ru/article/n/innovative-activities-and-their-coordination-under-advancing-globalization>
2. Association Agreement between, on the one hand, the EU and the European Atomic Energy Association and their member countries, on the other hand, Georgia (in Georgian) – Electronic resource: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2496959?publication=0>
3. European Parliamentary Research Services (2016). *Global trendometer. Essays of medium and long-term global trends*. Bruxelles. – Electronic resource: [https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/EP_RS_STU\(2016\)573301_EN.pdf](https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/EP_RS_STU(2016)573301_EN.pdf)
4. Gross Domestic Spending on R&D, % of GDP (2015). – : <http://www.compareyourcountry.org/science-and-technology>
5. ., 2009. .16.02.2009. – - : <http://instituciones.com/industry/897-promyshlennaya-politika-yuzhnoj-korei.html>
6. ., 2016. , . – : PRZEDSIĘBIORSTWO W STRUKTURACH SIECI. Lublin, Wydawnictwo KUL.
7. http://www.pgie.tsu.ge/contentimage/sxvadasxva/jurnali_ekonomisti/1-2016.pdf
8. ., 2010. . – .: - , 4 (16).
9. . . 2010. . : - (., 2010. – - : ieras.ru/doclad/259/259-1%20(1).doc
10. ., . 2010.. . : - (., 2010. – - : ieras.ru/doclad/259/259-1%20(1).doc
11. . 2016. - - . – Ekonomisti, 2016, 1 (Volume VIII). . 46-58 (0.8 . .). – : http://www.pgie.tsu.ge/contentimage/sxvadasxva/jurnali_ekonomisti/1-2016.pdf
12. . . 2017. (.). 02.03.2017. – : http://www.imemo.ru/index.php?page_id=502&id=2959
13. , 2010. . . . , . .
14. . 31.07.2014. – : www.rusfintrade.ru/files/article/3221/20140731_1.doc
15. ., 2011. . – .: ., 4.
16. ., 2010. . : - (., 2010. – - : ieras.ru/doclad/259/259-1%20(1).doc

17. 2012.
18. (), 2014. - : http://www.perspektivy.info/rus/ekob/svezheje_dyhanije_promyshlennoj_politiki_2014-05-22.htm
19. - . 20.03.2008. - : <http://www.contrtv.ru/common/2641/>
20. 2012. :
21. : <http://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-finlyandii-razvitie-infrastruktury-generatsii-i-transfera-innovatsiy-kak-faktor-ekonomicheskogo-rosta> 6 (26), 5. 13.09.2013. - - : http://kapital-rus.ru/articles/article/modeli_formirovaniya_nacionalnyh_innovacionnyh_sistem/#
22. , 2006. : (), (), () , () .
23. (- : http://knowledge.allbest.ru/economy/2c0a65635b2ac69b4d443b89421316d36_1.html
24. . 2011. - : <http://www.mirec.ru/2011-01/innovacionnaya-sistema-finlyandii> (16). -
25. . . . , 2014, : - : <http://www.library.fa.ru/files/Seleznev.pdf>
26. . . . , 2015. - : , 4.
27. . . . 2011. - : 1-2. - : <http://cyberleninka.ru/article/n/rol-frantsii-v-protssesse-innovatsionnogo-razvitiya-evropeyskogo-soyuza-na-sovremennom-etape-1>
28. , 2011. - : http://economy.gov.ru/minec/about/structure/depsvod/doc20110407_02
29.) . 2018. - : , 6. . 5-28.
30. . . . , 2010. - : 2010. - : <http://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2010/10022.pdf>

(,) . « -
 . « -
 (-
)».
 -
 , « » ESFRI,
 [..., 2010; ..., 2013].
 , , -
 , , -
 , , -
 (, , -
) [.., 2010; ..., 2013]. 80-
 [.., 2010; -
 ..., 2010; ..., 2013].
 , -
 , -
 () , -
 (, , ,) . -
 -
 [..., 2013].
 , -
 [..., 2013].
 (, -
) (-
) ,) -
 , -
 . « , -
 , -
 , -
 » [.., 2011; .., ..., 2012; ..., 2013].

1980-
[..., 2014].
« »,
« »,
[.., 2011; .., ..., 2012;
..., 2014].
[.., ..., 2012: 114;
..., 2014].
1983 .
)
60%
(
[..., 2014: 5; .., ...,
2012: 111] (
3,70% , 2010 .
74,6%, - 25,4% [.., 2011: 222]).
(
);
[.., ..., 2012: 112].
) « » (
1967 .
« »,
[..., 2014: 7, 8]. « »
[.., ..., 2012: 112, 113;
.., 2011]. « »

[, ..., 2012: 112, 113].

« », -

1942 . 2700 . « » 10

280 . . « » 2009-2014 90 .

[..., 2014: 6; ., ..., 2012: 111].

()

2013 . 324 . : -

- 80 %; - 10 %; - 8%.

8000 . [..., 2014: 7; ., ..., 2012: 111, 112].

: « », ()

; « », -

[..., 2014: 8; ., ..., 2012: 113, 114].

22 , .

20

« » (: « »).

1700 . [..., 2011; ., ..., 2012: 114; 37 000 ..., 2014].

2008 .

2008 ., «

2010 . 7% 2015 . — 23% 2000 . 10%

2015 » [. . . , 2017].

2016 [. . . , 2017].

2017 (. . .)

2010 « . . . » . . . 2000–
 2006–2007 . . .)

2009 3,749%), 2015 (2,9%),
 [. . . , 2017; : Gross
 , 2015].

2000–2010 70% 54,8%. (74,3% 2008 . . .),

2015 (. . . , . . .)

. [. . . , 2017].

. [. . . , 2017].

[. . . , 2017].

2008 : 1.

(. . .)

. 2.

» (. « -
(. , , , -
) . , , , -

. 3.

, - , - -
, - , - -
, - .

« »
, , «
», ,
(,),
60-80 , , , -
, (-
) . (,) -

, () « -
» [2008 ,
., 2010]. «

» .
- , . -
() , . -
, . -

» [. , 2010].
2011 . , -
« , » . , , , -

საერთაშორისო კონცეპტების დანერგვის პროცესში, მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მთავრობის პოლიტიკური პოზიციები. ამასთანავე, მნიშვნელოვანია მთავრობის მიერ შემუშავებული რეგულაციები, რომლებიც განსაზღვრავს ინოვაციური საქმიანობის წესებს და პირობებს. მთავრობის მიერ შემუშავებული რეგულაციები, რომლებიც განსაზღვრავს ინოვაციური საქმიანობის წესებს და პირობებს, უნდა იყოს გამჭვირვებელი და მარტივი. ამასთანავე, მნიშვნელოვანია მთავრობის მიერ შემუშავებული რეგულაციები, რომლებიც განსაზღვრავს ინოვაციური საქმიანობის წესებს და პირობებს. მთავრობის მიერ შემუშავებული რეგულაციები, რომლებიც განსაზღვრავს ინოვაციური საქმიანობის წესებს და პირობებს, უნდა იყოს გამჭვირვებელი და მარტივი. ამასთანავე, მნიშვნელოვანია მთავრობის მიერ შემუშავებული რეგულაციები, რომლებიც განსაზღვრავს ინოვაციური საქმიანობის წესებს და პირობებს. მთავრობის მიერ შემუშავებული რეგულაციები, რომლებიც განსაზღვრავს ინოვაციური საქმიანობის წესებს და პირობებს, უნდა იყოს გამჭვირვებელი და მარტივი.

1. Abesadze R., Burduli V. 2009, Innovative Activities and Their Coordination under Advancing Globalization. J.: The Caucasus & Globalization. Journal of Social, Political and Economic Studies. Volume 3. Issue 4. CA&CC Press. SWEDEN. P. 68-79. – : <http://cyberleninka.ru/article/n/innovative-activities-and-their-coordination-under-advancing-globalization>
2. Association Agreement between, on the one hand, the EU and the European Atomic Energy Association and their member countries, on the other hand, Georgia (in Georgian) - Electronic resource: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2496959?publication=0>

- finlyandii-razvitie-infrastruktury-generatsii-i-transfera-innovatsiy-kak-faktor-ekonomicheskogo-rosta
21. . 13.09.2013. –
: http://kapital-rus.ru/articles/article/modeli_formirovaniya_nacionalnyh_innovacionnyh_sistem/#
22. , 2006. . :
(), : (), (), (), ().
23. (, , ,). , 2015. –
:
http://knowledge.allbest.ru/economy/2c0a65635b2ac69b4d43b89421316d36_1.html
24. . 2011. – . :
1 (16). – : <http://www.mirec.ru/2011-01/innovacionnaya-sistema-finlyandii>
25. . ., 2014. : -
, 2014. : <http://www.library.fa.ru/files/Seleznev.pdf>
26. ., 2015.
27. . – . : , 4.
. . 2011. -
- . :
, 1-2. –
: <http://cyberleninka.ru/article/n/rol-frantsii-v-protssesse-innovatsionnogo-razvitiya-evropeyskogo-soyuza-na-sovremennom-etape-1>
28. , 2011. -
-
-
: http://economy.gov.ru/minec/about/structure/depsvod/doc20110407_02
29.) . 2018. – . : , 6. . 5-28.
(
30. . ., 2010. -
- . :
2010. –
: <http://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2010/10022.pdf>

ვახტანგ ბურდული
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის
სახ. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის
განყოფილების გამგე

ეროვნული ინოვაციური სისტემების ტრანსფორმაცია
ზოგიერთ განვითარებულ ქვეყანაში
ვრცელი რეზიუმე

როგორც ცნობილია, უკანასკნელ ოცწლეულში განვითარებულ ქვეყნებში აღებულია კურსი ინოვაციური ეკონომიკის მშენებლობაზე. ამჟამად საქართველოს წინაშეც დგას ასეთი ამოცანა. ამიტომ, იმისათვის, რომ ნაკლები შეცდომა იყოს დაშვებული მისი აშენების დროს, საჭიროა ამ მიმართულებით განვითარებული ქვეყნების გამოცდილების შესწავლა, განსაკუთრებით ინოვაციური სისტემების ფორმირების სფეროში. საქმე ისაა, რომ ინოვაციური სისტემების კომპონენტების წარმატებულ აგებასთან ერთად, ძალიან ხშირად ადგილი აქვს წარუმატებლობებს, რომელთა შედეგად წარმოიშევა სერიოზული საფინანსო დანაკარგები როგორც სახელმწიფო საფინანსო რესურსების სფეროში, ასევე კერძო სექტორშიც, რასაც მრავალი მეცნიერი აღნიშნავს. ასე მაგალითად, სრულიად ახალ ფუნდამენტურ გამოკვლევაში აღინიშნება, რომ “ინოვაციების მოდელის გავრცელების ფონზე, რომელიც დაკავშირებულია გარკვეულ მიმართულებებზე მოდასთან და ახალი მიმართულებების შეფასების ობიექტურ სიძნელეებთან, ძლიერდება “ბუშტების” გაჩენის რისკები იმ სფეროებში, რომელთა მიმართებაში გარღვევითი განვითარების მოლოდინი ფორმირდება” ([..., 2018, . 11], [European Parliamentary ..., 2016]-დან). მაგრამ ზოგიერთ ქვეყანაში, რომლებიც მეტისმეტად გატაცებულები აღმოჩნდნენ მოდელის ინოვაციური ეკონომიკის აგებაზე, ბევრი “ბუშტი”, დაკავშირებული მსხვილ საფინანსო დანაკარგებთან როგორც სახელმწიფო, ასევე კერძო სექტორებში, გაჩნდა არა მარტო “გარღვევითი”, არამედ “გასაუმჯობესებელი” ინოვაციების სფეროშიც. ამიტომ საჭიროა ინოვაციური სისტემის აგებაში განვითარებული ქვეყნების გამოცდილების შესწავლა იმისათვის, რომ საფინანსო დანაკარგებთან დაკავშირებული ნაკლები შეცდომა იყოს დაშვებული საქართველოში ინოვაციური სისტემის კომპონენტების ფორმირების დროს.

კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც საჭიროა აღინიშნოს შესავალში – ესაა სტრუქტურული, სამრეწველო (სტრუქტურული დარგობრივი), რეგიონული (სტრუქტურული რეგიონული) და ინოვაციური პოლიტიკებისა, და ასევე, კერძო სექტორის ბიზნესკოორდინაციის (ევროკავშირთან საქართველოს ასოცირების შეთანხმების ვერსიით – “საწარმოების პოლიტიკის”) რაციონალური შეხამების აუცილებლობა, რადგანაც მათი კოორდინაციის მექანიზმების ურთიერთდაკავშირების ხარისხზეა დამოკიდებული, კერძოდ, ინოვაციური სისტემების და, საერთოდ, ეკონომიკის განვითარებისა და ფუნქციონირების ეფექტიანობა. როგორც ცნობილია, საქართველომ ხელი მოაწერა ევროკავშირთან ასოცირების შესახებ შეთანხმებას [ასოცირების შესახებ შეთანხმება ..., 2014], რომლის დებულებებში მკვეთრად გამოსახულია საკუთრივ ფართო გაგებით “სტრუქტურული პოლიტიკა”, შემდეგ “სამრეწველო პოლიტიკა” და “ინოვაციური პოლიტიკა” როგორც მისი შემადგენელი ნაწილი, ასევე – “საწარმოების პოლიტიკა”. ზემოთ აღნიშნულ ფუნდამენტურ კვლევაში კი დასმულია ყველა წერტილი “ი”-ზე: სტრუქტურული პოლიტიკა განიხილება როგორც სამრეწველო პოლიტიკა უფრო ფართო გაგებით, ინოვაციური და რეგიონული პოლიტიკები კი წარმოადგენს სტრუქტურული პოლიტიკის მნიშვნელოვან შემადგენელ ნაწილებს.

ამ სტატიაში იკვლევა ინოვაციური სისტემების ტრანსფორმაცია უკანასკნელი 50-60 წლის განმავლობაში. თავდაპირველად დახასიათებულია მსოფლიოში არსებული ეროვნული ინოვაციური სისტემების (ეის) ძირითადი მოდელები. შემდეგ გამოკვლეულია ეის-ების ტრანსფორმაციის პროცესები სამ ქვეყანაში:

საფრანგეთში, სამხრეთ კორეასა და ფინეთში. **ვის**-ების ტრანსფორმაციის (განვითარების) პროცესში შეიძლება გამოვყოთ ორი ეტაპი. პირველი ეტაპი მოიცავს გასული საუკუნის 50-80-იან წლებს, როდესაც არ ხდებოდა **ვის**-ების და ინოვაციური პოლიტიკის მკვეთრი გამოყოფა ეკონომიკური განვითარების კოორდინაციის საერთო მექანიზმებიდან და რეგულირება ხდებოდა საერთო სახელმწიფო სტრუქტურული (სამრეწველო და რეგიონული) პოლიტიკისა და კერძო ბიზნესკოორდინაციის (ესე იგი საწარმოების პოლიტიკის) ჩარჩოებში. ტრანსფორმაციის მეორე ეტაპი, როდესაც განვითარებულ ქვეყნებში კურსი აღებული იყო ინოვაციური ეკონომიკის ფორმირებაზე, დაიწყო გასული საუკუნის ბოლო წლებში და აქამდე გრძელდება. ზოგიერთ ქვეყანაში ამ ეტაპზე ინოვაციური სისტემების მოდელის ტრანსფორმაციამ წარმატებულად ჩაიარა. წარმატებული ტრანსფორმაციის მაგალითების სახით ნაშრომში მოყვანილია საფრანგეთი და სამხრეთი კორეა (უკანასკნელში ტრანსფორმაცია ყველაზე უფრო წარმატებული აღმოჩნდა). ამავდროულად, ფინეთის ინოვაციური სისტემა, რომელიც მსოფლიოში ერთ-ერთ ყველაზე საუკეთესოდ ითვლებოდა, ამ ეტაპზე ინტენსიური ტრანსფორმაციული გარდაქმნების შემდეგ უკვე ვეღარ ასრულებდა ეკონომიკური ზრდის მხარდაჭერის ფუნქციას და ფაქტობრივად შეწყვიტა პროდუქტიული მუშაობა. ნათელია, რომ სისტემაში გაჩნდა “ბუმტეზი”, რომლებიც არ უზრუნველყოფდა სისტემის განვითარებაზე გაწეული ხარჯების უკუაღებას. ამიტომ ამ სტატიაში მოყვანილია ეკონომიკური თანამშრომლობის და განვითარების ორგანიზაციის ექსპერტების რეკომენდაციები მისი რეფორმირების შესახებ, რომელთა მხედველობაში მიღება სასარგებლო იქნება საქართველოში **ვის**-ის კომპონენტების აგების დროს. ამის გარდა, სტატიის ბოლო პარაგრაფში რამდენიმე ქვეყნის მაგალითზე ნაჩვენებია ურთიერთკავშირი საერთო სტრუქტურულ, სტრუქტურულ დარგობრივ (სამრეწველო) და სტრუქტურულ რეგიონულ პოლიტიკებს შორის. ამ ყველაფერმა ავტორს მისცა რამდენიმე რეკომენდაციის გაკეთების შესაძლებლობა საქართველოს **ვის**-ის ზოგიერთი მიმართულების განვითარების შესახებ.

საფრანგეთის გამოცდილებიდან შეიძლება გაკეთდეს შემდეგი ძირითადი დასკვნები:

- 1.** გააქტიურდა სახელმწიფოს როლი ეკონომიკური, კერძოდ ინოვაციური განვითარების რეგულირებაში, ხარისხობრივად ახალ დონეზე აღორძინდა ღირებულების ტრადიციები, რომლებიც დამახასიათებელია განვითარების რეგულირების კეინზიანური მოდელისათვის: სახელმწიფო ამუშავებს საერთო ეროვნული და რეგიონული განვითარების სტრატეგიებს, ახორციელებს ინოვაციური განვითარების საგადასახადო სტიმულირებას, შექმნა და იყენებს ინვესტიციების სტრატეგიული ფონდის (FSI) სახსრებს სახელმწიფო-კერძო პარტნიორობაში მონაწილეებისათვის (მათ შორის გენჩურული საწარმოების შექმნის დროს), შექმნილია ფონდები და სხვა ორგანიზაციები საუკეთესო ინოვაციური პროექტების საფინანსო დახმარებისათვის (FUI, ANR, CDC, OSEO).
- 2.** სამრეწველო განვითარების კოორდინაციის პროცესში გამოიყენება კომპლექსური მიდგომა – მხარს უჭერენ არა მხოლოდ ინოვაციურ პროცესებს, არამედ სხვა ღონისძიებებსაც, რომლებიც ხელს უწყობს პროგრესულ ეკონომიკურ განვითარებას: საწარმოებში წილობრივი მონაწილეობა (რომელიც ყოველთვის არ არის დაკავშირებული ინოვაციურ გარდაქმნასთან), საწარმოო ჯაჭვების სტრუქტურულიზაციის გაძლიერება (რისთვისაც იქმნება სტრატეგიული კომიტეტები საწარმოო ჯაჭვების მიხედვით).
- 3.** მოხერხებულად, არატრივიალურად გადაწყვეტილია რეგიონული პრობლემა კონკურენტუნარიანობის პოლუსების შექმნის სახით, სადაც რეგიონული და საერთო ეროვნული განვითარების მიზნები და ინსტრუმენტები უშუალოდ ურთიერთდაკავშირებული

არიან და მიზნების მიღწევა ხორციელდება სამი საკვანძო მოთამაშის (მეცნიერება, სახელმწიფო, ბიზნესი) აწყობილი ურთიერთქმედების საფუძველზე.

სამხრეთ კორეის გამოცდილებიდან შეიძლება გაკეთდეს შემდეგი ძირითადი დასკვნები: 1. სამხრეთ კორეაში ინოვაციური ინდუსტრიული გარღვევისა და მისი განვითარებული ქვეყნების რიგებში გაყვანის განხორციელება შესაძლებელი გახდა მიზანმიმართული სახელმწიფო პოლიტიკის განხორციელების შედეგად, ე. ი. ამ გარღვევის წარმატებები 60-80-იან წლებში მიღწეული იყო აწყობილი და ინტენსიური სახელმწიფო ღირიჟიზმის შედეგად. 2. ძირითადი როლი ინოვაციურ გარღვევაში ითამაშა ფინანსურ-სამრეწველო ჯგუფებმა (ფსჯ) – “ჩეოლემმა”, რომლებშიც საბანკო შემადგენელს 60-80-იან წლებში უპირატესად სახელმწიფოებრივი ხასიათი ჰქონდა [..., 2014; ..., 2011]. 3. ახალი ინდუსტრიული ეკონომიკა შენდებოდა სხვადასხვა ფორმით ახალი ტექნოლოგიების სესხების პრინციპით (ვეროატლანტიკური მოდელის ეის-ის მქონე ქვეყნებსა და იაპონიიდან). 4. ინდუსტრიულ ინოვაციურ გარღვევაში დიდი როლი ითამაშა იაპონელ პარტნიორებთან ერთობლივად ინოვაციური (უპირატესად ვენჩურული) საწარმოების შექმნამ [..., 2014; ..., 2011]. 5. დამმუშავებელი მრეწველობის პროდუქციის საერთაშორისო ბაზარზე დაიწყო როგორც ევროპის ქვეყნებისა და იაპონიის, ასევე სამხრეთ კორეის შევიწროება სწრაფად განვითარებადი ჩინეთის, ინდოეთის, თურქეთისა და ზოგიერთი სხვა ქვეყნის მხრიდან, რამაც აიძულა სამხრეთი კორეის ხელმძღვანელობა მოეხდინა ინოვაციური კურსის ფორსიფიცირება: შემუშავებული იყო სპეციალური პროგრამა, მიმართული განვითარების დაჩქარებასა და ინოვაციურ გარღვევაზე, რომელიც ხორციელდება რეგიონების დონეზე (პროექტი “4+9”) საწარმო-ტექნიკური და ინოვაციური ბაზის, ინოვაციური განვითარებისათვის ინსტრუმენტებისა და ინოვაციური კლიმატის სტრუქტურირების გზით.

ფინეთის გამოცდილებიდან შეიძლება გაკეთდეს შემდეგი ძირითადი დასკვნები: 1. ფინეთის ეის-ის ფორმირება კარგა ხნის წინ დაიწყო და 2008 წლამდე შედარებით გამართულად მუშაობდა. 2008 წლიდან მშპ-ის დაცემა და ფინურ ექსპორტში მაღალი დამატებული ღირებულების მქონე საქონლის წილის შემცირება ბევრად იყო განპირობებული როგორც ძირითადი, ასევე ინოვაციების შემუშავებელი წარმოებების გადატანით სხვა ქვეყნებში. საფრანგეთისგან განსხვავებით, სადაც ძირითადი წარმოების გადატანა საზღვარგარეთ განპირობებული იყო ქვეყნის შიგნით მაღალი გადასახადებით და ხელფასებზე მაღალი დანახარჯებით, ფინეთიდან ძირითადი წარმოების გადატანა უმეტესწილად ხდებოდა იმ ქვეყნებში, სადაც გარანტირებული იყო პროდუქციის მაღალი გასაღება, ინოვაციური სისტემების გადატანა კი სხვა ქვეყნებში გამართლებული იყო მოგების მიღებით ინოვაციების გაყიდვისაგან. ამის შედეგად ამ ქვეყნებში დაიწყო შესაბამისი პროდუქციის წარმოება და ფინეთიდან ანალოგიური პროდუქციის იმპორტი შეწყდა, რამაც ნეგატიური გავლენა მოახდინა ფინეთის ექსპორტის სტრუქტურაზე. 2. ფინეთის ინოვაციური სისტემის მუშაობის მკვეთრი გაუარესება ბევრად იყო განპირობებული მისი ზომაგადასული უზარმაზარობით და, ამავდროულად, დაქსაქსულობით, ამასთანავე, ინოვაციების შემუშავების სისტემებსა და საბოლოო პროდუქტის მწარმოებელ კომპანიებს შორის არასაკმარისად მკვეთრი კოორდინაციით. ამასთან, მცირე ქვეყანაში შეუძლებელია ბევრი “გარღვევითი” ინოვაციის შექმნა (შესაძლებელი არ არის ამისათვის საჭირო საკმარისი რაოდენობის მაღალკვალიფიციური სპეციალისტების მოზიდვა, შემუშავებებისათვის საჭირო ინფორმაციის სხვა ქვეყნებიდან უსასყიდლოდ მიღება). ამიტომ, როგორც აღნიშნეს ეკონომიკური თანამშრომ-

ლობის და განვითარების ორგანიზაციის ექსპერტებმა, ამჟამად საჭიროა ფინეთის **ეის-ის** სიღრმისეული ტრანსფორმაცია. **3.** ამასთან ერთად, ფინური **ეის-ის** ფუნქციონირების წარსული გამოცდილებიდან საჭიროა ყურადღების მიქცევა ინოვაციური პროცესის მონაწილეებს შორის ურთიერთქმედების ზოგიერთ წარმატებით გამოყენებულ მექანიზმზე, მაგალითად, ბიზნესდამაჩქარებლების (რომლებიც კერძო კომპანიებია) სტარტაპ-კომპანიებთან ურთიერთქმედების მექანიზმზე, რომლის პირობებში ბიზნესდამაჩქარებლები სტარტაპ-კომპანიების არაკონკურენტები, არამედ ინვესტორები არიან და ამიტომ კომერციულად დაინტერესებული მათ ეფექტიან ფუნქციონირებაზე.

იმაში დასარწმუნებლად, რომ კონკრეტულ ქვეყანაში განვითარების საერთო სახელმწიფოებრივი რეგულირება უნდა მიმდინარეობდეს არა ვიწროდ გაგებული “სამრეწველო პოლიტიკის”, არამედ საერთო სტრუქტურული (სტრუქტურული დარგობრივი პოლიტიკა ინოვაციური პოლიტიკის გამოკვეთით, სტრუქტურული რეგიონული პოლიტიკა, ასევე ინოვაციური პოლიტიკის გამოკვეთით) პოლიტიკის ჩარჩოებში, მოვიყვანოთ რამდენიმე ამონაწერს, რომელიც ეხება გერმანიისა და შვედეთის გამოცდილებას.

ვასული საუკუნის 60–80-იან წლებში გერმანიაში დარგობრივი სტრუქტურული პოლიტიკის ჩარჩოებში დომინირებდა ღონისძიებები, რომელთა მიზანი იყო არსებული **სტრუქტურების** შენარჩუნება (სოფლისა და სატყეო მეურნეობაში, რკინიგზის ტრანსპორტზე, გემთმშენებლობაში, ავიაკოსმოსურ მრეწველობაში). თუმცა სუბსიდიებმა (თვითმფრინავების მშენებლობის გამოკლებით) ვერ უზრუნველყო მათი პროდუქციის კონკურენტუნარიანობა საერთაშორისო ბაზრებზე, რის გამოც თანდათანობით უარი თქვეს პოლიტიკის ამ სახეზე. უფრო ეფექტიანია **სტრუქტურული** პოლიტიკა, რომელიც შემგუბელი (ფორმირებადი) ხასიათის მატარებელია და “მიმართულია სტრუქტურული გარდაქმნების ხელშეწყობისკენ. ამ შემთხვევაში სახელმწიფო იყენებს თავის საშუალებებს ეკონომიკური სუბიექტების დასახმარებლად ახალ საწარმოო და ტექნოლოგიურ **გამოწვევებთან** შეგუბების პროცესში, ხელს უწყობს პროგრესულ **ძვრებს**, აქტიურად აყალიბებს განვითარების პერსპექტიულ მიმართულებებს [

.., 2010]. “ეკონომიკისა და ტექნოლოგიების ფედერალურმა სამინისტრომ 2008 წ. მოკლედ განსაზღვრა სამრეწველო პოლიტიკა, “როგორც **შტანდორტული პოლიტიკა, განხორციელებული მრეწველობის ინტერესების შესაბამისად**”. მის ძირითად მიზნად გამოცხადებულია ხელსაყრელი **ჩარჩო პირობების** შექმნა სამრეწველო **ინოვაციებისათვის, ინვესტიციებისა და წარმოებისათვის**. არსებითად – ეს არის **ხელსაყრელი ჩარჩო პირობების** ფორმირების პოლიტიკა კონკრეტული სამეურნეო-პოლიტიკური ტერიტორიული სივრცის განვითარებისათვის, მასში კაპიტალის, მომსახურებისა და სამუშაო ძალის მოზიდვის (და მასში შენარჩუნების) მიზნით. ამ პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილია კონკრეტული პროექტების მხარდაჭერა მრეწველობაში, მათ შორის **მაღალტექნოლოგიურ და ინოვაციურ სფეროებში. შტანდორტული პოლიტიკა** ტარდება ფედერალურ, მიწებისა და კომუნალურ დონეებზე და თავის თავში **ახამებს სტრუქტურული პოლიტიკის ყველა სახეს**. ეს პოლიტიკა ყველაზე შედეგიანია რეგიონულ დონეზე და, სავარაუდოდ, სწორედ ამიტომ გერმანულმა სახელმწიფომ გადაწყვიტა მისი გამოყენება თანამედროვე სამრეწველო პოლიტიკის მხარდაჭერის მიზნით” [

.., 2010].
შვედეთის სამრეწველო პოლიტიკის გამოცალკეება მისი ეკონომიკური პოლიტიკიდან საკმაოდ რთულია, რამდენადაც მრეწველობა ვითარდება ქვეყნის მთელ სახალხო მეურნეობაზე გათვლილი ღონისძიებების ზემოქმედებით. მის დამახასიათებელ თავისებურებას წარმოადგენს ინოვაციური, ეკოლოგიური და

რეგიონული პოლიტიკის **გადახლართვა**. აქტიურად გამოიყენება აგრეთვე სახელმწიფოს პარტნიორობა კერძო ბიზნესთან, რომელიც ხორციელდება არა მხოლოდ ცალკეული პროექტების განხორციელებით, არამედ მაკროეკონომიკურ დონეზეც [.., 2010]. მთავარი მიმართულება ინოვაციურ პოლიტიკაში – ეს არის ინოვაციური ჯაჭვის მთლიანობის მიღწევა, ადეკვატური დაფინანსება, აგრეთვე, მრავალრგოლიანი ინოვაციური ჯაჭვის მრავალრიცხოვანი მონაწილეების მოქმედებების კოორდინაცია. ამიტომ პირველ პლანზეა ეროვნული ინოვაციური სისტემის (NIS) ფორმირება და ფუნქციონალ მდგომარეობაში შენარჩუნება და სახელმწიფო მეურნეობის სამ სფეროს შორის (განათლება – მეცნიერება – წარმოება) კოორდინაცია და კოოპერაცია [.., 2010].

მოყვანილი ციტატებიდან ნათელია, რომ ყველა ქვეყანაში ადგილი აქვს (სახელმწიფო რეგულირების სფეროში) დარგობრივი სტრუქტურული (სამრეწველო) და ინოვაციური პოლიტიკების **გადახლართვას**; სახელმწიფო ახორციელებს როგორც ბიზნესის პირდაპირ რეგულირებას (საფინანსო ინტერვენციები), ასევე ირიბს (ქმნის შესაბამის “ჩარჩო” პირობებს; სახელმწიფო სტრატეგიებში, კონკრეტული ქვეყნის თავისებურებების შესაბამისად, გამოიყოფა დარგობრივი პრიორიტეტები, რომლის რეალიზაციისაკენ არის მიმართული სახელმწიფო კოორდინაცია.

პოლიტიკების “გადახლართვა” აყენებს სწორედ საერთო სტრუქტურული დარგობრივი პოლიტიკის გატარების აუცილებლობის საკითხს, რომელშიც გათვალისწინებული უნდა იყოს როგორც სახელმწიფოს პირდაპირი საფინანსო ინტერვენციები (სახელმწიფოს მონაწილეობით საწარმოთა შექმნისა და ინოვაციური საწარმოების შექმნისათვის სახელმწიფო ვენჩურის გამოყენების ჩათვლით), ასევე ბიზნესის არაპირდაპირი რეგულირებაც (მისთვის ისეთი ჩარჩო პირობების შექმნა, რომ ბიზნესი თავისი საკუთარი სახსრების ხარჯზე ისწრაფოდეს ინოვაციური განვითარებისათვის საჭირო ფინანსური, სამრეწველო და ინოვაციური სტრუქტურების შექმნისაკენ ეკონომიკური განვითარების საკუთარი ბიზნესკოორდინაციის გზით). წარმოებასა და ინოვაციებში განხორციელებული ინვესტიციების უმეტეს ნაწილს ბიზნესი ახორციელებს საკუთარი სახსრების ხარჯზე, ე. ი. კერძო ბიზნესი დამოუკიდებლად წვევებს რესტრუქტურულიზაციასთან, ინოვაციებსა და ტექნოლოგიების დანერგვასთან დაკავშირებული საკითხების უმეტესობას. სახელმწიფომ ბიზნესის განვითარების ირიბი “ჩარჩო” კოორდინაციის ფარგლებში ხელი უნდა შეუწყოს მას თანამედროვე საფინანსო და სხვა ინსტიტუციურ-ორგანიზაციული მექანიზმების შექმნაში, რომელიც საჭიროა ინოვაციური და საერთოდ, წარმოებრივი განვითარებისათვის, ეკონომიკის აუცილებელი რესტრუქტურულიზაციისათვის. ეს განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია საქართველოს პირობებში, რამდენადაც ახლა კერძო სექტორში არ არის როგორც მსხვილი ბიზნესის საფინანსო სახსრების მობილიზაციის, ისე საერთოდ მოსახლეობის, ასევე მცირე და საშუალო ბიზნესის საფინანსო დანაზოგების აკუმულირების ქმედითი მექანიზმები მათი დაბანდებისათვის რეალურ სექტორში ინვესტიციების სახით.

ამიტომ აუცილებელია, საქართველოში შეიქმნას ქმედითი სახელმწიფო მექანიზმები ინდუსტრიული და ინოვაციური განვითარების ხელშესაწყობად როგორც ფისკალურ სისტემაში, ისე ფინანსურ სფეროში. ამასთან, ამ უკანასკნელში, სახელმწიფო კოორდინაციის საფინანსო მექანიზმების შექმნის (პირველ რიგში საფინანსო ინტერვენციის პირდაპირი მეტოდების წარმოებაში ინვესტიციების სახით) გარდა, აუცილებელია (და ეს ყველაზე მთავარია) შესაბამისი საფინანსო მექანიზმების განვითარება უშუალოდ ბიზნესგარეშოში.

დასკვნაში მოკლედ შევაჯამეთ, თუ რისი აღება შეუძლია საქართველოს განხილული ქვეყნების გამოცდილებიდან **ვის**-ის წარმატებითი ფორმირებისათვის.

ქვეყანაში, რომელიც **ვის**-ის ფორმირებას პრაქტიკულად ნულოვანი დონიდან იწყებს, შეუძლებელია წარმატებული ინოვაციური პოლიტიკის გატარება სახელმწიფო ღირებულების გაძლიერების გარეშე. კერძოდ, ეს უნდა განხორციელდეს არა მარტო რეგულირების ინსტრუმენტების მეშვეობით, არამედ მთავრობის მხრიდან ბიზნესის წარმომადგენლებთან შეთანხმებების დადებითაც. ასე მაგალითად, სამხრეთკორეული რეფორმების “მამამ” პრეზიდენტმა პაკ ჩონ ხიმ ცალკეულ ბიზნესმენებს (რომლებიც მუშაობდნენ ძირითადად ვაჭრობის სფეროში) დაუსახა ამოცანა, რომ მათ ხელი მოეკიდათ სულ სხვა ბიზნესისათვისაც (მანქანათმშენებლობა, გემთმშენებლობა, მაგნიტოფონები და ტელევიზორები, საყოფაცხოვრებო ქიმია, მსუბუქი მრეწველობა) და, ამასთან, დაპირდა მათ, რომ გაუწევდა საფინანსო და სხვა სახის მხარდაჭერას სახელმწიფოს მხრიდან [..., 2008]. შეიქმნა “ჩებოლები” (საფინანსო სამრეწველო ჯგუფები) და შედარებით მოკლე ვადებში გაჩნდა ბევრი მსხვილი უპირატესად ექსპორტზე ორიენტირებული წარმოება. სახელმწიფოსა და ბიზნესს შორის ურთიერთქმედების ასეთი მექანიზმი მიზანშეწონილია გამოყენებულ იქნეს საქართველოშიც.

ასევე დავამატებთ, რომ საქართველოში ინოვაციური პოლიტიკის სტრატეგიის შემუშავების საპირველრიგო ამოცანა უნდა გახდეს სამრეწველო და ინოვაციური საქმიანობის რეგიონული ცენტრების პროექტირების საკითხი, რომელთა სტრუქტურირება, ჩვენი აზრით, უნდა ხდებოდეს ფრანგული კონკურენტუნარიანობის პოლუსების მსგავსად.

განხილული ქვეყნების გამოცდილებიდან შეიძლება ზოგიერთი სხვა მექანიზმის გადმოღებაც: საჭიროა, სამხრეთ კორეის მსგავსად ფინანსურ-სამრეწველო ჯგუფების შექმნა მრავალდარგობრივი კონგლომერატების ორგანიზაციისა და მათ შემადგენლობაში შემავალ საწარმოებში ინავეციური საქმიანობის განვითარებისათვის, ასევე საჭიროა ახალი ინოვაციური (მათ შორის ვენჩურული) საწარმოების შექმნა; საჭიროა ინოვაციების სესხების ხერხების გადმოღება: ლიცენზიებისა და ნოუ-ჰაუების შექმნა, უცხოური ფირმებისათვის ახალი საწარმოების მშენებლობის შეკვეთა და მათ მიერ ადგილობრივი მეწარმეებისათვის მზა ობიექტების ჩაბარება; ინოვაციური საქმიანობისა და საწარმოების ინოვაციური განახლების სახელმწიფო დაფინანსების სფეროში საჭიროა საფრანგეთის მსგავსად საერთოეროვნული სახელმწიფო ფონდისა და სხვა (FSI, FUI, ANR, CD , OSEO) მსგავსი ორგანიზაციების შექმნა მათი საქმიანობის შესაბამისი რეგლამენტაციით; ინოვაციური საქმიანობის საგარეო დაფინანსების სფეროში, კერძოდ, მცირე ევროპული ქვეყნების მსგავსად, საჭიროა შესაბამისი ურთიერთობების დამყარება გარკვეულ ტრანსეროვნულ კორპორაციებთან იმ მიზნით, რომ მოხდეს მათი დაინტერესება გრანტების გამოყოფაში ქვეყნის უნივერსიტეტებსა და სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტებში ინოვაციური შემუშავებების დასაფინანსებლად, ასევე – ამ ტრანსეროვნულ კორპორაციებთან ურთიერთობების დამყარება ერთობლივი ინოვაციური პროექტების რეალიზაციისათვის; ამის გარდა, უცხოელ პარტნიორებთან ერთობლივად მეცნიერებატევადი ინოვაციური წარმოებების (საწარმოების) ორგანიზაცია თავისთავად გულისხმობს მათ წილობრივ მონაწილეობას ამ წარმოებების მშენებლობის დაფინანსებაში; ფინეთის გამოცდილებიდან შეიძლება ავითვისოთ ინვესტირების მხრიდან დამწყებ და ზრდის სტადიაზე მყოფი ახალი კომპანიების ფინანსური და კონსალტინგური მხარდაჭერის მექანიზმი.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ასოცირების შესახებ შეთანხმება ერთის მხრივ, საქართველოსა და მეორეს მხრივ, ევროკავშირს და ევროპის ატომური ენერჯის გაერთიანებას და მათ წევრ სახელმწიფოებს შორის. 2014. – ელექტრონული რესურსი: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2496959?publication=0>
2. European Parliamentary Research Services (2016). *Global trendometer. Essays of medium and long-term global trends*. Brussels. – Elctronic resurce: [https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/EPRS_STU\(2016\)573301_EN.pdf](https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/EPRS_STU(2016)573301_EN.pdf)
3. . . 2010. (). ., 2010. – : ieras.ru/doclad/259/259-1%20(1).doc
4. . ., . . 2010. (). ., 2010. – : ieras.ru/doclad/259/259-1%20(1).doc
5. – . 20.03.2008. – : <http://www.contrtv.ru/common/2641/>
6. . ., 2014. : <http://www.library.fa.ru/files/Seleznev.pdf>
7. , 2014. : <http://www.library.fa.ru/files/Seleznev.pdf>, 2011.
8. : http://economy.gov.ru/minec/about/structure/depsvod/doc20110407_02 (). 2018. – . : , 6. . 5-28.

(,)
-
.
« » « », -
« »), « » , -
, , , -
.
, -
, , -
.
, -
- , -
, -
« » - -
, , , « », -
-
« » -
, , , (?!).
« » -
, , « » , -
, -
« »
(?!).
« » -
- , , , -
, , -
() « » - -
, -
.
- « » -

... -
... ;
... -
...
... 2000 -
...
...
... » [1, . 160].
... -
... -
... « » -
... » -
... [2, . 290-330; 3; 4; .].
... (,
... » ,
...) , « » ,
... , , , , ...
...
...
(?!).
... - ,
... - « » (-
...) , « » -
... « » ,
... » « »
... » « » - , « » . .,
... , « » , ,
... , , , «
... » , , ,
... , , ,
... » , - , , ,
... , .
... « » - « » . .,
... ,
... » ,
... (« » ,
...) - ,

, [5; 6; .], -
[7; 8; 9; .], -
, -
, -
- , -
[2; .], -
[6; .] -
[10; .]. -
, , : -
, , -
(?!). -
, -
, -
« » -
« » -
(?!). -
, -
, « » -
, « » -
- , , , -
(?!). -
, -
, -
: ?! -
, - « » -
, -
(), -
, - , - , -
, -

» [11, . 332].

« »

« »

(?!).

[12],

(?!).

1990 [13], «

» [2, . 289-290].

» [2, . 290].

(

« , -352 .

3. . (2010). « » - « - » , (?) (, - .

4. . (2017). « » , -176 .

« » . « » - ,

« , « » - « » - « (?) . « » , 3-4. :

5. « » , -23-48 . (1997) .

: « » , 1997, - 76 .

6. . (2003) .

), : (« » , -336 .

7. . (1998) . - ,

1998, 3 (419) . : “ . (1999) ” .

8. . (1999) - .

9. . 7, 1999, 1-2. : “ ” . (1999) . Bulletin "Medicine, Science, Innovation and Business New" (" , , - "). Volume 6, Number 10 (60), October, New York, USA.

10. . (2003) . - -

(, . (1962) . « » , -256 .

11. . (1962) .

12. « » , -684 . (2003) .

- . - . : (-

13. « » , -400 . (1990) .

: “ ” (15 1990 .) . : “ ” , - . 3-44.

Alfred Kuratashvili
Doctor of Economic Sciences, Professor, head of Economic theory

*Department of P. Gugushvili Institute of Economics
of I. Javakhishvili Tbilisi State University*

**“INVISIBLE HAND” BY ADAM SMITH
AND MODERN MANIFESTATIONS OF CAPITALISM (!)**

Expanded Summary

The scientific work examines modern manifestations of capitalism, the underlying theoretical foundations of which lie in the so-called “Invisible Hand” of Adam Smith, but which (these manifestations) are especially characteristic of some states functioning as a result of fertilization of wild capitalism on the basis of pseudo-socialism.

Special attention in scientific work is paid, first of all, to a fundamentally new understanding of that:

What is capitalism ?!

In particular, in contrast to the traditionally accepted - "classical" - view, according to which an indicator of capitalism is the presence of private property and the market - market relations, according to the author's scientifically grounded statement, first, private property and market relations are peculiar not only to capitalism, and, secondly, in accordance with the theory of the true essence of capitalism, created by the author of this work, the characteristic feature and essential nature of true capitalism is the domination of society and state - a “purely” economic goal, the domination of money, the market, the profit, of capital over a person, contributing to the robbery and enslavement of the people.

Moreover, the underlying theoretical foundations “whitewashing” the true essence of capitalism lie precisely in the so-called “Invisible Hand” of Adam Smith, for if we are guided by the so-called “Invisible Hand” of the market, then we get an antisocial state that serves the domination of money, market, capital gains over a person - we obtain economic fascism, which is the worst manifestation of the essential nature of true capitalism.

Thus, in spite of the universally accepted recognition of Adam Smith throughout the world, and in spite of his unconditional achievements in economics, along with this, Adam Smith, with his main “scientific” idea of the so-called “Invisible Hand”, according to the author, is in fact not only one of the founders of classical political economy, but also the “scientific” “interpreter” and creator of the scientific foundations of economic fascism

Consequently, classical political economy, which at one time was a great achievement of economic scientific thought, and in the creation of which one of the most important places belongs to Adam Smith, was the political economy of protecting capitalism, and at the same time it was the political economy of protecting economic fascism, because political economy of capitalism is political economy of economic fascism .

As for the question of:

What does “economic fascism” mean ?!

Economic fascism, according to the author's scientifically grounded statement, is the domination of a “purely” economic goal in society and in the state, it is the domination of money, the market, and the profit of capital over a person.

It should be noted here that modern developed capitalism is mainly characterized by a high standard of living for people, but this is due to the fact that, according to the author, classical capitalism has long outlived itself and the now developed capitalist countries saved themselves through the evolutionary transformation of classical capitalism into social capitalism.

The author especially notes that socio-capitalism, whose theory was created by him earlier and published back in 1990, is a society that, together with the main economic goal of capitalism — money, profit, capital — brings to the forefront and solves social problems, but again as a necessary condition and means for the realization of its essential economic goal.

Although, as it develops, social capitalism, as the author notes, is increasingly moving away from capitalism and gradually moving away from capitalism to a truly human society, with the result that the need to solve social problems is increasingly coming to the fore.

The author also considers and notes that if capitalism serves the interests of the people, then it is no longer capitalism and, accordingly, it should have a different name.

As for the explanation of that:

What is the impregnation of wild capitalism on the basis of pseudo-socialism ?!

This concept, introduced into scientific circulation by the author of this scientific work, is explained by him as the result of a counter-revolutionary coup d'état produced from pseudo-socialism - into wild predatory capitalism, declared by the apologists of capitalism - scientists and politicians - as “moving forward” (?).

It was precisely as a result of wild capitalism fertilization on the basis of pseudo-socialism that the domination of a “purely” economic goal in society and in the state intensified, the domination of money, market, profits, capital over man intensified, which led to the plundering and enslaving of a huge number of people, and that is categorically unacceptable and criminal .

As an example of the manifestation of "purely" economic thinking - as an example, the domination of the "purely" economic goal, manifestations of economic fascism, the author cites the assumption and functioning in the society and in the state of gambling "games" - the so-called "gambling" (obviously criminal) business - for the sake of receiving money, for the sake of getting more and more profit, for the sake of achieving a “purely” economic goal - at the expense of fraudulent robbery and the destruction of a huge number of people.

The same example, as the author rightly claims, is the fraudulent imposition of micro-loans on people via mobile phones, via the Internet, through television and through other advertising frauds, because these are the same criminal acts as gambling under the “mask” of “business” - as a manifestation of economic fascism, as a manifestation of a variety of repressions of the people, as a manifestation of the criminal "business", as a manifestation of the genocide of the people, as a manifestation of a crime against humanity.

Solving the above problems, according to the author’s well-founded statement, is possible only on the basis of fundamentally new scientific directions and fundamentally new scientific Theories created by him – on the basis of the Philosophy of the social goal, on the basis of the Theory of the Supremacy of Interests of the People and on the basis of the Theory of balance of rights and responsibility of officials.

ალფრედ კურატაშვილი

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის
ინსტიტუტის ეკონომიკური თეორიის განყოფილების გამგე

**ადამ სმიტის „უხილავი ხელი“
და კაპიტალიზმის თანამედროვე ბამოვლინებები (?)**

ვრცელი რეზიუმე

სამეცნიერო ნაშრომში განხილულია კაპიტალიზმის თანამედროვე გამოვლინებები, რომელთა სიღრმისეული თეორიული საფუძვლები ძვეს ადამ სმიტის ეგრეთ წოდებულ „უხილავ ხელში“, მაგრამ რომელი გამოვლინებებიც განსაკუთ-

რებით დამახასიათებელია ზოგიერთი სახელმწიფოებისათვის, რომლებიც ფუნქციონირებენ ფსევდოსოციალიზმის ნიადაგზე ველური კაპიტალიზმის განაყოფიერების შედეგად.

განსაკუთრებული ყურადღება სამეცნიერო ნაშრომში ეთმობა, უპირველეს ყოვლისა, იმის პრინციპულად ახლებურ გააზრებას:

რა არის კაპიტალიზმი?!

კერძოდ, ტრადიციულად საყოველთაოდ მიღებული – „კლასიკური“ – შეხედულებებისგან განსხვავებით, რომლის თანახმად, კაპიტალიზმის მაჩვენებელია მასში კერძო საკუთრებისა და ბაზრის დ საბაზრო ურთიერთობების, არსებობა, ავტორის მეცნიერულად დასაბუთებული მტკიცებით, ჯერ ერთი, კერძო საკუთრება და საბაზრო ურთიერთობები დამახასიათებელია არა მარტო კაპიტალიზმისთვის, და, მეორეც, მოცემული ნაშრომის ავტორის მიერ შექმნილი კაპიტალიზმის ჭეშმარიტი არსის თეორიის შესაბამისად, ჭეშმარიტი კაპიტალიზმის არსობრივი ბუნების დამახასიათებელი თავისებურებაა საზოგადოებაში და სახელმწიფოში – „წმინდა“ ეკონომიკური მიზნის ბატონობა, ფულის, ბაზრის, მოგების, კაპიტალის ბატონობა ადამიანზე, რაც ხელს უწყობს ხალხის ძარცვას და დამონებას.

ამასთან, სიდრმისეული თეორიული საფუძვლები, რომლებიც „ათეთრებენ“ კაპიტალიზმის ჭეშმარიტ არსს, ძვეს სწორედ ადამ სმიტის ეგრეთ წოდებულ „უხილავ ხელში“, რამეთუ თუ ვისეულმდგანელებთ ბაზრის ეგრეთ წოდებული „უხილავი ხელით“, მაშინ მივიღებთ ანტისოციალურ სახელმწიფოს, რომელიც ემსახურება ფულის, ბაზრის, მოგების, კაპიტალის ბატონობას ადამიანზე – მივიღებთ ეკონომიკურ ფაშიზმს, რაც წარმოადგენს ჭეშმარიტი კაპიტალიზმის არსობრივი ბუნების ყველაზე უარეს გამოვლინებას.

ამრიგად, მიუხედავად ადამ სმიტის საყოველთაო აღიარებისა მთელ მსოფლიოში, და მიუხედავად ეკონომიკურ მეცნიერებაში მისი უდავო დამსახურებისა, ამასთან ერთად ადამ სმიტი თავისი მთავარი „სამეცნიერო“ – ეგრეთ წოდებული „უხილავი ხელის“ – იდეით, ავტორის მტკიცებით, ფაქტობრივად არის არა მარტო კლასიკური პოლიტეკონომიის ერთ-ერთი დამფუძნებელი, არამედ აგრეთვე ეკონომიკური ფაშიზმის „მეცნიერული“ „ინტერპრეტატორი“ და მისი მეცნიერული საფუძვლების შემქმნელი.

მაშასადამე, კლასიკური პოლიტეკონომია, რომელიც თავის დროზე იყო ეკონომიკური მეცნიერული აზრის დიდი მიღწევა, და რომლის შექმნაშიც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი ეკუთვნის ადამ სმიტს, ეს იყო კაპიტალიზმის დაცვის პოლიტეკონომია, და ერთდროულად იყო ეკონომიკური ფაშიზმის დაცვის პოლიტეკონომია, რამეთუ კაპიტალიზმის პოლიტეკონომია – ეს არის ეკონომიკური ფაშიზმის პოლიტეკონომია.

რაც შეეხება საკითხს იმის შესახებ:

რას ნიშნავს „ეკონომიკური ფაშიზმი“?!

ეკონომიკური ფაშიზმი, ავტორის მეცნიერულად დასაბუთებული მტკიცებით, – ეს არის საზოგადოებაში და სახელმწიფოში „წმინდა“ ეკონომიკური მიზნის ბატონობა, ეს არის ფულის, ბაზრის, მოგების, კაპიტალის ბატონობა ადამიანზე.

აქვე აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე განვითარებული კაპიტალიზმი ძირითადად ხასიათდება ადამიანების ცხოვრების მაღალი დონით, მაგრამ ეს გამოწვეულია იმით, რომ, ავტორის მტკიცებით, კლასიკურმა კაპიტალიზმმა დიდი ხანია თავისი დრო მოჭამა და ამჟამად განვითარებულმა კაპიტალისტურმა ქვეყნებმა თავს უშველეს კლასიკური კაპიტალიზმის სოციოკაპიტალიზმში ევოლუციური ტრანსფორმაციის გზით.

ავტორი განსაკუთრებით აღნიშნავს, რომ სოციოკაპიტალიზმი, რომლის თეორიაც მის მიერ ადრე შეიქმნა და გამოქვეყნდა ჯერ კიდევ 1990 წელს, ეს არის

საზოგადოება, რომელიც კაპიტალიზმის ძირითად ეკონომიკურ მიზანთან დ ფული, მოგება, კაპიტალი – ერთად წინა პლანზე წამოწევს და წყვეტს სოციალურ პრობლემებს, მაგრამ ისევ როგორც აუცილებელ პირობას და საშუალებას მისი არსობრივი ეკონომიკური მიზნის რეალიზაციისათვის.

თუმცა, თავისი განვითარების კვალობაზე, სოციოკაპიტალიზმი, როგორც ავტორი აღნიშნავს, სულ უფრო შორდება კაპიტალიზმს და თანდათან მიდის კაპიტალიზმიდან ჭეშმარიტად ადამიანური საზოგადოებისაკენ, რის შედეგადაც პირველ პლანზე სულ უფრო მეტად წამოიწევს სოციალური პრობლემების გადაჭრის აუცილებლობა.

ავტორი ასევე მიიჩნევს და აღნიშნავს, რომ თუ კაპიტალიზმი ხალხის ინტერესებს ემსახურება, მაშინ ეს უკვე კაპიტალიზმი არ არის და, შესაბამისად, ის სხვა სახელს უნდა ატარებდეს.

რაც შეეხება იმის ახსნას:

რა არის ველური კაპიტალიზმის განაყოფიერება ფსევდოსოციალიზმის ნიდაგზე?!

ეს ცნება, რომელიც მეცნიერულ ბრუნვაში შემოტანილია მოცემული ნაშრომის ავტორის მიერ, მის მიერ აიხსნება როგორც შედეგი კონტრევიოლუციური გადატრიალებისა ფსევდოსოციალიზმიდან დ ველურ მძარცველურ კაპიტალიზმში, რომლის დეკლარირება ხდება კაპიტალიზმის აპოლოგეტების დ მეცნიერების და პოლიტიკოსების მიერ, როგორც „წინსვლა“ (?!).

სწორედ ფსევდოსოციალიზმის ნიდაგზე ველური კაპიტალიზმის განაყოფიერების შედეგად გაძლიერდა „წმინდა“ ეკონომიკური მიზნის ბატონობა საზოგადოებაში და სახელმწიფოში, გაძლიერდა ფულის, ბაზრის, მოგების, კაპიტალის ბატონობა ადამიანზე, რაც იწვევს მრავალი ადამიანის ძარცვას და დამონებას, და რაც კატეგორიულად მიუღებელი და დანაშაულებრივია.

„წმინდა“ ეკონომიკური აზროვნების – „წმინდა“ ეკონომიკური მიზნის ბატონობის, ეკონომიკური ფაშიზმის გამოვლინების მაგალითად, ავტორს მოჰყავს საზოგადოებაში და სახელმწიფოში აზარტული „თამაშების“ – ეგრეთ წოდებული „სათამაშო“ (აშკარად დანაშაულებრივი) ბიზნესის – დაშვება და ფუნქციონირება, ფულისათვის – რაც შეიძლება მეტი მოგების მისაღებად, „წმინდა“ ეკონომიკური მიზნის მისაღწევად – მრავალი ადამიანის თაღლითური ძარცვისა და განადგურების ხარჯზე.

ასეთივე მაგალითს, როგორც სამართლიანად ამტკიცებს ავტორი, წარმოადგენს ადამიანებისათვის მიკროსესხების თაღლითურად თავს მოხვევა მობილური ტელეფონების, ინტერნეტის საშუალებით და სხვა სარეკლამო მახინაციებით, რამეთუ ეს ისეთივე დანაშაულებრივი ქმედებებია, როგორც აზარტული „თამაშები“ „ბიზნესის“ „ნიღბის“ ქვეშ – როგორც ეკონომიკური ფაშიზმის გამოვლინება, როგორც ხალხის რეპრესიების სახესხვაობის გამოვლინება, როგორც დანაშაულებრივი „ბიზნესის“ გამოვლინება, როგორც ხალხის გენოციდის გამოვლინება, როგორც ადამიანურობის წინააღმდეგ დანაშაულის გამოვლინება.

ზემოაღნიშნული პრობლემების გადაჭრა, ავტორის დასაბუთებული მტკიცებით, შესაძლებელია მხოლოდ მის მიერვე შექმნილი პრინციპულად ახალი მეცნიერული მიმართულებების და პრინციპულად ახალი მეცნიერული თეორიების საფუძველზე – სოციალური მიზნის ფილოსოფიის, ხალხის ინტერესების უზენაესობის თეორიის და თანამდებობის პირთა უფლებებისა და პასუხისმგებლობის თეორიის საფუძველზე.

ზოგადი – FINANCE

Dariusz Prokopowicz

Assistant Professor, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland;

Sylvia Gwoździewicz

Assistant Professor, The Jacob of Paradies University in Gorzów Wielkopolski, Poland

THE IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF THE CREDIT DERIVATIVES MARKET ON THE PROCESS OF IMPROVING CREDIT RISK MANAGEMENT IN FINANCIAL INSTITUTIONS

Summary. *The development of financial markets since the 1970s has been subjected to increasing globalization. Globalization processes in the area of the international financial system, including the banking sector are becoming increasingly prominent in Poland as well. At present, the immediate source of the global financial crisis of 2008 is associated with the liberalization of the functioning of American investment banks, this is a process that began in the mid-1990s. These banks sold derivative instruments of the subprime type based on income from very risky mortgages. The characteristic feature of derivative instruments is that on this basis it does not occur to sell rights to income or property, as in the case of classical securities, but it happens to resell uncertainty about future market valuation of a financial instrument or other object of a financial market transaction. The emergence of the financial crisis in 2008 indicates the need of improving banking prudential regulations and credit risk management instruments, including the use of derivative instruments. Derivative financial instruments are increasingly used in investment banking to secure credit transactions, which on the one hand is one of the forms of additional collateralisation of the transaction, but also the possibility of generating additional investment risk categories, especially in a situation of a possible decline in economic growth of the domestic or global economy.*

Keywords: *bank, banking security system, derivative instruments, risk, financial and credit markets, financial crisis, management.*

Introduction

Since the end of the 1990s, the development of financial systems has been determined by globalization processes, a benign monetary policy of central banking, an increase in the importance of investment banking and an increased level of volatility in the global economy. In the context of these processes, the importance and scale of the use of derivatives in capital market transactions also increased. By the year 2005, there were few factors that could have led to a significant increase in the credit risk and the financial crisis resulting from it. However, in 2006 - 2008 there is a growing revaluation of investment assets and the importance of speculation is rising on the stock markets (Chisholm, 2013). The breakthrough of these processes is in the autumn of 2008, when the fourth largest Lehman Brothers investment bank collapses and the global financial crisis begins. In order to reduce the dramatic decline in liquidity and lending activities in banking systems, intervention programs were launched to absorb the multimillionaire funds that burden public finances of individual countries. Now, after a decade of the global financial crisis, optimism has returned to the stock markets again and the economies of most countries are improving their macroeconomic indicators (Fila, Filipiak, 2012).

Despite the significant improvement in the economic growth of the global economy, there are derivatives of the recent financial crisis and not fully solved public debt problems in many countries. Growing lobbying of the financial sector in the governance structures of developed economies results in efforts to activate the economic growth with low interest rates and liberalize lending procedures. After several years of this type of economic processes, these interventions have indirectly contributed to the increased investment and credit risk and to the development of speculative bubbles on stock market exchanges.

The investment banking was perfectly fitted in this process in which financial engineering specialists created new derivative financial instruments. With this aspect of novelty was the possibility of obtaining high profitability based on speculative growth or possibly lower valuations of assets including financial instruments listed on commodity exchanges and stock exchanges. Following this, the process of improving the risk management process should be followed to create similar, new solutions that ensure optimal level of financial system security. In times of a good prosperity, these highly profitable instruments include derivative securities that have grown up ahead of building adequate systems to secure acceptable level of risk (Jajuga, 2009).

Since the economic growth in many countries has been accelerating for several years, the pressure to improve procedural and institutional instruments for credit risk management resulting from derivative transactions may decline. However, this type of decision-makers' approach should not be pursued if the level of overall investment risk in the economy is decreasing as productivity and revenues increase. As a consequence, The Continuation of the improvement of risk management is delayed assuming that the next financial crisis is rather distant. However, it cannot be ruled out that another global or regional financial crisis, such as the European one, will not appear in next years, taking into account, for example, the potential financial insolvency of Greece or Deutsche Bank.

This financial crisis was a result of growing dislocation, the mismatch between the rapid development of derivative instruments, including credit derivatives, and the improvement of credit risk management, including the optimal hedging of transactions. Initially, derivative instruments were used as arbitration for hedging of investment transactions. However, with the development of investment banking and a good prosperity in the stock market, derivative instruments are also being turned into investment products with the high credit risk (Prokopowicz, Dmowski, 2010).

This paper identifies the need to continue the process of improving credit risk management in the context of the derivatives market taking into account the determinants of the risk management process. The descriptive and analytical observation methods were used in this analysis and the results of it will be the basis for the continuation of analyzes undertaken in the field of credit risk management. In the context of analyzes, a research thesis was formulated, which assumed that the post-crisis systemic solutions used so far had stabilized the financial markets but did not fully improve the institutionalized procedures for analyzing and hedging the credit risk of investment banks. It significantly influences on the development of the level of stability of financial systems.

The development of credit derivatives and loan securitization

The development of derivatives markets has begun in the 1970s. During this period there have been already several business cycles and several financial and economic crises with varying degree of influence on the economic processes and the course of globalization of financial markets. Credit derivatives have been used only in the credit risk management process since the early 1990s and are the fastest growing derivatives categories (Pruchnicka-Grabias, 2011, p. 127). The turnover of these instruments is mainly outside the stock exchange, between the financial institutions that are involved. As with interest rate options or foreign exchange rates, credit derivatives reduce credit risk. The bank will receive the amount of the loan agreement for a fee even if the borrower ceases to repeat. In the 1990s, it was widely accepted that the use of derivatives could significantly increase the effectiveness of credit risk management.

The development of credit derivatives in the 1990s is connected with the increase in the deregulation and abolition of formal and institutional barriers on the question of combining classical deposit and credit banking and investment banking. Credit derivatives are used in both classic and active risk management strategies. In classical strategies they are used to completely protect the risk (Suresh, 2014, p. 27).

Active strategies are used to generate additional profits at a certain acceptable level of risk. However, this accepted level of risk was not always adequately protected. Credit derivatives include swap and option contracts that can function throughout the lifetime of the hedged asset or only for a specified period of time (Huterska, 2010, p. At present, the following types of credit derivatives are dominant:

- a) income swap transactions,
- b) credit default swaps,
- c) credit options,
- d) debt securities indexed to the loan portfolio.

The development of these financial instruments is determined by many potential uses of these financial transactions in the context of the classical lending business and also in the field of speculative stock market transactions undertaken by some investment banks. Derivative credit instruments are used because of their universal functionality because they allow (Pruchnicka-Grabias, 2011, p. 131):

- a) risk management at a relatively low cost,
- b) transfer of credit risk to other entities without the need to dispose of hedged assets,
- c) obtaining income related to the occurrence of certain credit risk effects.

Currently, most credit derivatives are mainly used to offset the effects of certain credit defaults arising from a single credit transaction or from the loan portfolio. In the portfolio credit risk management process, the derivative instrument can be used to secure the risk arising from (Orzeł, 2012, p. 51):

- the increase in the share of non-performing loans in the loan portfolio,
- from the liquidity reduction of asset refinancing measures.

One of the most important factors in active credit risk management using credit derivatives is the ability to:

- reduction of regulatory capital,
- a change in the credit rating of individual credit assets,
- selling of the risk associated with the customer segment while simultaneously buying risk-weighted assets from other types of borrowers to diversify the risk.

When examining the improvement of credit assessment procedures it is important to take into account changes in this area of credit activity arising from the use of some external rating. Banks that use these methods get an additional source of information about deterioration in creditworthiness, which is to lower the rating of a borrower by a credit rating agency (Wojciechowski, 2009, p. 82).

Using credit derivatives as a form of collateralised transactions in the context of commercial banks' lending activities is also a matter of securitization of loans. Derivative hedging transactions with credit derivatives are undertaken to reduce the risk resulting from the bank's loan portfolio. Since the 1980s, securitization of loans has been developing intensively in foreign banking. Securitization of loans involves the resale of part of credit transactions to another institution in order to change the quality of the loan portfolio.

For a bank to get rid of bad loans, this can be a good solution in comparison to the perspective of the debt collection process. Securitization was first used for mortgages and then it was extended to other types of receivables, such as car loans or receivables from credit cards (Przybylska-Kapucińska, ed., 2013, p. 83).

Transactions classified as securitization loans allow you to:

- a) obtaining cheaper funds beside traditional forms of financing, this is deposits,
- b) diversification of funding sources and reduction of risk of liquidity loss,
- c) specialization of banks for a specific stage of the lending process,
- d) reduction of credit concentration and diversification of loan portfolio,
- e) risk spreading through the distribution of issue of securities in tranches with different levels of credit risk,
- f) the sale of those types of loans which are fraught with a specific risk category such as the risk of early repayment (Jurkowska-Zejdler, 2008, p. 54).

Looking at the historical background of the financial markets it was noticed that in the international financial markets until the mid 1980s securitization was defined as the issuance of securities as a substitute for bank credit. Later, the meaning of this term was significantly narrowed. The definition of securitization was limited to the issue of securities secured by mortgage or other assets. One of the more synthetic definitions states that securitization is a process in which financial instruments are given the characteristics that enable them to sell in the form of securities (Gwiazdowski, 2012, p. 57). Securitization consists of the following:

- a) the economic entity in order to obtain funds distinguishes a package of homogeneous assets,
- b) those assets are sold specifically for that purpose in the partnership that is the issuer,
- c) the issuer sells securities that have previously been subjected to a credit rating by credit rating agencies.

It also happens that securitization may be the only way to raise funds. The company that is negatively assessed by the bank will not receive a loan. However, if the company has unpaid receivables from the highest rated institution, then the management of the bank may choose to carry out a securitization.

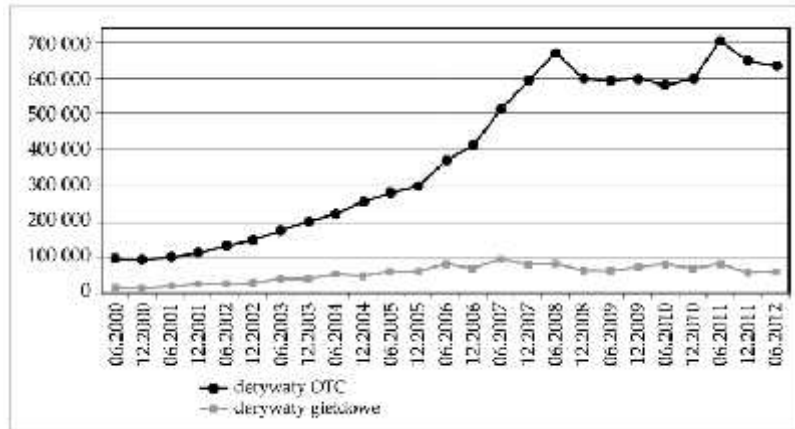
The impact of the global financial crisis of 2008 on the development of the derivatives market

Therefore, in recent years, the development of national systems and global financial markets has been modeled on the high level of volatility in the global economy, which is a derivative of the recent financial crisis and not fully solved public debt problems in many countries. Governments attempted to boost economic growth indirectly and these attempts contributed to the increased investment and credit risks and to speculative bubbles on capital markets. In this process, investment banking was a perfect investment in which financial engineering specialists invented new financial instruments (Doma ska-Szaruga, 2013).

The aspect mentioned above was related to the possibility of obtaining high profitability based on speculative growth or possibly falling valuations of assets, including financial instruments listed on commodities and stock exchanges. Following this, the process of improving the risk management process should be followed to create similar, new solutions that provide the optimum level of financial system security. In good times of prosperity, these highly profitable instruments include derivative securities, which have anticipated building adequate systems to secure acceptable levels of risk. The recent financial crisis was a result of growing dislocation and the mismatch between the rapid development of derivative instruments, including credit derivatives and the improvement of the credit risk management process underlying transactions based on these instruments (Prokopowicz, Dmowski, 2010).

Now, after that financial markets have returned to the financial equilibrium and economic growth improves after the post-crisis slowdown, more data are available. These data allow for an objective assessment of the correlation in the development of derivative markets, including transactions involving credit derivatives and the cyclical nature of the global economy and the development phase of the stock markets. Before the financial crisis in 2008, the financial derivative market was one of the most rapidly growing financial markets on a global scale. The high rate of this growth is shown in the chart below. It is clear from this figure that OTC market is clearly an over-the-counter segment of this market. On the other hand, transactions in the stock exchange segment are entered into much lower amounts.

Figure 1. Derivative financial instruments market in 2000-2012 (USD billion).

Source: *BIS Quarterly Review*, Bank for International Settlement, reports for December 2001 - September 2012 (www.bis.org).

The need to investigate potential determinants of the source of the financial crisis has drawn the attention of economists to the issue of strengthening supervisory institutions and supplementing regulation in order to better align them to the level of development of the derivatives market. On the other hand, there is a prevailing opinion that arguments for the need of introducing appropriate regulations are not intended to limit the free market-trading of financial markets and the introduction of manual control of these markets by the government (Zygiere-wicz, 2007, p. 14). The improvement of these regulations should take into account the improved functioning of the market mechanism so that all participants in the market have more symmetrical access to information that may be useful in making decisions relating to the investment in derivatives and that they are fairly informed about the market.

Where this risk is relatively high, financial supervision should organize and control the mechanisms that mitigate them, for example obliging sellers of financial instruments to honestly inform and warn investors of the risks they accept. In addition, normative regulations should take into account the expansion of the system of special-purpose reserves created to cover possible losses, this is an analogous system that has been in operation for decades for bank loans. The high level of significance of this issue highlights the fact that despite the financial crisis, which emerged in 2008, some segments of the derivatives market still show a strong tendency to increase the value of transactions (Gwo dzie-wicz, Prokopowicz, 2015, p. 156).

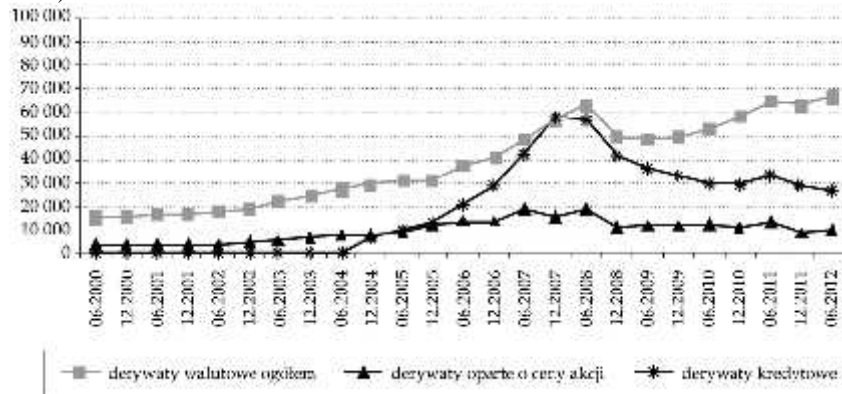
The need for a permanent process of improving banking regulations, adapting them to changing market conditions and strengthening the role of prudential instruments of supervisory institutions also applies to financial markets operating in Poland. However, the significance of this issue was relatively small due to the investment banking that does not exist in Poland in such form and size as it is in highly developed countries, especially in the USA. However, in the context of the strengthening of prudential instruments in Western European banking systems, eg in the field of banking guarantee systems, analogous measures to increase the level of system security were also implemented in Poland.

The global financial crisis of 2008, which direct source was the speculative bubble of instruments based on subprime bonds, is just one of the key aspects of the problem of the ended crisis. The financial crisis has been effectively controlled but its source has not been completely eliminated. Increasing the capital requirement to cover the risks borrowed by a bank of debt securities is not enough to maintain financial stability in banking systems. The process of globalization, deregulation in the financial markets, mergers and acquisitions in the financial market, the activity of hedge funds, merging of classical deposit and credit banking with in-

vestment are just some aspects at the macro level that have played a role in the growth of credit risk in financial markets (Niedziółka, 2011, p. 71). Therefore, there are many aspects of credit risk management that require further investigation and successive refinement to ensure these transactions are more secure.

The dynamic growth of the derivative financial instruments market against other derivatives market segments preceding the appearance of the financial crisis in 2008 is presented in the chart below. Attention is also paid to the relatively large decrease in transactions in derivative credit instruments following the emergence of the mentioned financial crisis.

Figure 2. Derivative market for currency, credit and equity-based instruments in 2000-2012 (USD billion).

Source: *BIS Quarterly Review*, Bank for International Settlement, reports for December 2001 - September 2012 (www.bis.org).

Therefore, it is crucial to clarify the nature of credit risk management in the context of the derivatives market with an analysis of the determinators shaping the management process. During this analysis, descriptive and analytical methods of analysis were applied. The results of this analysis will be the basis for the continuation of analyzes undertaken in the area of credit risk management. The observation method and critical analysis were applied to the key issues discussed in this paper on the issue of credit risk management process and the role of derivatives in the context of increasing risk in financial markets.

In the context of the analyzes, a research thesis has been adopted. It assumes that the post crisis, systemic solutions have not fully improved the institutional procedures for analyzing and hedging credit risk transactions and these solutions do not ensure optimal levels of financial stability (Doma ska-Szaruga, 2014).

Summary

The discussions confirm the continuation and the need to permanently improve the credit risk management process for transactions involving financial derivative instruments. Significant improvement of the global economic situation and domestic economies does not slow down the continuation of this process. In this paper, the research hypothesis is based on the assumption that the existing systemic solutions have stabilized the financial markets but have not fully improved the institutional procedures for analyzing and hedging the credit risk of investment banks, which significantly influences on the stability level of financial systems. The thesis mentioned above was confirmed on the basis of analyzes conducted in financial institutions, the solutions related to the improvement of credit risk management instruments.

Almost a decade has passed since the global financial crisis and many point to the fact that economic growth is becoming a lasting trend and investors have already forgotten the dan-

gers that cannot be ruled out in the capital markets. Therefore, central institutions in commercial and public financial systems should continue the process of improving credit risk management and investigate potential risks arising from the use of derivatives in transactions undertaken primarily by investment banking. Many central banks still maintain very low interest rates despite the lack of expected growth in business and enterprise development.

Credit rating agencies continue to give their credit rating recommendations on a variety of occasionally modified criteria. As a result, there is still a strong pressure to improve credit risk management procedures, including in the derivatives market and the use of these instruments in loan business. At present, risk management systems are requiring the system and institutional refinement, particularly in the area of improving the acceptable level of risk instruments for investment banking transactions. Supplementation requires prudential procedures to reduce the incongruity between the use of derivatives in highly profitable investment banking operations and the applied safeguards for acceptable levels of risk since the 1990s.

The global financial crisis, which has been the direct source of speculative bubble of subprime-based instruments, is a major global financial crisis forgotten by capital market participants. It is only one of the key aspects of the ended crisis. It is being assumed that the global financial crisis of 2008 has been effectively controlled, but its source has not been fully eliminated. Increasing the capital requirement to cover the risks borrowed by a bank of debt securities is not enough to maintain financial stability in banking systems.

Processes of globalization, deregulation, mergers and acquisitions in the financial market, the activity of hedge funds, merging of classical deposit and credit banking with investment are just some aspects at a macro level which have played a special role in growth credit risk on financial markets. As a result, there are many aspects of credit risk management that require further investigation and successive refinement to ensure that transactions are more secure (Niedziółka, 2011).

It is also important to improve the safety of the financial system and to reduce the risks not only at the level of sales of financial instruments and at the transaction level but also to coordinate the processes of improvement of the instruments of systemic risk management by the central institutions of financial systems. For example, issues such as the transparency of the central bank's stability policy, methods of quantifying and hedging systemic risk, recommendations of credit rating agencies, performance of national and supra-national financial market supervisors are further key aspects in the context of the modeling of credit risk management systems that require successive improvement their performance to develop stable, resistant to crisis financial systems.

In addition, the process of improving credit risk management should be also continued in analytical and sales operation and in information flows, especially in terms of risk estimation and the establishment of adequate risk hedging for individual financial transactions. The banks themselves fail to ensure that financial systems are stable, as well as relevant national central banking and international financial stability initiatives are needed.

References:

1. *BIS Quarterly Review* (2012), Bank for International Settlement, Reports for December 2011 - September 2012, (www.bis.org).
2. Chisholm A. M. (2013), *Wprowadzenie do międzynarodowych rynków finansowych*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
3. Domańska-Szaruga B. (2014), *Financial Instability and the New Architecture of Financial Supervision in European Union* (in:) Domańska-Szaruga B., Stefaniuk T. (red.), *Organization in changing environment. Conditions, methods and management practices*, Warszawa: Wydawnictwo Studio Emka.

4. Doma ska-Szaruga B. (2013), *Common banking supervision within the financial safety net*, (in:) *The Economic Security of Business Transactions. Management in business*, Oxford: Wydawnictwo Chartridge Books Oxford.
5. Fila J., Filipiak B. (2012), *System finansowy a rozwój gospodarczy. Szanse i zagrożenia*, Warszawa: Wydawnictwo Difin.
6. Gwiazdowski R. (2012), *A nie mówilem. Dlaczego nastąpił kryzys i jak najszybciej z niego wyjść?*, Warszawa: Wydawnictwo Prohibita.
7. Gwoździewicz S., Prokopowicz D. (2015), *Importance and implementation of improvement process of prudential instruments in commercial banks on the background of anti-crisis socio-economic policy in Poland* (in:) *Globalization, the State and the Individual*, “International Scientific Journal”, Free University of Varna “Chernorizets Hrabar”, Chayka, Varna, Bułgaria 9007, Varna 2015, nr 4(8) 2015.
8. Huterska A. (2010), *Kredytowe instrumenty pochodne w zarządzaniu ryzykiem kredytowym*, Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu.
9. Jajuga K. (2009), *Instrumenty pochodne. Anatomia sukcesu. Instytucje i zasady funkcjonowania rynku kapitałowego*, Komisja Nadzoru Finansowego, Warszawa: Wydawnictwo CEDUR.
10. Jurkowska-Zejdler A. (2008), *Bezpieczeństwo rynki finansowego w świetle prawa Unii Europejskiej*, Warszawa: Wolters Kluwer.
11. Niedziółka P. (2011), *Kredytowe instrumenty pochodne a stabilność finansowa*, Warszawa: Wydawnictwo SGH.
12. Orzeł J. (2012), *Zarządzanie ryzykiem operacyjnym za pomocą instrumentów pochodnych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
13. Prokopowicz D., Dmowski A. (2010), *Rynki finansowe*, Warszawa: Wydawnictwo Centrum Doradztwa i Informacji Difin sp. z o.o.
14. Pruchnicka-Grabias I. (2011), *Pochodne instrumenty kredytowe. systematyka, wycena, zastosowanie*, Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu.
15. Przybylska-Kapucińska W. red. (2013), *Funkcjonowanie współczesnego rynku pieniężnego i kapitałowego*, Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu.
16. Suresh S. (2014), *Papiery wartościowe o stałym dochodzie i instrumenty pochodne*, Seria Finanse i Inwestycje, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
17. Wojciechowski J. (2009), *Rynek giełdowych finansowych instrumentów pochodnych w Polsce. Rys historyczny, stan obecny i perspektywy*, Warszawa: Wydawnictwo GPW.
18. Zygierewicz M. (2007), *Zarządzanie kryzysowe w bankowości europejskiej – definicja problemu i aktualny stan prawny*, Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów, Zeszyt Naukowy 77, Warszawa: Wydawnictwo Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.

დარიუს პროკოპოვიჩი
ასისტენტ პროფესორი,
სილვია გეოზდიევიჩი
ასისტენტ პროფესორი

საპრემიუმო წარმომავლთა ბაზრის გავლენა საპრემიუმო რისკების მართვის გაუმჯობესების პროცესში საშინაო დაწესებულებებში

რეზიუმე

სტატიაში შესწავლილია საკრედიტო წარმომავლთა ბაზრის გავლენა საფინანსო დაწესებულებებში საკრედიტო რისკების მართვის პროცესზე, 2008 წლის გლობალური ფინანსური კრიზისის შედეგების გათვალისწინებით.

გლობალიზაცია – GLOBALIZACION

Emir Eteria

*Doctor of Economics, Associate Professor at
Sokhumi State University and Caucasus University*

**ECONOMIC GLOBALIZATION AND REGIONAL TRADE AGREEMENTS: RE-
CENT DEVELOPMENTS**

Summary. *Economic globalization and its influence on regional economic integration processes are among the most debated issues. Noteworthy, that neoliberal economic globalization has increased attractiveness of regional economic integration, which is reflected in growing numbers of trade agreements on bilateral, multilateral and cross-regional levels. Recent proliferation of Regional Trade Agreements (RTAs) involves developed and developing countries as well as countries with transition economies. In addition, a substance of RTAs changed significantly and includes issues which were not covered by previous trade agreements, such as services, investments, competitions. Thus, economic globalization is developing through increased regional and cross-regional integration and therefore, globalization and regional integration are the complementary process.*

Keywords: *Economic Globalization; Regional Economic Integration; Regional Trade Agreements; Free Trade Agreements.*

1. Introduction

In the 1990s, economic globalization became a most important factor of economic development of national economies as well as world economy in general. Noteworthy, that economic globalization, evolving on the basis of intensification of international economic relations among countries obtained apparent feature in the 1980s as a result of smooth combination of many political, economic and technological aspects in world development. More specifically, the fall of the Berlin wall, break of the Soviet Union and the socialist bloc in general, liberalization of economic relations and technological developments were main supporting factors.

Therefore, in the 1990s, as Frieden argues “The interests, and the ideas, favorable to economic globalization dominated world economics and politics. The globe was once again capitalist, and capitalism was once again global” [Frieden, 2006: 412]. Notable, that the ideology and economic policy behind the economic globalization is known as Neoliberalism, which underlines an importance of free markets and limited intervention of government in economy. Accordingly, neoliberal reforms include liberalization, deregulation, privatization and therefore, formation of so called “small government”.

In addition, in the 1990s, alongside with the neoliberal economic globalization has intensified regional integration processes and countries are represented in several integration groups. Noteworthy, that during this period a number of Regional Trade Agreements (RTAs)⁴ increased significantly. Therefore, the aim of this article is to analyze main characteristics of neoliberal economic globalization and its influence on regional integration as well as to observe the dynamics and peculiarities of Regional Trade Agreements in globalizing world economy.

2. Regional Integration and Neoliberal Economic Globalization

Economic globalization has many definitions. As Sholte noted “Definitions are not everything, but everything involves definition” [Sholte, 2005: 49]. Differences among globalization definitions have been stipulated by different approaches of social scientists towards globalization. On

⁴ According to World Trade Organization (WTO) regional trade agreements are reciprocal trade agreements between two or more partners, not necessarily belonging to the same region. See *Regional Trade Agreements and WTO*; https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/scope_rta_e.htm

the one hand, political scientists focus on North-South relations and issues related to new international order, while economists on the other hand are mainly concentrated on the issues related to liberalization of trade and capital movement, new international economic order, strategies of Transnational Corporations, etc. According to Bhagwati economic globalization is “integration of national economies into the international economy through trade, direct foreign investment (by corporations and multinationals), short-term capital flows, international flows of workers and humanity generally, and flows of technology [Bhagwati, 2004: 3]. Stiglitz argues that economic globalization “entails the closer economic integration of the countries of the world through the increased flow of goods and services, capital, and even labour” [Stiglitz, 2007: 4]. International Monetary Fund (IMF) describes economic globalization as “increasing integration of economies around the world, particularly through the movement of goods, services, and capital across borders” [IMF, 2008].⁵ Despite some differences in economic globalization definitions, all of them underline growing interdependence of national economies based on significantly increased economic relations among countries.

All abovementioned definitions of globalization with some extent belong to neoliberal economic globalization. Even though globalization has many dimensions, economic globalization represents foundation of all other forms and dimensions of globalization, which in turn is based on increased trade, capital movement and internationalization of production [Eteria, 2009]. Leading position of economic globalization is determined by increased impact of international economic relations on the economic development of countries. It should be noted, that during recent decades economic globalization has been developing as neoliberal economic globalization. As Rodrik noted “Free market economics was in the ascendancy, producing what has been variously called the Washington Consensus, market fundamentalism, or neoliberalism” [Rodrik, 2011: 77]. Neoliberal reforms, initially implemented in the USA and the Great Britain in the 1980s have spread to many countries in the world. As Sholte argues “... neoliberalism prescribes a shift from state interventionism towards market-enabling governance” [Sholte, 2005: 39]. The idea of liberalization of economic relations and limited government has become attractive for many countries in the world, especially to countries with socialist past, which in 1990s were trying to establish a market economy. Therefore, neoliberal form of economic globalization in turn has been increasing a significance of foreign factors in economic development by focusing on further liberalization of economic relations and diminishing role of governments in regulation of economy. As a result, 1990s were years of intensification of neoliberal economic globalization and therefore, widespread beliefs in superiority of market economy over government intervention in economy and government regulation in general. However, “this is not to say that neoliberalist policies have been fully and consistently implemented” [Sholte, 2005: 40]. Despite this it should also be noted that almost all countries/country groups, including the EU, pursued neoliberal economic policy recommendation regarding trade liberalization and importance of free trade in general.

It is clear, that economic globalization involves all nation states/country groups with different degrees of integration into globalizing world economy.⁶ Gradual liberalization of economic

⁵ Most important literature: Hirst P., Thompson G., (1999). *Globalization in question: the international economy and the possibilities of governance*. 2nd edition, Cambridge: Polity Press; Stiglitz, J. E. (2003). *Globalization and its Discontents*. New York, W. W. Norton & Co; Bhagwati J. (2004). *In defense of globalization*, Oxford University Press; Scholte J. A. (2005). *Globalization: A Critical Introduction*. Palgrave Macmillan; Wolf, M. (2005). *Why Globalization Works*. 2nd edition, Yale University Press; Frieden A. J. (2006). *Global Capitalism: Its Fall and Rise the Twentieth Century*, New York, W. W. Norton & Co; Stiglitz, J. E. (2007). *Making Globalization work*. New York, W. W. Norton & Co; Friedman L. T. (2007). *The world is flat: A brief History of Twenty-first Century*, New York, Picador.

⁶See KOF Globalization Index, KOF Swiss Economic Institute, <https://www.kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

relations starting after the World War II, initially in the framework of General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) was major supporting factor of economic globalization processes. It should also be noted that “Creation of the GATT did not diminish the attraction of bilateral or regional approaches to international trade relations” [WTO, 2011: 51] and “After all, bilateral trade agreements long pre-dated the multilateral trading system” [WTO, 2011: 197]. Since creation of the GATT economic globalization has been evolving through increasing scale of trade, investments, movement of labor and developments in technology.

During recent decades the complexity of economic globalization was increased by proliferation of Regional Trade Agreements. Number of Regional Trade Agreements increased significantly, including Regional Trade Agreements concluded by the EU. As Frieden pointed out, “Regional integration in the 1990s became an important component part of the overall process of economic globalization” [Frieden, 2006: 411]. However, until 1990s number of the RTAs remained at the modest level.

There are two major reasons for such proliferation of RTAs. First, it is clear, that in the framework of regional integration and/or on the basis of Regional Trade Agreements Nation States are able to determine common interests more easily than in the international arena with many actors. As Martel pointed out, “It may be better for states and other political actors to ally trans-nationally with those actors who are likeminded and with whom they share interests rather than trying for cosmopolitan consciousness at a global level where many have opposite interests and ideologies and are more powerful” [Martel, 2007: 190]. Moreover, as Higgott argues, “Because globalization weakens the efficacy of national policy instruments, collective action approaches to problem solving with regard to issues demanding trans-national management solutions are probably easier at the regional level” [Higgott, 1998: 45]. Therefore, significant increase of Regional Trade Agreements was a reaction to the absence of efficient system of global trade governance and unresolved issues in the framework of World Trade Organization (WTO). Consequently, disappointment by multilateral trade negotiations known as “Doha Development Round” pushed the EU, as well as other developed and developing countries to promote trade relations with partner countries on the basis of bilateral trade agreements. Second reason is geographical proximity, current close economic relations or potential of intensification of economic relations. Noteworthy, that geographical proximity increases nation states ability to agree on mutually beneficial rules and procedures of interaction. However, as Sholte pointed out “macro-regional schemes would not have appeared in such numbers - and developed as far as they have – in the absence of a concurrent large-scale growth of global relations” [Sholte, 2005: 209]. Therefore, it is clear, that economic globalization in general and neoliberal economic globalization in particular stimulated proliferation of Regional Trade Agreements.

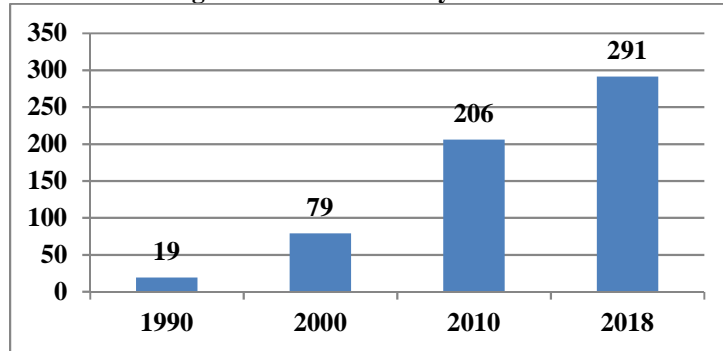
Regional Trade Agreements represents a more effective instrument of cooperation among countries in many areas, based on bilaterally or multilaterally (in the regional framework) approved rules and procedures, which are not covered by WTO or other international economic organization and therefore, not agreed on the global level. Thus, “Globalization and regionalism are not mutually exclusive and cannot be seen in isolation from each other” [Di Mauro at al. 2008: 17]. As a result, liberalization of trade and investments enhanced economic globalization, which in turn further increases liberalization of economic relations on the bilateral, regional and cross-regional levels during recent decades. Consequently, neoliberal form of economic globalization could be considered as major reason for intensification of Regional Trade Agreements.

It is clear, that economic globalization is developing through intensification of regional integration processes based on RTAs and regional integration as a process represents a transition step towards a globalized world economy. In view of that, economic globalization stipulates enhancement of qualitatively new economic relations and creation of multipart interdependence among countries that gives to economic globalization a clearly defined complex nature.

3. Dynamics and Scope of Regional Trade Agreements

It should be noted, that significant increase of RTAs has coincided with intensification of economic globalization processes and involved developed, developing countries as well as countries with transition economies. In 1990, Cumulative Number of Physical RTAs in force was 19, while in 2018 number of RTAs reached 291 (Fig. 1). Noteworthy, that “For most of modern history, trade agreements were more and less limited in geographic scope – usually taking form of colonial spheres of influence, associated with empires, or bilateral commercial treaties, mainly among European powers” [WTO, 2011: 48-49]. However, during recent years Regional Trade Agreements are not limited by Geography and include bilateral, multilateral as well as cross-regional agreements.

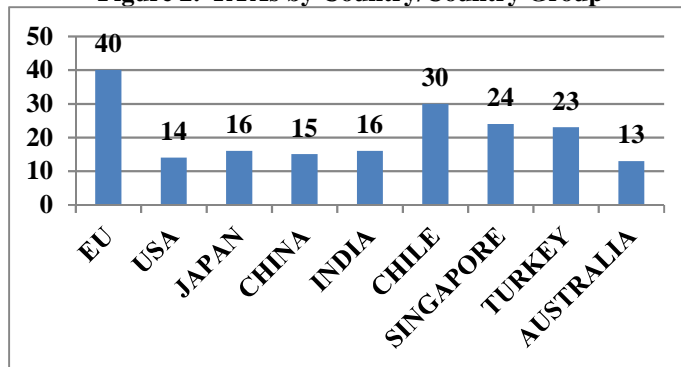
Figure 1. Number of Physical RTAs

Source: Data from WTO RTA Database;
<http://rtais.wto.org/ui/PublicMaintainRTAHome.aspx>

Noteworthy, that during last decades regional trade agreements intensified not only between developed and developing countries, but also among developing countries. As it was indicated in respective WTO report “The recent proliferation of PTAs to a significant degree comprises agreements between developing countries, cross-regional PTAs and bilateral arrangements” [WTO, 2011: 86]. A leading position in RTAs belongs to the EU with 40 RTAs, while USA and Japan participate in 14 and 16 RTAs respectively (Fig. 2).

Figure 2. RTAs by Country/Country Group

Source: Data from WTO RTA Database;
<http://rtais.wto.org/ui/PublicMaintainRTAHome.aspx>

It should be noted that the EU “...for a period of seven years from 1999 the EU maintained a *de facto* moratorium on new FTA initiatives, while it pursued a comprehensive trade agenda at the multilateral level” [Woolcock et al. 2007: 236]. In 2006, European Commission issued a

new trade strategy “Global Europe: Competing in the World”, which could be considered as turning point in trade policy priorities of the EU. According to this document “Free Trade Agreements (FTAs), if approached with care, can build on WTO and other international rules by going further and faster in promoting openness and integration [Commission of the European Communities, 2006: 8]. So, since 2006 the EU has accelerated negotiations on regional trade agreements. As a result, the EU has concluded largest number of RTAs in the world, which includes agreements with developed as well as with developing countries and countries with transition economies.

In addition, since 1990s USA intensified bilateral dimension of its trade policy. It should be noted, that first bilateral FTA the USA signed in 1983 with Israel, however, this agreement was “motivated entirely by political and security interests, not trade policy considerations” [Woolcock et al. 2007: 240]. Other developed country, which trade policy priorities has changed significantly since 2000 is Japan. As it was indicated in Trade Policy Review (TPR) of 1998 “...Japan places priority on progress in the development of further multilateral disciplines under the WTO...” [WTO, 1998: 21] and “Japan does not belong to any customs unions, free-trade areas or other preferential regional agreements” [WTO, 1998: 24]. In next Trade Policy Review, issued two years later, was stated that “Although Japan has traditionally eschewed regional free-trade agreements on the grounds that they could lead to exclusive, discriminatory trading blocs, and thereby undermine the multilateral trading system, such agreements now seem to be attracting greater interest in Japan” [WTO, 2000: 19]. As a result of Japan’s changed trade policy priorities, “in January 2002, Japan signed its first bilateral free-trade agreement, the Agreement between Japan and the Republic of Singapore for a New-Age Economic Partnership (JSEPA), which entered into force in November 2002” [WTO, 2004: 13]. According to recent Trade Policy Review Japan has intensified bilateral trade cooperation and “Japan has begun negotiations to conclude a further eight agreements” (WTO, 2017: 24]. In addition, it should be noted that Australia, which now is the participant of 13 RTAs “until recently, was a member of only one PTA, namely, the one with New Zealand” [Woolcock et al. 2007: 250].

During last decades “big” developing economies such as China and India also intensified regional cooperation and have been participating in 15 and 16 RTAs respectively. Despite that both countries remain active supporters of multilateral trade liberalization, they also are actively engaged in regional trade agreements. From other developing countries Chile, Turkey and Singapore participated in 30, 23 and 24 RTAs respectively.

Noteworthy, that during recent years Regional Trade Agreements increased not only in numbers, but also the content of these agreements changed and evolved significantly. Therefore, “RTAs’ scope and configuration is respectively far reaching and innovative in terms of design and choice of RTA partners” [Fiorentino et al. 2007: 1]. First RTAs focused on removal or reduction of tariff barriers in trade. As it was indicated in respective report by WTO “The steady reduction of tariff barriers has generated pressure on countries to align divergent national non-tariff policies” [WTO, 2011: 197]. Therefore, new generation RTAs, especially agreements with involvement of the EU and USA, envisage “deep” integration and include provisions on many areas of cooperation, previously not envisaged by trade agreements, such as services, investments, competition, etc. As Woolcock et al. noted “In comparison with the deep agreements that the super-hubs of the EU and the USA have negotiated, those within the Asian area in general have been shallower and more flexible in scope as well as being more pragmatic in motivation” [Woolcock et al. 2007: 254]. However, it should also be noted that the significant part of RTAs are Free Trade Agreements, rather than agreements on Customs Union or other advanced forms of regional integration.

It is clear, that intensification of Regional Trade Agreements was driven by geography as well as by economic and political considerations. As it was indicated in WTO report “Countries may use trade cooperation as part of a broader political agenda of shared interests going be-

yond purely economic considerations” (WTO, 2011: 197]. RTAs between developed countries mostly are driven by economic considerations such as the market size, economy of scale, barriers to exports, etc. RTAs between developed and developing countries, especially with countries with „small“ economies mostly are driven by political considerations, such as the political stability, export of domestic regulations, etc. However, further intensification of RTAs, especially “deep” RTAs will support creation of mutually agreed rules and procedures at the global level regarding issues, not yet covered by WTO.

Hence, economic globalization has transformed trade policy of developed as well as developing and transition countries. So, tendency of intensification of bilateral and regional and cross-regional trade agreements is clear feature of modern world economy. Neoliberal economic globalization intensifies regional integration, which in turn, stimulates economic globalization itself. Therefore, neoliberal economic globalization and regional integration are complementary, not substitute processes. As a result, economic globalization will promote intensification of regional integration groups and Regional Trade Agreements, taking into account the importance of geographic proximity and intensity of trade relations on the one hand, and unfeasibility of the creation of global institutions capable to regulate the global economy on the other hand.

4. Conclusions

Since 1990s neoliberal economic globalization has intensified regional integration processes, aiming at selective liberalization of foreign economic relations among countries. Considering recent proliferation of Regional Trade Agreements, which involves new countries, a growing trend of regional trade agreements will remain. In addition, sectors of economy covered by trade agreements will expand and therefore, “deep” trade agreements will prevail. In turn, increased number of RTAs alongside with the expanded area of economy, covered by these agreements, will support creation of new rules and procedures on multilateral level, extending to new areas, previously not covered by WTO or other international organizations. Hence, the economic globalization and regional integration are closely interrelated and complementary, not opposite processes, which reinforce each other and will lead towards more globalized economy, rather than fragmented on regional level world economy.

References

1. Bhagwati J. 2004. In defense of globalization, Oxford University Press.
2. Di Mauro, F. Dees S. and McKibbin W. J. (eds). 2008. Globalisation, regionalism and economic interdependence. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Commission of the European Communities. (2006). Communication on “Global Europe: Competing in the World.” COM (2006) 567, Brussels.
4. Eteria E. 2009. Globalization and National Economy: Theory and Policy. Tbilisi, “Universali” (In Georgian)
5. Fiorentino R. V., Verdeja L., Toqueboeuf C. 2007. The Changing Landscape of Regional Trade Agreements: 2006 Update, Discussion Paper No. 12, WTO, Geneva.
6. Frieden, J. A. 2006. Global Capitalism: Its Fall and Rise in the Twentieth Century. New York: W. W. Norton & Co.
7. Friedman T. L. 2007. The World is Flat: a Brief History of the Twenty-first Century. Picador.
8. Higgott, R. 1998. The international political economy of regionalism: the Asia-Pacific and Europe compared. In W. D. Coleman and G. R. D. Underhill (eds.), Regionalism and global economic integration: Europe, Asia and the Americas, New York. Routledge
9. Hirst P.Q., Thompson G. 1999. Globalization in question: the international economy and the possibilities of governance. Cambridge: Polity Press; Malden, MA: Blackwell Publishers.
10. International Monetary Fund (IMF). 2008. Globalization: A Brief Overview. May, 2008

11. Martell L. 2007. “The Third Wave in Globalization Theory.” International Studies Review, 9, pp. 173-196
12. Rodrik D. 2011. The globalization paradox : democracy and the future of the world economy. New York; London: W. W. Norton & Co.
13. Stiglitz, J. E. 2003. Globalization and its Discontents. New York: W. W. Norton & Co.
14. Stiglitz, J. E. 2007. Making Globalization work. New York: W. W. Norton & Co.
15. Scholte J. A. 2005. Globalization: A Critical Introduction. Palgrave Macmillan;
16. Wolf M. 2005. Why Globalization Works. Yale University Press; 2nd edition
17. World Trade Organization (WTO). 2011. World Trade Report: The WTO and preferential trade agreements: From co-existence to coherence.
18. World Trade Organization (WTO). 1998. Trade Policy Review, Japan, Report by Secretariat, WT/TPR/S/32
19. World Trade Organization (WTO). 2000. Trade Policy Review, Japan, Report by Secretariat, WT/TPR/S/76
20. World Trade Organization (WTO). 2004. Trade Policy Review, Japan, Report by Secretariat, WT/TPR/S/142
21. World Trade Organization (WTO). 2017. Trade Policy Review, Japan, Report by Secretariat, WT/TPR/S/351/Rev.1
22. Woolcock, S. Barfield, C. MacLaren, D. and Koopmann, G. 2007. Competing regionalism - patterns, economic impact and implications for the multilateral trading system. Intereconomics 42, (5), pp. 236-259.

ემირ ეთერია

ეკონომიკის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და კავკასიის უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

**ეკონომიკური გლობალიზაცია და რეგიონული სავაჭრო შეთანხმებები:
თანამედროვე ტენდენციები**

გრძელი რეზიუმე

XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან, ეკონომიკის გლობალიზაცია ცალკეული ეროვნული ეკონომიკის განვითარების მნიშვნელოვანი ფაქტორია. ეკონომიკის გლობალიზაციის მრავალი დეფინიცია არსებობს, თუმცა, ყველა მათგანში ხაზგასმულია ქვეყნებს შორის ეკონომიკური ურთიერთობების ინტენსიფიკაციის საფუძველზე ეროვნულ ეკონომიკებს შორის მზარდი ურთიერთდამოკიდებულების მნიშვნელობა.

ეკონომიკის გლობალიზაციის პარალელურად ინტენსიურად ვითარდება ქვეყნებს შორის თანამშრომლობა რეგიონული სავაჭრო შეთანხმებების საფუძველზე, რომელთა რიცხვი მნიშვნელოვნად გაიზარდა XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან. აღნიშნული სავაჭრო შეთანხმებების მიზანია ვაჭრობის უფრო მეტი ლიბერალიზაცია, ვიდრე ეს მიღწეულია მრავალმხრივ დონეზე, ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციის ფარგლებში. რეგიონული სავაჭრო შეთანხმება შეიძლება იყოს როგორც თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ შეთანხმება, ასევე შეთანხმება საბაჟო კავშირის ან ეკონომიკური ინტეგრაციის შესახებ. რეგიონული სავაჭრო შეთანხმებების ძირითადი ნაწილს თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ შეთანხმებები წარმოადგენს. აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად სახელწოდებისა რეგიონული სავაჭრო შეთანხმებები არ იფარგლება მსოფლიოს ცალკეული რეგიონით და აღნიშნული

შეთანხმებები შესაძლოა გაფორმდეს როგორც ორმხრივ, ისე მრავალმხრივ და რეგიონთაშორის დონეზე.

ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციის მონაცემებით, 1990 წელს ძალაში იყო მხოლოდ 19 რეგიონული სავაჭრო შეთანხმება, მაშინ როცა 2018 წელს აღნიშნული შეთანხმებების რიცხვმა 291-ს მიაღწია. რეგიონული სავაჭრო შეთანხმებების მზარდი დინამიკა ძირითადად განპირობებულია ორი მიზეზით. პირველ მიზეზს გლობალურ დონეზე ეროვნულ სახელმწიფოებს შორის ეკონომიკური ურთიერთობების მარეგულირებელ წესებზე შეთანხმების მიღწევის სირთულე წარმოადგენს, ხოლო მეორეს, ქვეყნების გეოგრაფიული სიახლოვე, ასევე, არსებული ეკონომიკური თანამშრომლობა ან პოტენციურად მზარდი ეკონომიკური ურთიერთობები.

რეგიონული სავაჭრო შეთანხმებები მოიცავს როგორც განვითარებულ, ასევე განვითარებადი და გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებს. ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციის მონაცემებით, 2018 წლისთვის ყველაზე მეტი რეგიონული სავაჭრო შეთანხმება ევროკავშირს აქვს გაფორმებული (40 სავაჭრო შეთანხმება).

ბოლო წლებში, სავაჭრო შეთანხმებების რაოდენობის ზრდასთან ერთად მნიშვნელოვნად შეიცვალა აღნიშნული შეთანხმებების შინაარსი. სავაჭრო შეთანხმებები, განსაკუთრებით ევროკავშირისა და აშშ-ს მონაწილეობით, ითვალისწინებს ქვეყნებს შორის უფრო „დრმა“ ინტეგრაციის მიღწევას და მოიცავს ეკონომიკის სფეროების უფრო ფართე სპექტრს (მომსახურება, ინვესტიციები, კონკურენცია და ა.შ.), ვიდრე ეგრეთ წოდებული „მარტივი“ თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ შეთანხმებები.

ნათელია, რომ რეგიონული სავაჭრო შეთანხმებები წარმოადგენს ქვეყნებს შორის თანამშრომლობის უფრო ეფექტიან მექანიზმს, განსაკუთრებით იმ სფეროებში, რომლებშიც არ არსებობს გლობალურ დონეზე შეთანხმებული წესები, ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციის ან სხვა საერთაშორისო ეკონომიკური ორგანიზაციის ფარგლებში.

ეკონომიკური გლობალიზაცია რეგიონული სავაჭრო ურთიერთობების და ზოგადად, ეკონომიკური ინტეგრაციის მნიშვნელოვან ხელშემწყობ ფაქტორს წარმოადგენს და გლობალიზაცია, სწორედ რეგიონული ეკონომიკური ინტეგრაციის მეშვეობით ვითარდება. შესაბამისად, ეკონომიკის გლობალიზაცია და რეგიონული ეკონომიკური ინტეგრაცია მჭიდროდ ურთიერთდაკავშირებულ და ამავე დროულად, ურთიერთშემავსებელ პროცესებს წარმოადგენს.

სოფლის მეურნეობის ეკონომიკა – AGRICULTURAL ECONOMY

ნინო რუხაია-მოსემფელი შვილი
ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი

კონკურენტუნარიანობისა და შემოსავლიანობის ამაღლების გზები
ქართულ აბრარულ ნიჟარში

სტატია მომზადებულია სსიპ შოთა რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის
ახალგაზრდული გრანტის №2016-23 ფარგლებში.

რეზიუმე. სტატიაში მოცემულია ჩვენს მიერ ჩატარებული კვლევის შედეგები საქართველოს აბრარულ სექტორში არსებულ პრობლემებთან დაკავშირებით. უფრო კონკრეტულად-შევისწავლეთ მცირე და საშუალო ფერმერების განწყობა ფერმერული გაერთიანებების, კოოპერატივების, სახელმწიფოს მიერ განხორციელებული მხარდაჭერი პროგრამებისა და განვითარების პრობლემების შესახებ. ნაშრომში აღწერილია, როგორ აღიქვამენ ფერმერები ზემოაღნიშნულ ინიციატივებს. ბოლოს წარმოდგენილია ჩვენი აზრით აუცილებელ ღონისძიებათ ნუსხა, რაც გამოიწვევს აბრარული სექტორის სწრაფ განვითარებას, ფერმერთა ჩართულობის ამაღლებას და მკვეთრად გაზრდის რეგიონში მცხოვრებთა შემოსავლებს, შეამცირებს ქვეყანაში სოციალურად დაუცველთა რიცხვს და გამოათავისუფლებს საბიუჯეტო სახსრებს ეკონომიკის კიდევ უფრო მეტად სტიმულირებისათვის.

საკვანძო სიტყვები: ბიო-წარმოება, კოოპერატივი, აგრო-ექსპორტი

შესავალი

ექსპორტის როლი და მნიშვნელობა ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაში არავისთვის სადაო არ არის, ვფიქრობთ, ნებისმიერი ქართველი ეკონომისტისათვის შემაშფოთებელია საერთაშორისო ვაჭრობაში საქართველოს მზარდი უარყოფითი სალდო. შედარებით უპირატესობის მიხედვით საქართველოს შეუძლია კონკურენტუნარიანი გახდეს აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების მიხედვით [1, გვ 6]. მაგრამ დღეისათვის აგროსასურსათო სექტორში პროდუქტების უმეტესობა არაკონკურენტუნარიანია [2] და მწარმოებელთა 62%-ის აზრით, ამ სექტორში კონკურენციის გაწევა რთულია [3, გვ 103]. ამავე დროს, ევროპისა და აზიის ქვეყნებში საკმაოდ მაღალკონკურენტული სასურსათო ბაზრები ფუნქციონირებს. ამიტომ, ნებისმიერი ქვეყნისთვის, ასევე მწარმოებლისთვის მთავარი ამოცანაა ბაზრისათვის კონკურენტუნარიანი პროდუქტის მიწოდება [4, გვ1]. რამდენადაც ყველაზე ეფექტიანი მოდელების განვითარებისთვისაც კი, აუცილებელია არსებობდეს ძალა, რომელსაც სურს ამ გეგმაში მონაწილეობა და მისი განხორციელება, გამოვიკვლიეთ ქართველი ფერმერების განწყობები და შეხედულებები აბრარული სფეროს პრობლემებზე, კოოპერაციასა და ექსპორტის შესაძლებლობებზე. ჩამოვყალიბეთ შემდეგი ქვეამოცანები: (კვლევის მიზანი):

1. დარგის ძირითადი სამუშაო ძალის - სოფლად და რეგიონებში მცხოვრების გლეხებისა და ფერმერების კვლევა. მათი განწყობების და შეხედულებების ანალიზი. ამ კვლევამ მოგვცა ინფორმაცია რეგიონებში მოსახლეობის განწყობის შესახებ, უკვე განხორციელებულ პროექტებზე მათი შეხედულებების, ძლიერი და სუსტი მხარეების, სახელმწიფოსთან თანამშრომლობის სტიმულატორების და დამაბრკოლებელი ფაქტორების შესახებ. გარდა ამისა, ფოკუს-ჯგუფზე გამოვლინდა ახალი ტიპის სირთულეები და შესაძლებლობები;

2. მთავრობის მიერ უახლოეს წარსულში განხორციელებული აგრარული პროექტების შედეგების გამოკვლევა. ძირითადი სირთულეებისა და ხელისშემშლელი ფაქტორების გამოვლენა.

აღნიშნული საკითხის შესახებ ფაქტობრივად აქამდე არ განხორციელებულა ფუნდამენტური სამეცნიერო კვლევა. ამ კვლევის შედეგად მივიღეთ ძალიან ფასეული ინფორმაცია იმის შესახებ, რამდენად ეფექტიანად რეაგირებს საზოგადოება და ფერმერები მთავრობის ინიციატივებზე, პროექტების რომელი კომპონენტი იყო უფრო ეფექტიანი და რამდენად იყო ის გამოყენებადი ქართულ რეალობაში.

კვლევის მეთოდად გამოვიყენეთ მარკეტინგული კვლევის მეთოდები:

- რეგიონებში ფერმერების გამოკითხვისათვის გამოვიყენეთ რაოდენობრივი კვლევის ინტერვიუების მეთოდი. თითოეულ რეგიონში შემთხვევითობის პრინციპით შეირჩა 10-10 ფერმერი/გლეხი.
- ჩატარდა 5 ჩადრმავებული ინტერვიუ ფერმერთა გაერთიანებების წარმომადგენლებთან.
- დავამუშავეთ სოციალურ ქსელში გამოქვეყნებული არაერთი სტატია, ფერმერთა ბლოგები, ჯგუფური დისკუსიები და ა.შ.
- ჩავატარეთ ფოკუს-ჯგუფი, სადაც მონაწილეობას იღებდა სხვადასხვა აგროპროდუქტების მწარმოებელი 80-მდე ბიოფერმერი. განვიხილეთ კონკრეტულად ამ მიმართულების ძლიერი და სუსტი მხარეები, ექსპორტის მიმართ დაინტერესება, სახელმწიფო პროგრამების მნიშვნელობა და სხვა პრობლემური საკითხები.

კვლევის ძირითადი მიზნები

გამოკითხვის შედეგად გამოიკვეთა რამდენიმე საინტერესო ტენდენცია: დღესდღეობით აგრარულ სექტორში წვრილი და ნაწილობრივ საშუალო (დაახლოებით 5-10 კაცს ასაქმებენ სეზონურად) ფერმერები არიან ადამიანები, რომლებიც ცხოვრობენ რეგიონში და მამა-პაპის მიწებს ამუშავენ (46%) ან ცხოვრობენ დედაქალაქში და ცდილობენ რეგიონში ააწონ აგრობიზნესი(34%). მხოლოდ 15%--ია იმ ადამიანთა რიცხვი, რომლებიც რეგიონში ცხოვრობენ და დაქირავებულ მუშა-ხელს ან მიწას იყენებენ. მკვეთრად განსხვავდება ამ სეგმენტების მიდგომაც ისეთი ფუნდამენტური საკითხების მიმართ, როგორცაა ახალი ცოდნის შექმნა, სახელმწიფოს დახმარება და ა.შ.

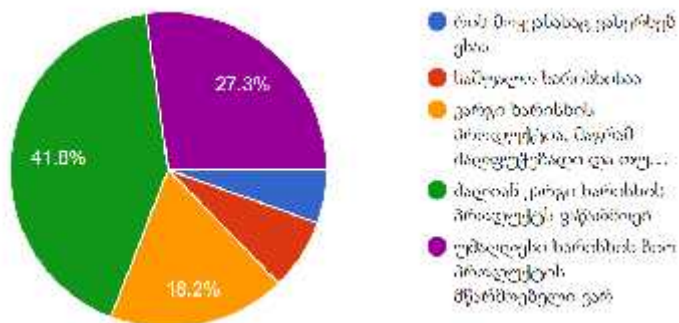
ადამიანების უმრავლესობა, რომლებიც მამა-პაპის მიწებს ამუშავენ, არ ცდილობენ მოწვეული პროდუქციის ხარისხის ამაღლებას (უფრო ხშირად დაფიქსირდა პასუხი, „ესაა რის მოყვანასაც ვახერხებ“), არ არიან დაინტერესებული ექსპორტით ან მიანინათ რომ ეს ფუფუნებაა, რომელსაც „ვერ შესწვდებიან“, ყველაზე კარგ შემთხვევაში კი უნდათ, რომ ტურისტებს მიჰყიდონ თავიანთი საქონელი. ამბობენ, რომ მათთვის ცნობილია სახელმწიფო დაფინანსების პროგრამების და იაფიანი აგრო-კრედიტის შესახებ, თუმცა უმეტესობას არ უსარგებლია. ამის მიუხედავად, კითხვაზე „თქვენი აზრით, როგორ უნდა დაგეხმაროთ სახელმწიფო ისე, რომ თქვენი ფერმა წარმატებულ ბიზნესად იქცეს?“ გვპასუხობდნენ, რომ უნდა გაუწიონ სუბსიდირება, დაეხმაროს სახელმწიფო მოწვეული პროდუქციის ჩაბარებაში. შეზღუდოს პროდუქციის იმპორტი თურქეთიდან ან დაუწესოს გადასახადები ფასის გასათანაბრებლად და ა.შ.

სრულიად განსხვავებული სურათია იმ ადამიანების პასუხებში, რომლებიც თბილისიდან რეგიონებში ეწვეიან აგრარულ ბიზნესს (რაც ალბათ ლოგიკურიცაა.

ამ ადამიანებმა წინასწარი გათვლით და გაცნობიერებულად დაიწყეს აგრარული ბიზნესი და ცხადია, მეტად „კომერციული“ დამოკიდებულება აქვთ საქმის მიმართ).

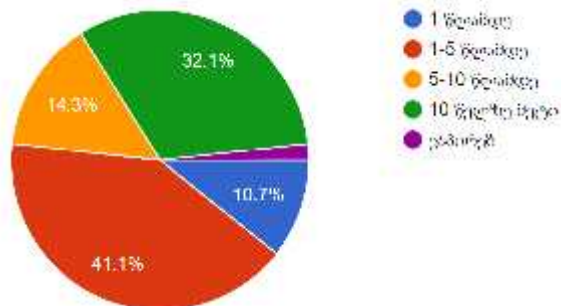
კითხვაზე, „როგორ შეაფასებდით თქვენს მიერ წარმოებულ პროდუქციას“, პასუხები ასე გადანაწილდა(იხ. დიაგრამა 1):

დიაგრამა 1

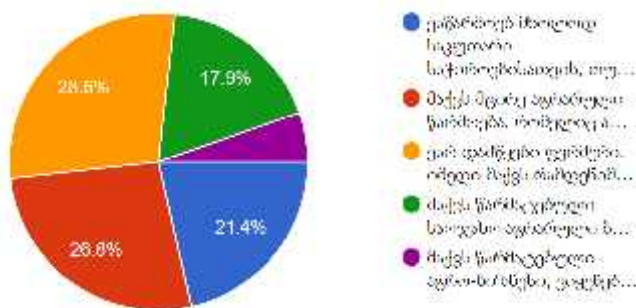
მნიშვნელოვანია ისიც, რომ მათმა უმეტესობამ ბიზნესი არც თუ დიდი ხნის წინ დაიწყო (იხ. დიაგრამა 2):

დიაგრამა 2

შესაბამისად, ბევრ მათგანს ჯერ მოგება არც კი მიუღია, მაგრამ მაინც თვლის, რომ წარმატებას მიაღწევს. თავისი საქმიანობა მათ თავად ასე შეაფასეს (დიაგრამა 3):

დიაგრამა 3

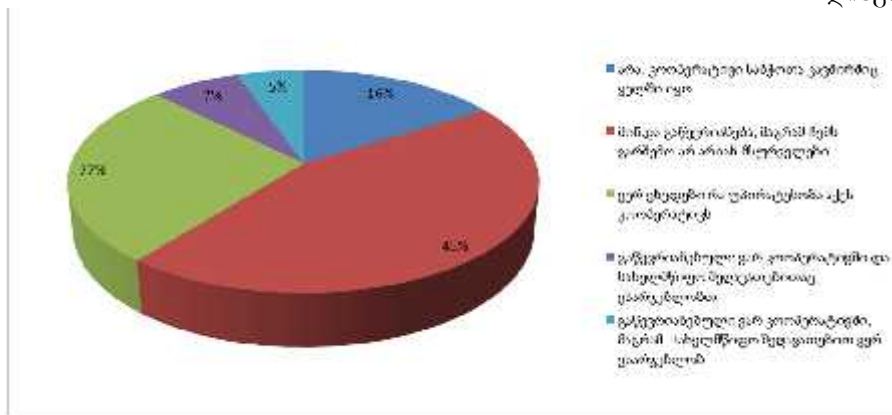

როგორც ვხედავთ, გამოკითხულთა არც თუ მცირე ნაწილი - 21% აწარმოებს მხოლოდ საკუთარი საჭიროებისათვის, რამდენადაც მისთვის საჭირო, უსაფრთხო პროდუქტი უბრალოდ არაა ბაზარზე. დიდია იმ ადამიანთა რიცხვიც(27%), რომლებიც თვლიან, რომ აგრარული წარმოება იმდენად მცირე მოგებას უტოვებს, რომ არ აძლევს ღირსეულად ცხოვრების საშუალებას, ამიტომ აქვთ სხვა, დამატებითი შემოსავალიც. მხოლოდ 20%-მდეა იმ ადამიანთა რიცხვი, რომელთაც წარმატებული აგრობიზნესი აქვთ და იღებენ სტაბილურ, ღირსეული ცხოვრებისათვის საჭირო შემოსავალს ამ ბიზნესისგან.

კიდევ ერთი ტენდენციაა ის, რომ თითქმის ყველა კითხვარში დაფიქსირდა რამოდენიმე პასუხი კითხვაზე „აგრარული სექტორის რომელ დარგში მოღვაწეობთ“. როგორც ჩანს, ადამიანები მინიმუმ 2-3 დარგის კომბინირებულად მოვლას ცდილობენ.

ჩვენთვის მოულოდნელი იყო კოოპერატივების შესახებ კითხვებზე მიღებული პასუხები: კითხვაზე „ხართ თუ არა გაწევრიანებული კოოპერატივში?“ პასუხები ასე გადანაწილდა(იხ. დიაგრამა 4):

დიაგრამა 4

მკვეთრად უარყოფითია იმ ადამიანების პოზიციაც, ვინც უკვე არიან კოოპერატივის წევრები. ისინი აღნიშნავენ, რომ კოოპერატივში გაწევრიანებამ არ გაუადვილა რეალიზაციის პროცესი, რაც მნიშვნელოვანი პრობლემაა მათთვის. დაახლოებით 10% თვლის, რომ მხოლოდ წარმოების პროცესი გააადვილა კოოპერატივმა. აბსოლუტური უმრავლესობა, 56% კი მიიჩნევს, რომ დიდი განსხვავება არაა და მათთვის არაფრისმომცემია კოოპერატივი.

ვფიქრობთ, ბევრის მანიშნებელია ის ფაქტიც, რომ გამოითხულთა 80%-ს სმენია და იცნობს სახელმწიფო პროგრამებს. მათგან ყველაზე ხშირად დასახელებულია:

- „აწარმოე საქართველოში“,
- „დანერგე მომავალი“
- იაფი აგროკრედიტი
- კოოპერატივების ხელშეწყობის პროგრამა

თითქმის არავის დაუსახელებია „აგროდაზღვევის პროგრამა“, მაგრამ აშკარაა, რომ გამოკითხულთა უმეტესობა კარგად იცნობს მას. კითხვაზე „იცით თუ არა სახელმწიფო დაზღვევის პროგრამის შესახებ?“ პასუხები ასე გამოიყურება(იხ. დიაგრამა 5):

დიაგრამა 5

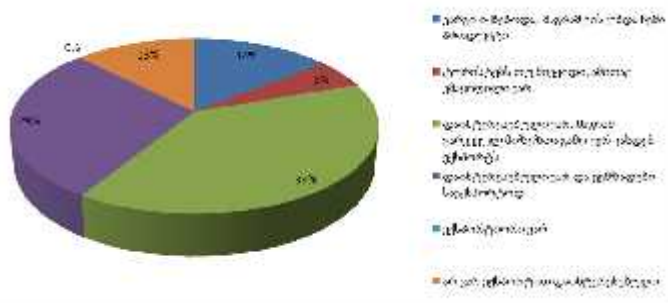

მხოლოდ 9%-ია კმაყოფილი დაზღვევით. დანარჩენები ან ვერ ინაზღაურებენ, ან იციან, რომ მეზობელმა ვერ აინაზღაურა, ან უბრალოდ თვლიან, რომ არ სჭირდებათ დაზღვევა.

ანალოგიური მდგომარეობაა პროექტის „აწარმოე საქართველოში“ ირგვლივ. 44% მიიღო მონაწილეობა და ვერ მოიპოვა დაფინანსება, 27%-მა „იცის რომ აზრი არ აქვს“ და ამიტომ არ შეაქვს პროექტი. 16% ფიქრობს, რომ შეიძლება ცდა, მაგრამ არ სცალია ამ ეტაპზე და მხოლოდ 7% კმაყოფილი აღნიშნული პროგრამით.

კვლევის ერთ-ერთი მიმართულება იყო ექსპორტი და მასთან დაკავშირებული პრობლემები. კითხვაზე „ხართ თუ არა დაინტერესებული ექსპორტით“, პასუხები ასე გადანაწილდა(იხ. დიაგრამა 6):

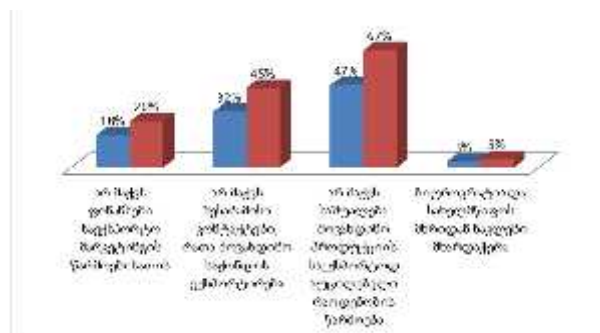
დიაგრამა 6

როგორც სურათზეც ჩანს, ჩვენს რესპონდენტებში არ აღმოჩნდა არცერთი ექსპორტიორი, მეტიც-დაახლოებით 30% სხვადასხვა მიზეზით არაა დაინტერესებული ექსპორტით. 40% სურს თავისი პროდუქციის საზღვარგარეთ გატანა, მაგრამ სხვადასხვა გარემოებების გამო ვერ ახერხებს ექსპორტირებას და მხოლოდ 30% აცხადებს, რომ დაინტერესებულია და ემზადება საექსპორტოდ.

მათთვის, ვინც დაინტერესებულია და ვერ ახერხებს ექსპორტირებას, ხელისშემშლელი ფაქტორები ასეთია (იხ. დიაგრამა 7):

დიაგრამა 7

დასკვნა

როგორც კვლევის შედეგები აჩვენებს, დღეს მცირე და საშუალო ფერმერები არ არიან მზად ჩაერთონ და ეფექტიანად გამოიყენონ სახელმწიფო ინიციატივები, საგრანტო პროექტები და სხვა აქტივობები. ამას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ ყველა დღემდე არსებული მხარდამჭერი პროექტით სარგებლობენ საშუალო და მსხვილი ფერმერები. ანუ ისინი, ვისაც ჰქონდა გარკვეული ბუზნეს-საქმიანობა და მათი გაფართოება სურდათ. თეორიულად, ეს სულაც არაა ცუდი და შესაძლოა, ერთი მხრივ კარგიც იყოს, მაგრამ რეალური შედეგის მიღწევა, მხოლოდ მასშტაბის ეფექტითაა შესაძლებელი და ამისათვის საჭიროა ისედაც მცირე სასოფლო-სამეურნეო მიწები სრულად ჩაერთოს წარმოებაში. ამიტომ ვფიქრობთ, გასაუმჯობესებელია კომუნიკაცია წვრილ და საშუალო ფერმერებთან, რეგიონებში მცხოვრებ ადამიანებთან და აგრომწარმოებლებთან. იმისთვის, რომ ეს ადამიანები მასობრივად ჩაერთონ სახელმწიფო პროგრამების განხორციელებაში, მათ სჭირდებათ:

- მეტი ინფორმაცია მათთვის გასაგებ ენაზე.
- არა ზოგადი ტრენინგები ბიზნესგეგმის წერის ტექნიკაზე, არამედ რეალურად „საქმეში ჩახედული“ კონსულტანტები, რათა დაეხმარონ მათ იურიდიული ფორმის შერჩევაში, წარმოების დაგეგმვაში (აგრარული კონსულტანტი) და სხვა.

გარდა ამისა, ჩვენს მიერ ჩატარებული ემპირიული კვლევისას გამოიკვეთა კიდევ ერთი ხარვეზი- სახელმწიფოს მიერ ინიცირებული სხვადასხვა პროექტები, რომლებსაც რეალურად ერთი და იგივე მიზნობრივი სეგმენტი ყავთ, მოითხოვენ განსხვავებული იურიდიული ფორმით რეგისტრაციას. რაც კიდევ უფრო მეტ დაბნეულობას იწვევს გლეხებში და აძლიერებს მათ გაუცხოებას საერთო ინიციატივებისგან.

აუცილებელია სახელმწიფოს ჩართულობა მელიორაციის და აგრო-სპეციალისტების პრობლემის მოსაგვარებლად. ჩვენს კვლევაშიც ყველზე დასახელებადი და მნიშვნელოვანი პრობლემები იყო: აგროტექნიკა, მელიორაცია და სპეციალისტების არარსებობა.

აუცილებელია ფერმერები დავარწმუნოთ კოოპერირების აუცილებლობაში და აგრეთვე დასახვეწია გაერთიანებების ფორმები და საშუალებები.

ყველაზე მთავარია, მოხდეს საქართველოში შხამ-ქიმიკატებისა და პესტიციდების მოხმარების კონტროლი და ქვეყნის განვითარების გზად ავირჩიოთ მაღალხარისხიანი ბიო(ორგანული) პროდუქტების წარმოება, რომლის ექსპორტირებასაც მოვახდენთ ევროპულ ბაზარზე. რა თქმა უნდა, ჩვენ არ შეგვიძლია ევროკავშირში პროდუქციის დღესვე ექსპორტირება, ამის დასტურია ბოლო წლების სტატისტიკური მონაცემები და სწორედ ამიტომაც აუცილებელი ევროპული სტანდარტების შესაბამისი, მომხმარებელზე ორიენტირებული წარმოების განვითარება. ევროპელი მომხმარებელი გარკვეულია პროდუქციის ხარისხის სტანდარტებში და ცხოვრების დონის ზრდასთან ერთად, სულ უფრო მეტად იზრდება ეკოლოგიურად სუფთა კვების პროდუქტებზე მოთხოვნა. ეს კი არც თუ ისე სწრაფად ათვისებადი ბაზარია, რადგან სუფთა პროდუქციის მოყვანის რესურსი შეზღუდულია. რაც, ჩვენი აზრით, კონკურენტული უპირატესობა შეიძლება გახდეს საქართველოსათვის. ჩვენ დღესვე ვერ შევძლებთ პროდუქციის ექსპორტირებას ევროპაში, მაგრამ სწორი აგრარული და საექსპორტო პოლიტიკის გატარების შემთხვევაში, ეს საკვებით რეალური, სტაბილური და მომგებიანი ნიშა იქნება ქართული პროდუქტისათვის.

ამ მიზნის მისაღწევად, საჭიროა შეიქმნას შესაბამისი საკანონმდებლო რეგულაციები გარემოს დაცვის კუთხით, (განსაკუთრებით პრობლემურია სარწყავი წყლის დაბინძურების საკითხი); უნდა მოხდეს ორგანული მწარმოებლების

წახალისება. მწარმოებელი ყოველთვის მოწადინებულია, მიიღოს მაქსიმალური შემოსავალი და საკუთარი შრომით ღირსეულად ცხოვრების შესაძლებლობა. იგი უარს არც საკანონმდებლო დონეზე დაცვისგან იტყვის, თუ მის კონკურენტებს ხელოვნურად შეზღუდავენ, მაგრამ თანამედროვე საბაზრო ეკონომიკის პრინციპები, მომხმარებელთა ინტერესები და საერთაშორისო ეკონომიკური კავშირები, პირიქით, ფართო და თავისუფალი კონკურენციის პრინციპების გატარების აუცილებლობის წინაშე აყენებს მთავრობას. თუმცა, ევროპის აგრარული პოლიტიკის განვითარების ისტორია ადასტურებს, რომ საწყის ეტაპზე გარკვეული სახელმწიფო მხარდაჭერის გარეშე რეცესირებული დარგის განვითარების და საბაზრო, კონკურენტუნარიან მწარმოებლად გარდაქმნის შესაძლებლობა ფაქტობრივად არ არსებობს. სწორედ ამიტომ, აუცილებელია იმ “ოქროს შუალედის” პოვნა, რომლის ფარგლებშიც მოხდება ადგილობრივი წარმოების სტიმულირება და ფერმერთა ინტერესების დაცვა საერთაშორისო სამართლის ნორმების გათვალისწინებით და უცხოელ პარტნიორებთან დადებული ხელშეკრულებების პირობების თანახმად.

ნებისმიერი ეკონომიკისათვის აგროწარმოების განვითარება უდავოდ ძალიან მნიშვნელოვანია, მაგრამ ექსპორტის სტიმულირებისათვის და უარყოფითი საერთაშორისო სავაჭრო ბალანსის დაძლევისათვის, ვფიქრობთ, აუცილებლად მოხდეს არა მხოლოდ ნედლეულის, არამედ უკვე გადამამუშავებული პროდუქციის ექსპორტირება. ნედლეულის არსებობა თავისთავად ქმნის გადამამუშავებელი მრეწველობის განვითარებისათვის საჭირო ნიადაგს, მაგრამ საწყის ეტაპზე აუცილებელია სახელმწიფოს მხრიდან მხარდაჭერა ისეთ საკითხებში, როგორცაა ნედლეულის ფასი: მწარმოებელს სურს იაფი ნედლეულის მოპოვება, ფერმერს კი ისეთი შემოსავლის მიღება, რომ ღირსეულად ცხოვრება შეძლოს. სწორედ ამ შემთხვევაშია აუცილებელი სახელმწიფო სუბსიდირება. გონივრულ მინიმუმამდე თანხის შევსება. ეს, ერთი მხრივ, გამოიწვევს წარმოების მოცულობის გაზრდას და, მეორე მხრივ, ფერმერების სტიმულირებას წარმოების გაფართოებისა და თვითღირებულების შემცირებისაკენ.

ბიოწარმოების განვითარების ხელშეწყობა უნდა განხორციელდეს გარემოს დაცვისა და მდგრადი განვითარებისათვის განხორციელებული აქტივობებისათვის ფერმერის ფულადი კომპენსაციით, პესტიციდებისა და ქიმიური სასუქების გამოყენებლობისათვის პრემიების დაწესებითა და, რაც მთავარია, მოწვეულ ნედლეულზე მაღალი სუბსიდირებული ფასის დაწესებით. სუბსიდირებული ფასი უნდა დაწესდეს იმ პროდუქტებზე, რომლებსაც გააჩნიათ საექსპორტო პოტენციალი. გადაწყვეტილება ფასის დაწესების შესახებ მიღებულ უნდა იქნეს სპეციალური კვლევების და ასოციაციების მოთხოვნის საფუძველზე. გარდა ამისა, ფასის ანაზღაურება უნდა მოხდეს მხოლოდ და მხოლოდ გადამამუშავებელ საწარმოში ნედლეულის ჩაბარებისას. ბაზარზე გასაყიდი ფასის ფორმირება უნდა მოხდეს საბაზრო კანონების შესაბამისად.

ყოველივე ზემოთ ჩამოთვლილის განხორციელება უახლოესი რამდენიმე წლის განმავლობაში, გამოიწვევს დარგში კონკურენტუნარიანი პროდუქციის წარმოების მკვეთრ ინტენსიფიკაციას. ექსპორტის სტიმულირებისათვის აუცილებელია სახელმწიფო დაეხმაროს კერძო სექტორს წმინდა მარკეტინგული კუთხითაც და მის ხელთ არსებული ყველა არხის და რესურსის გამოყენებით მოახდინოს საქართველოს, როგორც მაღალხარისხიანი აგრარული პროდუქტის მწარმოებელი ქვეყნის, პოზიციონირება მსოფლიო ბაზარზე. ამ მიზნის მისაღწევად აუცილებელი იქნება საექსპორტო პროდუქციის ხარისხის მკაცრი კონტროლი და ადგილწარმოშობის ფალსიფიკაციისაგან კომპანიების დაცვა. საბოლოოდ კი ეს ღონისძიებები გამოიწვევს აგრარული სექტორის სწრაფ განვითარებას, ფერმერთა ჩართულობის ამაღლებას და მკვეთრად გაზრდის რეგიონში მცხოვრებთა შემოსავლებს,

რაც შეამცირებს ქვეყანაში სოციალურად დაუცველთა რიცხვს და გამოათავისუფლებს საბიუჯეტო სახსრებს ეკონომიკის კიდევ უფრო მეტად სტიმულირებისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ე. ხარაიშვილი. კონკურენციისა და კონკურენტუნარიანობის პრობლემები საქართველოს აგროსასურსათო სექტორში. გამომცემლობა „უნივერსალი“ თბილისი 2011
2. ე. ხარაიშვილი, ფ. მამარდაშვილი, საქართველოს აგრარული პროდუქტების კონკურენტუნარიანობის შეფასება, ჟურნალი „ეკონომიკა“, მაისი, 2009.
3. მეწარმის სამაგიდო წიგნი, მეწარმეობის მხარდამჭერი საერთაშორისო ცენტრი, ახალგაზრდა ეკონომისტთა ასოციაციის კვლევა, თბილისი, 2008, გვ.
4. განვითარების სტრატეგიები“
https://www.researchgate.net/profile/Eteri_Kharaishvili/publication/301204785_Competitive_Ability_of_Georgian_Hazelnut_and_Strategies_of_Production_Ability/links/570c950a08ae8883a1fff126/Competitive-Ability-of-Georgian-Hazelnut-and-Strategies-of-Production-Ability
5. The Ways of Increasing Profitability and Competitiveness of Farming in The Caucasus Region on Example of Georgia Republic
<http://www.globalacademicinstitute.com/wp-content/uploads/2017-prague-conference-proceedings.pdf>
6. Nino Rukhaia-Mosemgvdlishvili. "How to sell"-Opportunity for small farmers to global market. International Academic Conference on Management, Economics, Business and Marketing, Vienna, Austria
https://books.google.ge/books?id=K4M_DwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=iac+proceedings+2017&hl=ka&sa=X&ved=0ahUKEwjnrDOWfzeAhVDYVAKHdzwAYYQ6AEISzAF#v=onepage&q=iac%20proceedings%202017&f=false

Nino Rukhaia-Mosemgvdlishvili

Academic Doctor of Economics

STRENGTHENING COMPETITIVENESS AND INCOME IN THE GEORGIAN AGRARIAN SECTOR

This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation (SRNSF) YS-2016-23 Young Scientists Research Grant

Expanded Summary

In this paper we discuss ways of cooperation in agrarian sector and its role in developing the field and stimulating export. During last year, using secondary and empirical studies, we have studied difficulties in Georgian agrarian sector, corresponding problems and different ways of their solution proposed to government by scientists.

Regarding the purposes for the study, the following tasks have been outlined:

1. The survey of main workforce- peasants and farmers in field and rural areas, their attitudes and opinions analysis. This study gave us the information about the mood of population, analysis of their problems assisted us in determining the principle messages of PR campaign while economic policy formation. In addition, it is possible to identify a new type of challenges and opportunities; Research trips in regions were continued throughout whole period of the study, and included all reachable regions.

2. Studing results of recently implemented governmental projects. Detecting their main difficulties and problems.. There hasn't been any scientific research about those topics before. This research provided many valuable information about how effectively do society and farmers react to government initiatives, which components of those projects were more effective and what was more realistic to be used in today's Georgian reality.

Within the scope of the study, with random survey farmers were interviewed in all reachable regions of Georgia.

There are the major findings of the study:

- People in regions, who have no connection with internet, think, that they have enough knowledge to harvest, but government don't helps them to sell the product. They don't have enough information about support programs and do not use them. Don't see the importance of the new technologies and as a rule, they are harvesting the ancestral land.

- Respondents, who answered by internet are more interested in new technologies, new knowledge. They are interested in export of their product. Are not asking for government subsidiaries. They have good information about governmental support programs, are using them and have their experience about them.

- Cooperation system does not work in Georgia, because there are not enough interested people. Also, there are a lot of people, who got into one, but they did not get any profit from it.

As the research shows, most part of the people, who are involved in agrarian business and fill themselves as farmers and are working for profit, are persons from Tbilisi (or at least live there last few years). They do farming from distance. They have other job and in non-working hours taking care for their agrarian business. This segment of our respondents was more look like independent business man. They say, they don't need some special subsidiary from government but they are ready and want to study new technologies and will be happy if government will cover their expenses in this case. But it is important, that they also are not a part of agricultural cooperatives. And, if they are, they are not satisfied with the results of their cooperation. Results show that the government program in populating cooperation in agricultural field was not successful. Besides, there are few cooperatives, which are working and receiving profits.

Another interesting case is using modern technologies and web for their business: The most part of the little farmers are using internet for extending their knowledge and find new contacts in their business. And as research shows, it is their only way for it. Based on the above, little farmers are not even interested on exporting their products and even they don't care about the quality of their products.

As the survey results show, small and medium farmers are not ready to engage and effectively use state initiatives, grants projects and other activities. This is confirmed by the fact that all existing projects which enjoy support, belong to farmers who have already had their own businesses and wanted to expand. Theoretically, on the one hand, it is not as bad, probably good; however, real outcome can be achieved only with the large scale effect; therefore, all mini-agricultural lands should be involved in agricultural production Therefore, we think that communication with small and medium-sized farmers, people living in the regions and agro-producers must be improved.

Furthermore, during our empirical research, one more flaw has been identified - different projects initiated by the state, which have one and the same targeted segments, require different legal forms of registration. Which causes more confusion among the peasants and strengthens their alienation from common initiatives. It is necessary to unify similar activities.

Farmers should be convinced of the need to cooperate and to shape the forms and means of the unions. In our previous studies we published an agrarian cluster model, which in our view is a more efficient way to unite. However, in the focus group, research has shown that farmers are not nearly ready to participate in similar "experiments". But government should

stimulate those people to get involved in modern agrarian production, which at the end will play substantial role in boosting Georgia's economy.

Most importantly-the developing line of Georgian agricultural sector must become the development of high quality bio (organic) products, which will be exported to the European market. Of course, we can not sell our product in the EU today, but in case of correct agriculture and export policy, this will be a real, stable and profitable niche for Georgian products.

Implementation of all of the above listed in the next few years will result in sharp intensification of the competitive production of the industry. In order to stimulate export, it is necessary to help the private sector in the field of net marketing as well as all the channels and resources available, to position Georgia as a producer of high quality agricultural products producer on the world market. In order to achieve this goal, the strict control over the quality of export products and the protection of companies from falsification of appellations of origin will be necessary.

Finally, these measures will lead to rapid development of the agrarian sector, increase farmers' involvement and sharply increase revenues of the region, which will reduce the number of socially vulnerable people in the country and liberate the budgetary houses to further stimulate the economy.

All above cause the intensification of production in the field increase the competitiveness of agro producers and manufacturers. The strict quality control will increase the country's image, as a best quality producer and gives opportunity Georgian companies for diversification of their markets.

ჯანდაცვის ეკონომიკა – ECONOMIC OF HEALTHCARE

თენგიზ ვერულაფა

მედიცინის აკადემიური დოქტორი, პროფესორი, ჯანდაცვისა და დაზღვევის ინსტიტუტი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ამბულატორიული მკურნალობის ფინანსური ხელმისაწვდომობა ხანდაზმულთათვის

რეზიუმე. ხანდაზმულები, ჯანმრთელობის თვალსაზრისით, განეკუთვნებიან ერთ-ერთ მაღალრიისკიან ჯგუფს. საქართველოში პენსიონრები მოცულია საყოველთაო ჯანმრთელობის დაცვის სახელმწიფო პროგრამით, ხოლო სოციალურად დაუცველი ქრონიკული ავადმყოფებისათვის დამატებით მოქმედებს მედიკამენტებით უზრუნველყოფის პროგრამა. კვლევის მიზანია ხანდაზმულთათვის მედიკამენტების ფინანსური ხელმისაწვდომობის შეფასება. რაოდენობრივი კვლევის ფარგლებში ჩატარდა 700 პენსიონრის გამოკითხვა სტრუქტურირებული კითხვარების მეშვეობით. რესპოდენტთა უმრავლესობა ერთდროულად იყენებს სამზე მეტ მედიკამენტს (54%), რომელსაც იძენს ოჯახის ექიმთან მიმართვის გარეშე (57%) და ეწევა თვით-მკურნალობას (37%), რისთვისაც თვეში ხარჯავს 51-75 ლარს (39%). მედიკამენტებზე საშუალო ხარჯი შეადგენს 72 ლარს, რაც პენსიონრის პერსონალური შემოსავლის 33%-ია. რესპოდენტთა მნიშვნელოვანი ნაწილისთვის მედიკამენტებზე ჯიბიდან გაწეული ხარჯები ისევ მაღალია. პენსიონერთა 29% თვეში ჯიბიდან იხდის 51-75 ლარს. მედიკამენტებზე ჯიბიდან გაწეული საშუალო ხარჯი შეადგენს 56 ლარს, რაც პენსიონრის პერსონალური შემოსავლის 25%-ია. გამოკითხულთა საკმაოდ ნაწილმა მთავარ პრობლემად მედიკამენტებზე მაღალი ხარჯები დაასახელა (26%). თითქმის მესამედმა (31%) სრულად ვერ შეიძინა ექიმის მიერ დანიშნული მედიკამენტი, ხოლო 15%-მა სიძვირის გამო საერთოდ ვერ შეძლო მისი შეძენა. უმეტესობამ (64%) არაფერი იცოდა იმის თაობაზე, რომ სახელმწიფო ანაზღაურებს ქრონიკული დაავადებების სამკურნალო მედიკამენტების ხარჯებს გარკვეული კატეგორიის პენსიონერთათვის. ხანდაზმულთა მიერ მედიკამენტების შეძენა ოჯახის ექიმის გარეშე, აჩვენებს მათ არარაციონალურ არჩევანს საკუთარი ჯანმრთელობის პრობლემის მოსაგვარებლად. 2017 წელს ამოქმედებულმა სამკურნალო მედიკამენტებით უზრუნველყოფის პროგრამამ გარკვეულწილად შეამსუბუქა ხანდაზმულების, განსაკუთრებით სოციალურად დაუცველ ქრონიკულ ავადმყოფთა მედიკამენტებზე ფინანსური ხელმისაწვდომობა. თუმცა, რესპოდენტები უმთავრეს პრობლემად გამოყოფენ მედიკამენტების შეძენას. დაბალია დაზღვეულთა ინფორმირებულობის დონე ქრონიკული დაავადებების მედიკამენტებით უზრუნველყოფის პროგრამის შესახებ. ამგვარად, მიუხედავად იმისა, რომ გაუმჯობესდა სოციალურად დაუცველ ქრონიკულ ავადმყოფთა სამედიცინო მომსახურების ფინანსური ხელმისაწვდომობა, მედიკამენტებზე დანახარჯები მძიმე ტვირთად აწევბა იმ ხანდაზმულთა შემოსავლებს, რომლებიც არ არიან სოციალურად დაუცველნი. მიზანშეწონილია, ქრონიკული დაავადებების მედიკამენტებით უზრუნველყოფის პროგრამამ, სოციალურად დაუცველების გარდა, მოიცვას საპენსიო ასაკის ქრონიკული ავადმყოფებიც, რადგან პროგრამით მოუცველ პენსიონერთათვის მედიკამენტებზე გაწეული ხარჯები, არაიშვიათად, ძალზე მაღალია და შესაძლოა, მათი გადატანის მიზეზი გახდეს.

საკვანძო სიტყვები: ხანდაზმულები, პერსონალური შემოსავლები, მედიკამენტებზე დანახარჯები, მედიკამენტებზე ფინანსური ხელმისაწვდომობა.

შესავალი

საქართველოში, ისევე როგორც ბევრ ქვეყნებში, შეინიშნება მოსახლეობის დაბერება, ანუ მოსახლეობაში ხანდაზმული ასაკის პირების წილის ზრდა. 1989 წელს ხანდაზმულთა - 65 წლისა და უფროსი ასაკის წილი საქართველოს მთლიან მოსახლეობაში შეადგენდა 8,8 პროცენტს, ხოლო 2014 წელს - 14,3 პროცენტს [სსსს, 2018]. გაეროს პროგნოზის თანახმად, 65 წლისა და უფროსი ასაკის პირების წილი მთლიან მოსახლეობაში მიაღწევს 18,9 პროცენტს 2030 წელს და ეს მაჩვენებელი 25,3 პროცენტამდე გაიზრდება 2050 წლისათვის [ბრუნი, ჭითანავა, 2018].

მოსახლეობის დაბერებასთან ერთად, საქართველოში სულ უფრო მკვიდრდება დასავლური ცხოვრების სტილი. ამ ცვლილებების შედეგად, წლიდან წლამდე იზრდება იმ ხანდაზმულთა წილი, რომლებიც ცხოვრობენ მარტო ან მხოლოდ მეუღლესთან ერთად. 65 წლისა და უფროსი ასაკის მოსახლეობის 32,9% ცხოვრობს დამოუკიდებლად: ან მეუღლესთან ერთად (16,6%) ან მარტო (16,3%). იგივე ასაკის მოსახლეობის 35,6% მეუღლის გარეშე ცხოვრობს, კერძოდ, ეს კატეგორია ან არასდროს ყოფილა ქორწინებაში, ან, ხშირ შემთხვევაში ქვრივია და ცხოვრობს 65 წლამდე ასაკის ოჯახის წევრებთან - უმეტეს შემთხვევაში, შვილებთან ერთად. დარჩენილი 31,5% ძირითადად არიან ხანდაზმული წყვილები, რომლებიც ცხოვრობენ მათზე ახალგაზრდა თაობის წარმომადგენლებთან ერთად [ბრუნი, ჭითანავა, 2018]. კვლევები ადასტურებენ, რომ საცხოვრებელი პირობები, კერძოდ, მარტო ცხოვრება, ხელს უწყობს ჯანმრთელობის დაბალ თვითშეფასებას და შეზღუდული შესაძლებლობებისა და დეპრესიის მაღალ დონეს ხანდაზმულ ქრონიკულ ავადმყოფებში [Fortinet et al. 2010; Do & Malhotra 2012; Dong et al. 2010].

ხანდაზმულებში მედიკამენტების მოხმარების ზრდა იწვევს ჯანდაცვის ხარჯების ზრდას [Morgan et al. 2004; Thomas et al. 2001; Alpert, 2015]. ხანდაზმულები, განსაკუთრებით მარტოხელები, არიან სოციალური იზოლირების მაღალი რისკის ქვეშ [Liffe, 1992]. ამასთან, საქართველოს, როგორც დაბალშემოსავლიან ქვეყანას, არ გააჩნია სათანადო სოციალური უზრუნველყოფის სისტემა, როგორცაა ხანდაზმულთა პენსია. აღნიშნული განაპირობებს ხანდაზმულთა სიღარიბეს [Verulava et al. 2016].

კვლევების მიხედვით, ხანდაზმული მოსახლეობის 84,2 პროცენტისთვის პენსია შემოსავლის ძირითად წყაროა [ბრუნი, ჭითანავა, 2018]. მათ უფრო ხშირად აქვთ ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული პრობლემები, მათ შორის ქრონიკული და ისეთი დაავადებები, რომლებიც იწვევენ შესაძლებლობების შეზღუდვას, ცხოვრების ხარისხის გაუარესებას [McDonald et al. 2008]. დაბერების შედეგად სუსტდება იმუნური სისტემა, ქვეითდება ორგანიზმის თვითაღდგენის უნარი და იზრდება სხვადასხვა დაავადებების განვითარების საფრთხე. ხანდაზმული ასაკის მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდასთან ერთად იზრდება მათ ჯანდაცვაზე გასაწევი ხარჯები [Verulava et al. 2018].

2013 წლის 28 თებერვლიდან ამოქმედდა საყოველთაო ჯანმრთელობის დაცვის სახელმწიფო პროგრამა. საპენსიო ასაკის პირები სარგებლობენ პროგრამით გათვალისწინებული სრული მომსახურებით [Verulava et al. 2017a]. პროგრამით გათვალისწინებულია როგორც ამბულატორიული, ასევე სტაციონარული გეგმიური და გადაუდებელი სერვისები [Verulava et al. 2017b].

საქართველოში ჩატარებული მოსახლეობის კეთილდღეობის 2017 წლის კვლევის მიხედვით, საყოველთაო ჯანდაცვის პროგრამის ამოქმედების შედეგად მნიშვნელოვნად გაიზარდა სამედიცინო მომსახურებაზე ფინანსური ხელმისაწვდომობა [გაეროს ბავშვთა ფონდი, 2018]. 2015-2017 წლებში იმ შინამეურნეობების პროცენტული წილი, რომლებსაც ჯანდაცვის მომსახურებაზე ხელმისაწვდომობა არ ჰქონდათ, 43,1%-დან 22,3%-მდე შემცირდა.

2015 წლის კეთილდღეობის მონიტორინგის კვლევის [UNICEF, 2016] თანახმად, პენსიონერთა ორი მესამედისთვის (65 პროცენტი) საყოველთაო ჯანდაცვის პროგრამა სამედიცინო ხარჯების დაფინანსების ძირითად წყაროს წარმოადგენს. დარჩენილი ერთი მესამედისთვის, სამედიცინო ხარჯები ძირითად შინამეურნეობის ბიუჯეტიდან ან მეგობრებისა და ნათესავებისაგან მიღებული დახმარებით იფარება. ექიმთან უკანასკნელი ვიზიტის დროს სამედიცინო კონსულტაციებზე ხანდაზმულების მიერ გაღებული თანხა(საყოველთაო ჯანდაცვის პროგრამის მიერ დაფარული ხარჯების მიღმა) საშუალოდ 25ლარს შეადგენს.

2017 წლის ივლისიდან ამოქმედდა ქრონიკული დაავადებების მქონე პირებისათვის სამკურნალო მედიკამენტებით უზრუნველყოფის პროგრამა. პროგრამით სარგებლობა შეუძლია „სოციალურად დაუცველი ოჯახების მონაცემთა ერთიან ბაზაში“ დარეგისტრირებული ნებისმიერი ასაკის მოქალაქეს, რომლის სარეიტინგო ქულა 100 000-ს არ აღემატება და აქვს შემდეგი ტიპის დაავადებები: გულსისხლძარღვთა, ფილტვის, დიაბეტი (ტიპი 2), ფარისებრი ჯირკვლის ქრონიკული დაავადებები [სშჯსდს, 2017]. პროგრამა ხელს შეუწყობს სოციალურად დაუცველ ქრონიკულ ავადმყოფთა სამედიცინო მომსახურებაზე ფინანსურ ხელმისაწვდომობას. თუმცა იგი ვრცელდება მხოლოდ იმ პენსიონრებზე, რომლებიც რეგისტრირებული არიან სოციალურად დაუცველი ოჯახების მონაცემთა ერთიან ბაზაში. სასურველი იქნებოდა, პროგრამას მოეცვა არა მარტო სოციალურად დაუცველები, არამედ საპენსიო ასაკის ქრონიკული ავადმყოფები, რადგან პროგრამით მოუცველ პენსიონერთათვის სამკურნალო მედიკამენტებზე გაწეული ხარჯები არაიშვიათად ძალზე მაღალია და შესაძლოა, მათი გადატაკების მიზეზი აღმოჩნდეს.

სამედიცინო მომსახურებაზე ხარჯები ფინანსურად კატასტროფულია, როდესაც იგი საფრთხეს უქმნის ოჯახს, შეინარჩუნოს ჩვეულებრივი ცხოვრების დონე [Berki, 1986] და როცა აღემატება მის გადასდელუნარიანობას. ოჯახის შემოსავლების მიხედვით განისაზღვრება ის ბარიერი, რომლითაც მის მიერ ჯიბიდან დანახარჯები განაპირობებს ფინანსურად კატასტროფულ ხარჯებს. მაგალითად, ხარჯები ფინანსურად კატასტროფულად შეიძლება ჩაითვალოს, როდესაც იგი აღემატება ოჯახის საშუალო წლიური შემოსავლის 15%-ს [Wyszewianski, 1986]. სხვა კვლევების მიხედვით, ჯანდაცვის ხარჯები „კატასტროფულად“ მიიჩნევა, თუ იგი შინამეურნეობის ხარჯების 10 პროცენტზე მეტს ან შინამეურნეობის არასასურსართო ხარჯების 25 პროცენტზე მეტს შეადგენს[გაეროს ბავშვთა ფონდი, 2018]. ჯანდაცვაზე კატასტროფული ხარჯების შესაფასებლად სხვადასხვა მკვლევარები სხვადასხვა ზღვარს იყენებენ, რომელიც მერყეობს ოჯახის საშუალო წლიური შემოსავლის 5 პროცენტიდან 20 პროცენტამდე [Xu, 2007].

საქართველოში ჩატარებული მოსახლეობის კეთილდღეობის 2017 წლის კვლევის მიხედვით[გაეროს ბავშვთა ფონდი, 2018], ზოგიერთი შინამეურნეობის სამედიცინო მომსახურებასა და მედიკამენტებზე ჯიბიდან გაწეული ხარჯები კატასტროფულად მაღალია. აღნიშნულმა ხარჯებმა მთლიანი ხარჯის 10 პროცენტზე მეტი შეადგინა შინამეურნეობების მთლიანი რაოდენობის 34.2%-ისთვის და რაც 2015 წლის მაჩვენებელს (29.8%) აღემატება. გარდა ამისა, შინამეურნეობების 26.4%-ისთვის, ჯანდაცვის ხარჯებმა არასასურსათო ხარჯის 25%-ზე მეტი შეადგინა, რაც 2015 წლის მონაცემს (25.1%) აღემატება. აღნიშნული ზრდის ერთ-ერთ მიზეზად მედიკამენტების ღირებულება სახელდება. შინამეურნეობების დაახლოებით 27.8%-მა (2015 წ. დ 26.4%) აღნიშნა, რომ მედიკამენტების შეძენა მათთვის უმთავრესი პრობლემა იყო. მედიკამენტებზე გაწეული ხარჯების საშუალო მაჩვენებელი საგრძნობლად გაიზარდა ხარჯების სხვადასხვა კვინტილში[გაეროს ბავშვთა ფონდი, 2018].

ამ მხრივ რთულ მდგომარეობაში იმყოფებიან საპენსიო ასაკის ბენეფიციარები, რომლებშიც თავიანთი ასაკის გამო, უფრო ხშირია ავადობა და განეკუთვნებიან ერთ-ერთ მაღალრისკიან ჯგუფს [Verulava,2018]. აქედან გამომდინარე, ბევრ ქვეყანაში, მოსახლეობის ამ ნაწილის სამედიცინო მომსახურებას, მათ შორის მედიკამენტებით უზრუნველყოფას, სახელმწიფო ფარავს.

საქართველოში ჯანდაცვის ხარჯების ყველაზე მზარდი და დიდი წილი მედიკამენტებზე მოდის [Verulava, 2018]. სხვადასხვა ადგილობრივი თუ საერთაშორისო კვლევებით დასტურდება, რომ საქართველოში პაციენტები მედიკამენტებზე საშუალოდ ორჯერ მეტს ხარჯავენ, ვიდრე ევროპაში. კვლევები ადასტურებენ, რომ შინამეურნეობების მიერ ჯანდაცვაზე გაწეული ხარჯების ძირითადი წილი (69%) მედიკამენტებზე მოდის [გაეროს ბაეშვთა ფონდი, 2018], რაც ერთ-ერთი მაღალი მაჩვენებელია მსოფლიოში. ევროპის ქვეყნებში იგივე მაჩვენებელი საშუალოდ 16-17%-ის ფარგლებში მერყეობს [სშჯსდს, 2013]. ამის მიზეზებია: არარაციონალური ფარმაკოთერაპია, გენერული მედიკამენტების ნაკლებად გამოყენება და დანიშნა, რეცეპტურის მექანიზმების ნაკლოვანება ან არასაკმარისი გამოყენება, პაციენტთა მიერ თვითმკურნალობა, ჯანდაცვის სახელმწიფო პროგრამებში მედიკამენტების არასაკმარისი ფინანსური ლიმიტი, აგრეთვე ფარმაცევტული ინდუსტრიის მხრიდან აგრესიული მარკეტინგი [სშჯსდს, 2013].

თუ გავითვალისწინებთ, რომ სამედიცინო მომსახურების მომხმარებელი უმეტესად საპენსიო ასაკისაა, ადვილი წარმოსადგენია ჯანდაცვის სერვისებზე და განსაკუთრებით მედიკამენტებზე მათ ფინანსურ ხელმისაწვდომობასთან დაკავშირებული პრობლემები [Verulava ად. 2015ა; Verulava ად. 2016ბ].

კვლევა მიზნად ისახავდა საპენსიო ასაკის მოსახლეობის მედიკამენტების ფინანსური ხელმისაწვდომობის შეფასებას.

მეთოდოლოგია

რაოდენობრივი კვლევის ფარგლებში მიზნობრივ ჯგუფად განისაზღვრა საპენსიო ასაკის მოსახლეობა. იმის გამო, რომ კვლევა ტარდებოდა შეზღუდულ დროში, კვლევის არეალს წარმოადგენდა ქ. თბილისში მცხოვრები საპენსიო ასაკის ბენეფიციარები, რომლებიც სარგებლობენ ლიბერთი ბანკის ერთი კონკრეტული სერვის ცენტრის მომსახურებით. ბენეფიციართა შერჩევის მეთოდად გამოყენებულ იქნა მარტივი შერჩევის მეთოდი. შეირჩა 700 ბენეფიციარი.

კვლევაში გამოყენებული იქნა პირისპირ ინტერვიუების მეთოდი, სპეციალური სტრუქტურირებული კითხვარების მეშვეობით. კვლევა ჩატარდა 2018 წლის თებერვალი-ივნისის პერიოდში. ბენეფიციართა ინტერვიუს ხანგრძლივობა იყო დაახლოებით 30-45 წთ.

შედეგები

გამოკითხული 700 ხანდაზმული რესპოდენტიდან 56,4% ქალი იყო (395) და 43,5 % (305) კაცი. გამოკითხულ ხანდაზმულთა ასაკი მერყეობდა 60 წლიდან 80 წლამდე, რომელთა საშუალო ასაკი შეადგენდა 68 წელს (SD=5.2). რესპოდენტთა უმეტესი რაოდენობა 66-დან 70 წლის ასაკისაა (36,3%).

როგორც ცხრილშია ნაჩვენები, გამოკითხულთა შორის ქვრივები სჭარბობს (50%). რესპოდენტთა 16% ცხოვრობს დამოუკიდებლად: ან მეუღლესთან ერთად, ხოლო რესპოდენტთა 17% - მარტო. რესპოდენტთა 36% ცხოვრობს ერთ ან მეტ 60 წლამდე ასაკის ოჯახის წევრებთან - უმეტეს შემთხვევაში, შვილებთან ერთად, მეუღლის გარეშე. რესპოდენტთა 31% არიან ხანდაზმულები, რომლებიც ცხოვრობენ მათზე ახალგაზრდა თაობის წარმომადგენლებთან ერთად. გამოკითხულთა უმრავლესობის შინამეურნეობის თვიური შემოსავალი 500-1000 ლარის ფარგლებში მერყეობს (287 პირი, 41%). იმის გათვალისწინებით, რომ რესპოდენტთა უმრავლესობისათვის (76%) შემოსავლის მთავარი წყარო პენსიაა, პერსონალური შემოსავალი

შეადგენს 200 ლარზე ნაკლებს, ხოლო საშუალო შემოსავალი - 220 ლარს.

ცხრილი 1

მახასიათებლები	რესპოდენტთა რაოდენობა (n=700)	%
სქესი		
კაცი	305	43.5
ქალი	395	56.4
ასაკი		
60-65	122	17.4
66-70	254	36.3
71-75	195	27.9
ქ75	129	18.4
საშუალო ასაკი	68 ± 5.2	
ქორწინებითი მდგომარეობა		
ქორწინებაში მყოფი	315	45
განქორწინებული	21	3
ქვრივი	350	50
არასდროს ყოფილან ქორწინებაში	14	2
საცხოვრებელი პირობები		
ცხოვრობს მარტო	119	17
ცხოვრობს მხოლოდ მეუღლესთან ერთად	112	16
ცხოვრობს ერთ ან მეტ 60 წლამდე ზრდასრულთან ერთად, მეუღლის გარეშე	252	36
ცხოვრობს ერთ ან მეტ 60 წლამდე ზრდასრულთან ერთად, მეუღლესთან ერთად	217	31
შემოსავლის ძირითადი წყარო		
პენსია	532	76
სამუშაოდან მიღებული შემოსავალი	91	13
სხვა შემოსავლები (საკუთრებიდან ან დანაზოგიდან მიღებული შემოსავალი, უცხოეთიდან ფულადი გზავნილები და სხვა წყაროებიდან მიღებული)	77	11
პერსონალური შემოსავალი		
200-ზე ნაკლები	532	76
200 - 500	105	15
500 დ 1000	70	10
1000-ზე მეტი	0	0
საშუალო შემოსავალი	220 ± 15	
შინამეურნეობის შემოსავლები (ლარი)		
200-ზე ნაკლები	38	12
200 - 500	126	18
500 დ 1000	287	41
1000-ზე მეტი	203	29
საშუალო შემოსავალი	780 ± 56	

რესპოდენტთა მონაცემები

მედიკამენტების მომხმარებელია 60-75 წლის პენსიონერთა 78% და 75 წელზე მეტი ასაკის 92%. რესპოდენტთა 20% (140) ერთდროულად იყენებს ხუთზე მეტ, ხოლო 34% (238) - სამ ან ხუთ მედიკამენტს. საშუალოდ, თითოეული პირის მიერ გამოყენებული მედიკამენტების რაოდენობა შეადგენდა 3.1 (SD = 2.3) (ცხრილი 2).

ხანდაზმულები ყველაზე ხშირად იყენებენ გულსისხლძარღვთა სისტემის სამკურნალო საშუალებებს (66%).

კითხვაზე, ჯანმრთელობის პრობლემის შემთხვევაში რა ქმედებებს განახორციელებენ, რესპოდენტთა უმრავლესობამ უპასუხა, რომ ისინი მედიკამენტებს შეიძენენ აფთიაქში რეცეპტის გარეშე (57%), ასევე მაღალია იმ რესპოდენტთა წილი, რომლებიც ეწევიან თვითმკურნალობას (37%). თუმცა, ექიმთან კონსულტაცია აღნიშნა რესპოდენტთა საკმაოდ მნიშვნელოვანმა ნაწილმა (46%).

მედიკამენტებზე საშუალო ხარჯი შეადგენს 72 ± 13 , რაც პენსიონრის პერსონალური შემოსავლის 33%-ია. რესპოდენტთა 27% ჯიბიდან არაფერს იხდის მედიკამენტებზე, რადგან ისინი ჩართულნი არიან სამკურნალო მედიკამენტებით უზრუნველყოფის პროგრამაში. რესპოდენტთა მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის მედიკამენტებზე ჯიბიდან გაწეული ხარჯები ისევ მაღალია. პენსიონერთა 29% თვეში ჯიბიდან იხდის 51-75 ლარს, ხოლო 16% - 76-100 ლარს. მედიკამენტებზე ჯიბიდან გაწეული საშუალო ხარჯი შეადგენს 56 ± 11 , რაც პენსიონრის პერსონალური შემოსავლის 25%-ია.

ცხრილი 2

რესპოდენტები და მედიკამენტები

მასხისათებლები	რესპოდენტთა რაოდენობა (n=700)	%
მედიკამენტების გამოყენება ასაკის მიხედვით		
60-75	445 (n=571)	78
≥75	119 (n=129)	92
არ იყენებს	136 (n=700)	19
ერთდროულად გამოყენებული მედიკამენტების რაოდენობა		
1-2 მედიკამენტი		
3-5 მედიკამენტი	322	46
≥5	238	34
მედიკამენტების საშუალო რაოდენობა გამოყენებული თითო პირის მიერ	140	20
	3.1 ± 2.3	
ფარმაკოლოგიური ჯგუფები, რომლებსაც ყველაზე ხშირად იყენებენ *		
გულსისხლძარღვთა სისტემა	462	66
ანალგეზიური/ანთების საწინააღმდეგო	217	31
ვიტამინები	168	24
ცენტრალური ნევრული სისტემის	182	26
ჰიპოგლიკემიური	126	18
სხვა	287	41
ქმედებები ჯანმრთელობის პრობლემების შემთხვევაში*		
ექიმთან კონსულტაცია	322	46
მედიკამენტების მიღება საოჯახო აფთიაქიდან	189	27
მედიკამენტების ყიდვა აფთიაქში რეცეპტის გარეშე	399	57
სხვა ადამიანების მოსაზრების გაზიარება	77	11
თვითმკურნალობა	259	37
მედიკამენტებზე დანახარჯები თვეში		
50 ლარზე ნაკლები	196	28
51-75 ლარი	273	39
76-100 ლარი	140	20
100 ლარზე მეტი	92	13
საშუალო დანახარჯი	72 ± 13	

მედიკამენტებზე ჯიბიდან დანახარჯები		
0 ლარი	189	27
50 ლარზე ნაკლები	133	19
51-75 ლარი	203	29
76-100 ლარი	112	16
100 ლარზე მეტი	63	9
საშუალო ხარჯი	56 ± 11	

- მრავალი არჩევანის კითხვა

გამოკითხულთა დიდმა ნაწილმა ოჯახში არსებულ მთავარ პრობლემად დაბალი პენსია (28%) დაასახელა, შემდეგ მოდის მედიკამენტებზე მაღალი ხარჯები (26%). რესპოდენტთა თითქმის მესამედი (31%) აღნიშნავს, რომ სრულად ვერ შეიძინა ექიმის მიერ დანიშნული მედიკამენტი, ხოლო გამოკითხულთა 15%-მა სიძვირის გამო საერთოდ ვერ შეძლო მისი შექენა. პენსიონერთა 54% შეძლო დანიშნული მედიკამენტის სრულად შექენა.

ცხრილი 1

	n	%
ოჯახის მთავარი პრობლემა		
მედიკამენტებზე ხარჯები საკმაოდ მაღალია		26
უმუშევრობა		16
დაბალი პენსია		28
საკვების ყიდვა		23
კომუნალური გადასახადები		5
არაღამაკმაყოფილებელი საცხოვრებელი პირობები		2
ექიმის მიერ დანიშნული მედიკამენტების შექენა		
სრულად ვერ შევიძინე.	217	31
საერთოდ ვერ შევიძინე.	105	15
სრულად შევიძინე	378	54
ხანდაზმულთა ინფორმირებულობა ქრონიკული დაავადებების სამკურნალო მედიკამენტებით უზრუნველყოფის პროგრამის შესახებ		
მაქვს ინფორმაცია	252	36
არ მსმენია პროგრამის შესახებ	448	64

შესწავლილ იქნა პენსიონერთა ინფორმირებულობის დონე ქრონიკული დაავადებების სამკურნალო მედიკამენტებით უზრუნველყოფის პროგრამის შესახებ. რესპოდენტთა პასუხებმა გვაჩვენა, რომ ამ მხრივ ხანდაზმულთა ინფორმირებულობის დონე დაბალია. გამოკითხულ პენსიონერთა უმეტესობამ (64%) არაფერი იცოდა იმის თაობაზე, რომ სახელმწიფო უნაზღაურებს ქრონიკული დაავადებების სამკურნალო მედიკამენტების ხარჯებს გარკვეული კატეგორიის პენსიონერებს. აღნიშნულის შესახებ რესპოდენტთა მხოლოდ 36%-ს ჰქონდა ინფორმაცია.

დისკუსია

კვლევის შედეგებით, გამოკითხულთა შორის ქვრივების სიჭარბე აჩვენებს ოჯახური კავშირების და ურთიერთობების ცვლილებებს ხანდაზმულობის ასაკში. ერთ-ერთიმეულდის გარდაცვალების გამო. შედეგად, ხანდაზმულები მოკლებული არიან მეუღლეთა მხრიდან პრაქტიკულ და ემოციურ თანადგომას. მეუღლის გარდაცვალება ასევე ნიშნავს ორიდან ერთი პენსიის დაკარგვას, რაც შინამეურნეობის დონეზე აღარ იძლევა მასშტაბის ეკონომიის მიღწევის საშუალებას. შედეგად, დაქვრივება აუარესებს ფინანსურ მდგომარეობას. ხანდაზმულები სოციალური იზოლაციისა და ეკონომიკური სიდუხჭირის საფრთხის წინაშე დგანან.

ჩატარებული კვლევის შედეგად შეიძლება დავასკვნათ, რომ ხანდაზმულთათვის მედიკამენტები ჯანდაცვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი კომპონენტია. მედიკამენტების მომხმარებელ ხანდაზმულთა რაოდენობა 78-92%-ის ფარგლებში მერყეობს, რაც მცირედ აღემატება საერთაშორისო კვლევებში დაფიქსირებულ მაჩვენებელს [Chen at al. 2001].

კვლევით დადგინდა პოლიფარმაცია, ანუ პაციენტი იღებს იმაზე მეტ წამლებს, ვიდრე კლინიკურად ნაჩვენებია ავადმყოფის მდგომარეობისათვის. რესპოდენტთა 54% ერთდროულად იყენებს სამზე მეტ მედიკამენტს (20% - ხუთზე მეტს, ხოლო 34% -3-5-ს).

რესპოდენტთა უმრავლესობა (57%) ჯანმრთელობის პრობლემის შემთხვევაში ექიმის ნაცვლად მიმართავს ავთიაქს, სადაც ყიდულობს მედიკამენტებს რეცეპტის გარეშე. სხვა კვლევებით რეცეპტის გარეშე მედიკამენტების ყიდვა შეადგენს 37%-ს [Coelho at al. 2004]. ასევე, მაღალია იმ რესპოდენტთა წილი, რომელიც ეწევა თვითმკურნალობას. აღნიშნული აჩვენებს ხანდაზმულთა არარაციონალურ არჩევანს საკუთარი ჯანმრთელობის პრობლემის დროს .ამ მხრივ, ავთიაქი და თვითმკურნალობა მნიშვნელოვან როლს თამაშობს სამედიცინო მომსახურების არაფორმალურ ქსელში. მიუხედავად ამისა, რესპოდენტთა მნიშვნელოვანი ნაწილისთვის მედიკამენტების მიღების მთავარი წყარო ექიმია (46%).

რესპოდენტთა შინამეურნეობის საშუალო თვიური შემოსავალი 500-1000 ლარის ფარგლებში მერყეობს (41%), რაც საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მიერ დადგენილ ერთ შინამეურნეობაზე საშუალო თვიურ შემოსავალს (1110.7 ლარი) ჩამორჩება. პენსიონრები საშუალოდ საკუთარი შემოსავლის 33%-ს ხარჯავენ მედიკამენტებზე. მიუხედავად ამისა, კვლევა აჩვენებს, რომ ხანდაზმულთა უმრავლესობა (54%) ახერხებს, შეიძინოს მათთვის საჭირო მედიკამენტები. თუმცა, რესპოდენტები ოჯახის უმთავრეს პრობლემად გამოყოფენ მედიკამენტების შეძენას (26%). მათი მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის მედიკამენტებზე ჯიბიდან დახარჯული თანხა 50 ლარს აღემატება, ხოლო საშუალო თვიური დანახარჯი საკუთარი პერსონალური შემოსავლის 25%-ია. რესპოდენტთა თითქმის მესამედი (31%) აღნიშნავს, რომ სრულად ვერ შეიძინა ექიმის მიერ დანიშნული მედიკამენტი, ხოლო გამოკითხულთა 15%-მა სიძვირის გამო საერთოდ ვერ შეძლო მისი შეძენა. ჩატარებული კვლევის მონაცემები აჩვენებს, რომ სამკურნალო საშუალებებზე ფინანსური ხელმისაწვდომობა ისევ პრობლემად რჩება პენსიონერთა მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის.

თუმცა, სამკურნალო საშუალებებზე ფინანსური ხელმისაწვდომობა შედარებით გაუმჯობესდა. 2014 წელს ჩატარებულ კვლევასთან [Verulava,2014] შედარებით, გამოვლინდა, რომ თუ დღეისათვის რესპოდენტთა დიდი ნაწილისათვის მთავარი პრობლემაა დაბალი პენსია (28%), ხოლო შემდეგ - მედიკამენტებზე მაღალი ხარჯები (26%), 2014 წელს ჩატარებული კვლევის დროს მთავარ პრობლემად დასახელდა მედიკამენტების შეძენა (36%). იმ პენსიონერთა რაოდენობა, რომლებმაც სიძვირის გამო სრულად ვერ შეიძინა ექიმის მიერ დანიშნული მედიკამენტი, 38%-დან 31%-მდე შემცირდა. ხოლო იმ პენსიონერთა რაოდენობა, რომლებმაც საერთოდ ვერ შეძლეს მისი შეძენა, 32.4%-დან 15%-მდე შემცირდა. შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ 2017 წელს ამოქმედებულმა სამკურნალო მედიკამენტებით უზრუნველყოფის პროგრამამ გარკვეულწილად შეამსუბუქა ხანდაზმულების, განსაკუთრებით სოციალურად დაუცველ ქრონიკულ ავადმყოფთა მედიკამენტებზე ფინანსურ ხელმისაწვდომობა.

დაბალია დაზღვეულთა ინფორმირებულობის დონე ქრონიკული დაავადებების სამკურნალო მედიკამენტებით უზრუნველყოფის პროგრამის შესახებ. ხანდაზმულთა უმეტესობამ არ იცის, რომ სახელმწიფო ანაზღაურებს ქრონიკული დაავადებების სამკურნალო მედიკამენტებს გარკვეული კატეგორიის პენსიონერ-

თათვის.

დასკვნა

2017 წლის ივლისიდან ქრონიკული დაავადებების მქონე პირებისათვის სამკურნალო მედიკამენტებით უზრუნველყოფის პროგრამის შემოღებამ დადებითი როლი ითამაშა სოციალურად დაუცველ ქრონიკულ ავადმყოფთა სამედიცინო მომსახურების ფინანსურ ხელმისაწვდომობაზე. მიუხედავად ამისა, მედიკამენტებზე დანახარჯები მძიმე ტვირთად აწევა იმ ხანდაზმულთა შემოსავლებს, რომლებიც არ არიან რეგისტრირებულნი სოციალურად დაუცველი ოჯახების მონაცემთა ერთიან ბაზაში. კვლევამ აჩვენა, რომ მედიკამენტებზე საშუალო დანახარჯები ხანდაზმულთა საპენსიო შემოსავლების საკმაოდ ნაწილს შეადგენს.

სასურველი იქნებოდა, პროგრამას მოეცვა არა მხოლოდ სოციალურად დაუცველები, არამედ საპენსიო ასაკის ქრონიკული ავადმყოფები, რადგან პროგრამით მოუცველ პენსიონერთათვის სამკურნალო მედიკამენტებზე გაწეული ხარჯები შესაძლოა მათი გადატაკების მიზეზი აღმოჩნდეს.

Tengiz Verulava

*Doctor of Medicine, Professor of Ilia State University,
Head of Public Health and Insurance Institute*

ACCESS TO MEDICINES FOR PENSION AGE POPULATION IN GEORGIA

Expanded Summary

Pension age population belong to the largest risk group within insurance sphere. Healthcare for pensioners often represents catastrophic expenses and has become the major reason for their impoverishment. Families in Georgia spend about 60% of all their healthcare expenses on medicines, this being one of the highest rates across the world. There is some evidence that the high costs of medicines are due to a combination of factors, including insufficient usage/administering of generic medicines, lack or inadequate utilization of prescription mechanisms, insufficient financial limit for medicines within the state healthcare programs, and aggressive marketing by the pharmaceutical industry.

The government has been trying to decrease the out-of-pocket spending via different strategies, including universal health coverage (UHC). Since February 2013, the Universal Health State Program came into force, targeting two million of uninsured population and providing a basic package for primary health care and emergency services.

Pension age population form the largest at risk group within the insurance sphere. Healthcare for pensioners often represents catastrophic expenses and has become the major reason for their impoverishment. The most rapidly increasing and unaffordable share of healthcare expenses falls upon medicines. This paper examines financial access to medicines and the satisfaction with the insurance policy within the Georgia State Health Insurance Program for pension age population.

This paper examines financial access to medicines and the satisfaction with the insurance policy within the Georgia State Health Insurance Program for pension age population.

Using a randomized selection method, 500 pension age persons were interviewed by means of direct questioning.

According to the Social Service Agency, there are 45,455 pension age recipients of medical insurance in Tbilisi with a total of 673,183 pension age population across the country (National Statistics Service of Georgia, 2013). Out of the 500 persons (62.4% women and 37.6% men) interviewed. The sample population covered all the districts of Tbilisi. The interviews took place in clinics. The largest segment of the interviewed population was between the ages of 71-75 (35.2%).

While the Georgia State Health Insurance Program for pension age population includes some compensation for medicines, medical insurance does not provide guarantee for financial accessibility to medical service. The results show that out-of-pocket payment is the most

common health financing mechanism in Georgia. The cost of healthcare for pensioners often represents catastrophic expenses and becomes the major reason of their impoverishment. Based on the results, medication expenses represent one of the most important components of the medical service for the insured pensioner population. Over 55% of the pensioners have to buy medications at least once a month and 34% purchase them at least once or twice a week. Most of the interviewed insured population believes that buying medicines, combined with low financial accessibility to relevant medical services, is the most significant problem for their families.

The awareness level of the insured persons about medication coverage and payments for medical services provided by the insurance package within certain limit is low (100 GEL - about 57 USD). Major proportion of those interviewed (64%) stated that their out-of-pocket expenses exceeded these limit; 20.4% exceeded that amount by 80 GEL or more. The fact that 32.8% of the insured population cannot afford medications prescribed by their doctors also points out at low financial accessibility for medicines. The majority of those insured did not know that the insurance company compensates medicine expenses within the policy annual insurance limit. Additionally, 58.8% of those who have to pay for certain types of medical services covered by the state insurance program out of their pockets were not aware about the limits.

Reduction of catastrophic healthcare expenses should become the chief aim of the government health policy. It applies to the high risk population, those under poverty line and pension age population, as well as those with chronic diseases. Accordingly, based on the findings, it is reasonable to expand the insurance program for the pension population and also provide more reasonable coverage of medication expenses.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბრუნბ, ჭითანავა მ. (2017). მოსახლეობის დაბერება და ხანდაზმულები საქართველოში. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მოსახლეობის ფონდი. [Source](#)
2. გაეროს ბავშვთა ფონდი (2018). მოსახლეობის კეთილდღეობის კვლევის მოკლე მიმოხილვის ანგარიში. [Link](#).
3. საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტრო (სშჯსდს) 2013. ჯანდაცვის სისტემის ეფექტურობის შეფასების ანგარიში. [Link](#).
4. საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის მინისტრის ბრძანება 01-177/ო, 8 აგვისტო 2017 წელი (სშჯსდს, 2017). „ქრონიკული დაავადებების სამკურნალო მედიკამენტებით უზრუნველყოფის პროგრამის“ ფარგლებში დაავადებათა ჩამონათვალისა და მედიკამენტების გაცემის წესის განსაზღვრის შესახებ. [Link](#)
5. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური (სსეს). 2018. საქართველოს მოსახლეობის რიცხოვნობა ასაკისა და სქესის მიხედვით.
6. Alpert PT.(2015). Issues Surrounding Polypharmacy. Home Health Care Management and Practice. 27(4):256-258. [Sage Journals](#), [Google Scholar](#).
7. Berki SE.(1986). A Look at Catastrophic Medical Expenses and the Poor. Health Affairs.5(4):138-145. [Medline](#), [Link](#), [Google Scholar](#).
8. Chen YF, Dewey ME, Avery AJ. (2001). Analysis Group of The MRCCFA Study. The Medical Research Council Cognitive Function and Ageing Study (MRC CFAS). Self-reported medication use for older people in England and Wales. J Clin Pharm Ther.26(2):129-140. [Medline](#), [Google Scholar](#).
9. Coelho, Filho JM, Marcopito LF, Castelo A. (2004). Medication use patterns among elderly people in urban area in Northeastern Brazil. Rev Saude Publica.38(4):557-564.

10. Do YK, Malhotra C. (2012). The effect of coresidence with an adult child on depressive symptoms among older widowed women in South Korea: an instrumental variables estimation. *J Gerontol Ser B Psychol Sci Soc Sci.*67(3):384–391. [Link](#),
11. Dong X, Simon M, Fulmer T, Mendes LCF, Rajan B, Evans DA.(2010). Physical function decline and the risk of elder self-neglect in a community-dwelling population. *The Gerontologist.*50(3):316–326. [Medline](#), [Google Scholar](#).
12. Fortin M, Hudon C, Haggerty J, Akker M, Almirall J. (2010). Prevalence estimates of multimorbidity: a comparative study of two sources. *BMC Health Serv Res.*10:111. [Medline](#), [Google Scholar](#).
13. Iliffe S, Tai SS, Haines A, Gallivan S, Goldenberg E, Booroff A, Morgan P. (1992). Are elderly people living alone an at risk group? *BMJ.* 305(6860):1001–1004. [Medline](#).
14. Morgan SG, Agnew JD, Barer ML. (2004). Seniors’ prescription drug cost inflation and cost containment: evidence from British Columbia. *Health Policy.*68(3):299–307. [Medline](#), [Google Scholar](#).
15. McDonald MV, Peterson LE, Dugan L.(2008). Finding success in medication management. *Home Health Care Management and Practice.*20(2):135-140. [Sage Journals](#), [Google Scholars](#).
16. Thomas CP, Ritter G, Wallack SS. (2001). Growth in prescription drug spending among insured elders. *Health Aff.* 20(5):265–277. [Link](#), [Google Scholar](#).
17. UNICEF (2016). *The Welfare Monitoring Survey 2015. Summary*. Tbilisi, UNICEF. [Link](#).
18. Verulava T. (2014). Access to Medicines within the State Health Insurance Program for Pension Age Population in Georgia (country). *HealthMED.*8(9):1078-1082. [Link](#), [Google Scholar](#).
19. Verulava T, Sibashvili N. (2015a). Accessibility to Psychiatric Services in Georgia. *African Journal of Psychiatry (South Africa).*;18 (3):1-5. [Link](#), [Google Scholar](#).
20. Verulava T, Gabulani M. (2015b). Accessibility of Urgent Neurosurgery Diseases by the State Universal Healthcare Program in Georgia (country). *Gazi Medical Journal.*26(2): 42-45. [Link](#), [Google Scholar](#).
21. Verulava T, Adeishvili I, Maglakelidze, T. (2016). Home Care Services for Elderly People in Georgia. *Home Health Care Management Practice.*28 (3):170-177. DOI: 10.1177/1084822315627785. [Sage Journals](#), [Google Scholars](#).
22. Verulava T, Jorbenadze R, Barkalaia T. (2017). Introduction of universal health program in Georgia: Problems and Perspectives. *Georgian Medical News.* 262 (1): 116-120. [Medline](#), [Google Scholars](#).
23. Verulava T, Grdzlishvili A, Magaldadze M, Makharashvili A, Chibukhaia G, Jorbenadze R, Dangadze. B. (2018a). Social problems of Alzheimer's patients and their family members. *Home Health Care Management & Practice.* [Sage Journals](#), [Google Scholars](#).
24. Verulava T. (2018b). Pension System in South Caucasus: Challenges and Reform Options. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences.*;12 (1):168-174. [Link](#), [Google Scholars](#).
25. Verulava T, Maglakelidze T. (2018c). Health Financing Policy in the South Caucasus: Georgia, Armenia, Azerbaijan. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences.*;11(2): 143-150. [Link](#), [Google Scholar](#).
26. Wyszewianski L. (1986). Financially catastrophic and high-cost cases: definitions, distinctions, and their implications for policy formulation. *Inquiry.*23(4):382-394. [Medline](#), [Google Scholar](#).
27. Xu K, Evans DB, Carrin G, Aguilar-Rivera AM, Musgrove P, Evans T.(2007). Protecting household from catastrophic health spending. *Health Affairs.*26(4):972-83. [Medline](#), [Link](#), [Google Scholars](#).

დოქტორანტიებისა და მაგისტრანტიების სამეცნიერო ნაშრომები
SCIENTIFIC WORKS OF DOCTORAL STUDENTS AND UNDERGRADUATES

გივი მაკალათია
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის დოქტორანტი

საქართველოს დეფიციტური ბიუჯეტი და სახელმწიფო ვალი

რეზიუმე. თანამედროვე საერთაშორისო ბაზარზე გამძაფრებული კონკურენტული გარემოს პირობებში ქვეყნის განვითარებისათვის კიდევ უფრო მეტ აქტიულობას იძენს ეფექტიანი საბიუჯეტო პოლიტიკის გატარება. იგი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებისათვის. თავისი არსით, სახელმწიფოს საბიუჯეტო პოლიტიკა ძალზე კომპლექსური და ფართო თემაა. საქართველოში ბოლო წლების მანძილზე საბიუჯეტო შემოსულობების ოპტიმიზაციის კუთხით მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადაიდგა, თუმცა საყურადღებოა სახელმწიფო ვალის ზრდა. მოცემულ ნაშრომში გამოყოფილია დეფიციტური ბიუჯეტის ხარჯვის ტენდენციები და სახელმწიფო ვალის აღების საჭიროება, აგრეთვე შეფასებულია აღებული კრედიტების მიზანმიმართულობა და მიღებული სარგებელი.

საკვანძო სიტყვები: საბიუჯეტო პოლიტიკა, დეფიციტური ბიუჯეტი, გარდამავალი ეკონომიკა, სახელმწიფო ვალი

შესავალი

2011 წელს საქართველოში მიღებულია „ეკონომიკური თავისუფლების შენახვა“ კანონი, რომელიც განსაზღვრავს ნაერთი ბიუჯეტის, ნაერთი ბიუჯეტის დეფიციტის და სახელმწიფო ვალის პარამეტრებს მთლიან შიდა პროდუქტთან შეფარდებით. ეს პარამეტრები შემდეგნაირად არის განაწილებული: ნაერთი ბიუჯეტის დეფიციტი არა უმეტეს 3%, ნაერთი ბიუჯეტის ხარჯებისა და არაფინანსური აქტივების ზრდის მთლიანი მოცულობა არაუმეტეს 30%, ხოლო სახელმწიფო ვალი არაუმეტეს 60% [იხ. www.matsne.gov.ge]. მიმდინარე პერიოდში სახელმწიფო ვალი 43%-ია მშპ-სთან მიმართებით. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული კანონი არ დარღვეულა, ამ სტატიაში ჩვენი მიზანია დეფიციტური ბიუჯეტისგან გამოწვეული სახელმწიფო ვალის გახარჯვის მიზნობრიობის შეფასება, მიღებული სარგებლის ანალიზი და ზრდის შეჩერების გზების ძიება.

* * *

სახელმწიფოს დეფიციტური ბიუჯეტი 2008 წლიდან მნიშვნელოვნად ზრდის სახელმწიფო საგარეო ვალს და მან დღევანდელი მდგომარეობით 5,1 მლრდ აშშ დოლარი შეადგინა, ხოლო საშინაო ვალი 1 მილიარდ აშშ დოლარს აჭარბებს. ეროვნული ვალუტის დეველვაციის შედეგად ლარში გამოსახული მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად გაზრდილია და 17,9 მილიარდ ლარს შეადგენს. 2018 წელს სახელმწიფო ბიუჯეტში ვალდებულებების ზრდა განსაზღვრულია 1,986 მლნ. ლარით, ხოლო ვალდებულებების კლება 760 მლნ. ლარით, ვალდებულებების ცვლილება კი - 2018 წელს 1,226 მლნ.ლარია. რაც შეეხება 2019 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტს, კანონპროექტში ვალდებულებების ზრდა განსაზღვრულია 2,160 მლნ. ლარით, კლება 933 მლნ. ლარით, შესაბამისად კრედიტის მოცულობა კვლავ 1, 226 მლნ. ლარი რჩება [იხ. www.mof.ge]. ეს კი სახელმწიფო ბიუჯეტის გადასახდელების 9,6% -ია (ბოლო წლების განმავლობაში აღნიშნული მაჩვენებელი საშუალოდ 10%-

ია). დონორებისგან მოზიდული კრედიტები ძირითადად ინფრასტრუქტურული პროექტებისკენაა მიმართული. რატომ იზრდება საბიუჯეტო გადასახდელები ყოველწლიურად, თუ მის უზრუნველსაყოფად ვალის აღებაც გვიწევს? სახელმწიფო დანახარჯების ზრდა ჯონ მენარდ კეინის ზოგადი თეორიის მიხედვით, ერთობლივ მოთხოვნას ახალისებს, რაც ეკონომიკურ კრიზისებს ამცირებს და ხელს უწყობს ეკონომიკურ ზრდას. მიწოდების ეკონომიკის თეორიის მიხედვით, კი სახელმწიფოს ეკონომიკაში ჩარევა ნაკლებად სასურველია, რადგან მიწოდება თავისით ქმნის მოთხოვნას და შესაბამისად, ეკონომიკაც წონასწორობაშია, ხოლო საბიუჯეტო-საგადასახადო სისტემა შემაფერხებელ ფაქტორად განიხილება. აღნიშნული თეორიების კომბინირებულ ვერსიას ნეოკლასიკური სინთეზის თეორია წარმოადგენს, რომელშიც კერძო და სახელმწიფო სექტორს შორის ფინანსები ნაწილდება ისე, რომ შეიზღუდოს მწვავე რეცესიული პროცესები ან გადაჭარბებული „ეკონომიკური ბუმი“. აღნიშნული კანონის პარამეტრების მიხედვით შეგვიძლია მივიჩნიოთ, რომ საქართველოში ნეოკლასიკური სინთეზის თეორიის მიდგომები სჭარბობს (თუმცა რომელიმე თეორიის სრულად მისადაგება საქართველოს რეალობასთან ძალზე სადავო თემაა). უნდა აღინიშნოს, რომ რაოდენობრივ მაჩვენებლებთან ერთად, მისი ხარისხობრივი მხარეც უნდა განვიხილოთ, ანუ როგორია სახელმწიფოს ბიუჯეტის შეზღუდული რესურსების გახარჯვის ეფექტიანობა და მიზანმიმართულობა. თუ ბიზნესის განვითარებას ხელს უშლის ქვეყანაში ინფრასტრუქტურის მოწვესრიგებლობა, სახელმწიფომ თავისი ფინანსური რესურსი უნდა მიმართოს ამ მიმართულებით, რადგან საზოგადოებრივი საქონლის შექმნის ფუნქცია სწორედ სახელმწიფოს ეკისრება. თუ კერძო სექტორის მთავარ ბარიერს ინფრასტრუქტურა ადარ წარმოადგენს, მაშინ იგივე ძალისხმევით სახელმწიფოს მხრიდან ინფრასტრუქტურის განვითარება მოსალოდნელ ეკონომიკურ ზრდას ვეღარ მოგვცემს. მაშასადამე, თუ ქვეყნის ეკონომიკური ზრდისთვის სახელმწიფო შემხვედრ ნაბიჯებს არასწორი მიმართულებით დგამს, მაშინ საბიუჯეტო გადასახდელების ზრდა, მითუმეტეს ვალის აღებით, გაუმართლებელია, მაგრამ ერთობლივ მოთხოვნას იგი ასტიმულირებს. ამ შემთხვევაში ეკონომიკა იზრდება ვალის დახმარებით და არა უმეტესად თავისი იმანენტური სტრუქტურული ძვრებით. საქართველოში სწორედ ამგვარ სიტუაციას ვხვდებით. დონორებისგან მოზიდული კრედიტების 80% ინფრასტრუქტურულ პროექტებზე მოდის. [იხ. www.mof.ge] დღესდღეობით, მცირე და საშუალო ბიზნესისათვის ხელისშემშლელ ფაქტორს ძირითადად ძვირი კრედიტები და არაჯანსაღი კონკურენტული ბაზარი წარმოადგენს [ხადური, 2018]. კარგი იქნებოდა ბაზრის დივერსიფიცირება, განსაკუთრებით ფინანსურ ბაზარზე. აუცილებელია საფონდო ბირჟის სრულყოფილი ფუნქციონირებისათვის კანონმდებლობის მოწესრიგება. ფასიანი ქაღალდების ბაზარი საბაზრო ეკონომიკის ინკლუზიური განვითარებისათვის ერთ-ერთ გადამწყვეტ როლს ასრულებს. შესაბამისად, საბიუჯეტო პოლიტიკა ამ მიმართულებითაც უნდა ითვალისწინებდეს დანახარჯებს, ეკონომიკური ზრდა კი შემდგომი ვალების აღების შემცირების მთავარი გარანტიაა. მიუხედავად იმისა, რომ ბოლო წლების განმავლობაში ეკონომიკური ზრდა საშუალოდ 4-5 % - ია, უნდა აღინიშნოს, რომ განვითარებას პირდაპირპროპორციულად არ გულისხმობს. ეკონომიკური განვითარება შეიძლება შეფასდეს შემდეგი მაჩვენებლებით: დაბალი უთანასწორობით, მოსახლეობის ერთ სულზე მშპ-ს ყოველწლიური ზრდით, დაბალანსებული ან დადებითი საგარეო სავაჭრო ბალანსით, დაბალი უმუშევრობის დონით, ეროვნული დანაზოგების ინვესტიციებად დროულად გადაქცევით და სხვა. მოცემულ მაჩვენებლებთან მიმართებით საქართველოში მწვავე პრობლემებია: მაგალითად, ჯინის კოეფიციენტის მიხედვით, უთანასწორობის დონე მაღალია და შეადგენს 0,4-ს. უარყოფითი სავაჭრო ბალანსი ბოლო წლების მანძილზე (სასაქონლო სავაჭრო სალდო) 5 მლრდ. აშშ დოლარზე მეტია. უმუშევრობის დონე 13,9%-ია. საქართვე-

ლოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია „საქართველო 2020“ დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ თვითდასაქმებულთა და უმუშევართა საერთო რაოდენობა 70% შეადგენს. ყველაზე მეტი თვითდასაქმებული სოფლის მეურნეობაშია და მათი უმრავლესობა აწარმოებს პროდუქტს საკუთარი მოხმარებისთვის. [საქართველო 2020“, 2014 :9] მთლიანი შიდა პროდუქტის დარგობრივ სტრუქტურაში, 2017 წლის მონაცემებით, სოფლის მეურნეობის წილი კი მხოლოდ 8,2%-ია. შესაბამისად, შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოში უმუშევრობის პრობლემა მწვავედ დგას. დანაზოგების ინვესტიციებად გადაიქცევა, ხოლო დანარჩენი იპოთეკურ და სამომხმარებლო სესხად, რაც ნამდვილად არასახარბიელო მაჩვენებელია. მოსახლეობის ერთ სულზე მთლიანი შიდა პროდუქტის მაჩვენებელი ყოველწლიურად იზრდება და 2017 წლის მონაცემებით 10 204 ლარს შეადგენს (თუმცა ის საშუალო მაჩვენებელია და გასათვალისწინებელია უთანასწორობის დონე) [იხ. www.geostat.ge].

ეკონომიკური ზრდის თვალსაზრისით მისასაღებელია მცირე ბიზნესის სახელმწიფოს მხარდამჭერი პროგრამა „აწარმოე საქართველოში“. საქართველოსთვის ძალზე მნიშვნელოვანია აგრეთვე ეკონომიკური ზრდის კუთხით პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების შემოდინება. ერთი მხრივ, საბიუჯეტო ინტერვენციები და, მეორე მხრივ, ეროვნული და უცხოური ინვესტიციები მნიშვნელოვანი ფაქტორებია ეკონომიკური ზრდისათვის. გამომდინარე იქიდან, რომ კერძო ეროვნული დანაზოგები მჭირია [ხადური, 2018], აქცენტი გადატანილია საბიუჯეტო პოლიტიკაზე და პირდაპირ უცხოური ინვესტიციებზე. აღსანიშნავია, რომ ბოლო ათი წლის მანძილზე 12 მლრდ. აშშ დოლარზე მეტი პირდაპირი უცხოური ინვესტიცია შემოვიდა საქართველოში. უნდა აღვნიშნოთ, რომ მრეწველობის მიმართულებით პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები ნაკლებად მიედინება (2017 წლის მონაცემებით 5%), [იხ. www.geostat.ge]. შესაბამისად, სტრუქტურულად ეკონომიკის გაჯანსაღებას პუი ნაკლებად უწყობს ხელს. პირდაპირი უცხოური ინვესტიციებით ქვეყნის რეალური სექტორის განვითარების მოლოდინები გადაჭარბებულად შეიძლება ჩაითვალოს, თუმცა შემაფერხებელ ფაქტორს საქართველოს მოუწესრიგებელი კანონმდებლობაც წარმოადგენს. [ჭარაია, 2018] აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეფექტიანი საბიუჯეტო პოლიტიკის შემუშავება ძალზე მნიშვნელოვანია.

2004 წლიდან სახელმწიფო ბიუჯეტი თვალსაჩინოდ მზარდი ტენდენციით გამოირჩევა. სახელმწიფო ვალის აღსანიშნავი ზრდა 2008 წლიდან იწყება, ამიტომაც საინტერესოა განვიხილოთ ბოლო 10 წლის სტატისტიკური მონაცემები.

ცხრილი 1

სახელმწიფო ბიუჯეტის დინამიკა 2008-2018 წლებში

მლნ. ლარი	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
სახელმწიფო ბიუჯეტის გადასახდელები	5,785	6,754	6,972	7,459	7,806	8,104	9,009	9,703	10,292	11,720	12,459
ყოველწლიური ზრდა	-	-31	218	487	347	298	905	694	589	1,428	739

წყარო: საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო

ცხრილი 2

მთლიანი შიდა პროდუქტის დინამიკა 2010-2017 წლებში

მლნ. ლარი	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
რეალური მშპ	20734,4	22241,4	23653,8	24454,9	25585,6	26322,5	27072,4	28422,3
აბსოლუტური ზრდა	-	1507,0	1412,4	801,1	1130,7	736,9	749,9	1349,9
პროცენტული ცვლილება		7,2	6,4	3,4	4,6	2,9	2,8	5,0

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

როგორც მოცემული ცხრილებიდან ჩანს, სახელმწიფო ბიუჯეტის მზარდი ტენდენცია მნიშვნელოვანია ეკონომიკური ზრდისათვის. 2011 წლიდან ეკონომიკური ზრდა მცირდება სახელმწიფო ბიუჯეტის გადასახდელების წინა წელთან შედარებით ნაკლები ნაზრდის კვალდაკვალ. უნდა აღინიშნოს, რომ ეკონომიკის მკვეთრ შემცირებას 2013 წელს სხვადასხვა ფაქტორებთან ერთად თავისი მიზეზი ჰქონდა ბიუჯეტის გარღვევის სახით (2013 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავლების ფაქტობრივმა შესრულებამ წლიური საბიუჯეტო კანონით განსაზღვრული გეგმიური მაჩვენებლის 92% შეადგინა). [იხ. www.sao.ge] 2014 წელს ბიუჯეტის გადასახდელების ზრდა ისევ იწვევს ეკონომიკის ზრდას. საინტერესოა 2017 წლის საბიუჯეტო გადასახდელების მკვეთრი ზრდა, რომელიც მეტია რეალური მთლიანი შიდა პროდუქტის აბსოლუტურ ზრდაზე. ეს ფაქტი მიუთითებს, რომ სახელმწიფო ბიუჯეტის გადასახდელების მნიშვნელოვანი ნაწილი ინფლაციამ „შეჭამა“. 2017 წელს ინფლაცია დაფიქსირდა 6,7%, რომელიც ძირითადად აქციზის გაზრდამ გამოიწვია.

ბოლო წლების განმავლობაში ინფრასტრუქტურა მნიშვნელოვნად გაუმჯობესებულია ქვეყანაში, თუმცა ეროვნული წარმოების დონე კვლავ დაბალია, რაზეც მიუთითებს სახელმწიფო ბიუჯეტის ზრდაზე მნიშვნელოვნად დამოკიდებული ეკონომიკური ზრდა. მხოფლიო ეკონომიკური ფორუმის 2018 წლის ინფრასტრუქტურის ინდექსის მიხედვით, საქართველო 137 ქვეყანას შორის 69-ე ადგილზეა (2017 წელს - 76-ე ადგილი). მოცემული ინდექსი აერთიანებს როგორც სახმელეთო, საჰაერო და საპორტო, ასევე ტურისტული სერვისების ინფრასტრუქტურას.[იხ. www.weforum.org]

სახელმწიფო ვალის აღების გარეშე საქართველოს ეკონომიკურ ზრდას არსებითი პრობლემები ექმნება. შესაბამისად, ქვეყნის ეკონომიკა დამოკიდებულია ვალის აღების ზრდის ტენდენციაზე. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო სხვა ქვეყნებთან შედარებით გამოირჩევა მიმზიდველი საინვესტიციო გარემოთი (მაგ. ლიბერალური საგადასახადო პოლიტიკა, კერძო საკუთრების დაცულობა, გაუმჯობესებული ინფრასტრუქტურა და ა.შ.), ეკონომიკური ზრდა კვლავ დაბალია (საშუალოდ 4-5%).

გამომდინარე იქიდან, რომ ყოველწლიურად მზარდი ბიუჯეტი აუცილებელია იმისთვის, რომ ეკონომიკური ზრდა არ შეიცვალოს კლებისკენ, ქვეყანა იძულებულია ყოველწლიურად დაგეგმოს ბიუჯეტის დეფიციტური ხარჯვა, რადგან მთლიანი სალდო უარყოფითია. იმისათვის, რომ მთლიანი დეფიციტი გაეზომოთ, უნდა ავიღოთ სახელმწიფო და ადგილობრივი ბიუჯეტების, ანუ ნაერთი ბიუჯეტის დეფიციტი.

ნაერთი ბიუჯეტის დეფიციტის დინამიკა 2008-2018 წლებში

მლნ.ლარი	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
საოპერაციო სადღო	443,3	-132,5	385,6	1087,1	1064,3	711,2	388,1	782,9	549,9	1256,9
არაფინანსური აქტივების ზრდა	826,7	1041,4	1320,9	1298,0	1219,0	1014,9	967,6	1123,9	1029,3	1581,0
ნაერთი ბიუჯეტის დეფიციტი	-383,4	-1173,9	-935,3	-210,9	-154,7	-303,7	-579,5	-341,0	-479,4	-324,1

წყარო: საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო

ბოლო წლების მანძილზე საოპერაციო სადღო დადებითა და მხოლოდ 2009 წელს დაფიქსირდა უარყოფითი (-132 მლნ. ლარი) ნიშნული, რაც ომისა და გლობალური ფინანსური კრიზისის შედეგია, ნაერთი ბიუჯეტის დეფიციტს კი იწვევს არაფინანსური აქტივების ზრდა. მაშასადამე, სახელმწიფო ვალების გამოძვევე მიზეზი ძირითადად არაფინანსური აქტივების ზრდაა. მიუხედავად იმისა, რომ არაფინანსური აქტივების ფუნქციური დატვირთვა ცალკე განსახილველი თემაა, მოკლედ შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ მხოლოდ ენერგეტიკული პროექტების განხორციელება და ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესება საკმარისი არ არის. ეს ბოლო წლების ექსპორტ - იმპორტის მაჩვენებლების ტენდენციებმა ნათლად დაადასტურა. მიუხედავად ამისა, მიღებული კრედიტები აღნიშნული მიმართულებით კვლავ მიედინება. ჩვენი აზრით, უპრიანია სახელმწიფოს მიერ იძულებით აღებული ვალი ქვეყნის საექსპორტო პოტენციალის ამალგებისთვის დაიხარჯოს უფრო მიზანმიმართულად. ამ მხრივ კი, განვლილი წლების გამოცდილებიდან გამომდინარე, საჭიროა ფინანსების მიმართვა არა მხოლოდ ინფრასტრუქტურის მოწესრიგებისათვის, არამედ უშუალოდ სახელმწიფოს მიერ გარკვეული რისკების თავის თავზე აღებისათვის, რომელიც შეიძლება გამოიხატოს საწარმოო დანიშნულების საქონლის შექენაში მეწარმეებისათვის [არევაძე, ბიბილაშვილი, 2018], რაც ბიზნესისათვის დამატებითი ფინანსური ხარჯებისა და რისკების მინიმუმამდე დაყვანის წინაპირობა იქნება. შესაბამისად, აუცილებელია მოხდეს როგორც ექსპორტის წახალისება, აგრეთვე იმპორტნაცვლების სტრატეგიების შემუშავებაც [ლაღანიძე, რამიშვილი, 2018]. ამ მიმართულებით კი სახელმწიფოს ჩართულობის, შესაბამისი საბიუჯეტო პოლიტიკის შემუშავების გარეშე რთული მდგომარეობის გამოსწორება შეუძლებლად მიგვაჩნია. სახელმწიფო ვალით მოზიდული ფინანსური რესურსი კი უშუალო კავშირში უნდა იყოს მოცემულ სტრატეგიებთან (ეს საკითხი ცალკე განსახილველია და ღრმა ანალიზს მოითხოვს), სხვა შემთხვევაში კი არამიზნობრივად გახარჯვის ალბათობა, ჩვენი აზრით, მაღალია. ქვეყნისათვის დეფიციტური ბიუჯეტის ხარჯვა შეიძლება არ წარმოადგენდეს პრობლემას, თუ ის არ იღებს სისტემატურ ხასიათს. სამწუხაროდ, საქართველოს მაგალითი ამ მხრივ ნამდვილად არასახარბიელოა. 2008 დან 2018 წლამდე დოლარში გამოსახული სახელმწიფო ვალის ნაშთის მაჩვენებელი გაორმაგდა, ხოლო ეროვნული ვალუტის დეველუაციის გამო ლარში აღნიშნული მაჩვენებელი გასამაგდა და 17,952 მლნ. ლარი შეადგინა.

სახელმწიფო ვალის ნაშთი 2008-2018 წლებში

მლრდ. აშშ დოლარი	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
სულ სახელმწიფო ვალი	2,7	3,7	4,42	5,33	5,5	5,36	5,56	5,5	5,71	6,54	6,65

წყარო: საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო

მართალია, სახელმწიფო ვალი მთლიან შიდა პროდუქტთან მიმართებით ძალზე მაღალი არაა (43%) და სხვა მრავალ განვითარებულ ქვეყნებს გაცილებით რთული ვითარება აქვთ ამ მხრივ (მაგ. იაპონია 253%, აშშ 105%), [იხ. www.tradingeconomics.com] თუმცა აქ გასათვალისწინებელია ერთი მხრივ ეკონომიკური ზრდის ტემპი მკვეთრი ზრდის ეფექტთან ერთად და მეორე მხრივ, სტრუქტურულად ეკონომიკის განვითარება. ამიტომ მექანიკურად სხვადასხვა ქვეყნების სახელმწიფო ვალის ტვირთის შედარება არასწორად მიგვაჩნია. შესაბამისად, თითოეული ქვეყნის სახელმწიფო ვალის წნეხი უნდა შეფასდეს ღრმა ეკონომიკური ანალიზის შედეგად. საქართველოსათვის აღნიშნული პროცენტული მაჩვენებელი, ჩვენი აზრით, არ ნიშნავს დაბალ საკრედიტო ტვირთს.

დასკვნა

ამრიგად, საქართველოს მომხმარებლური ეკონომიკის გათვალისწინებით სახელმწიფო ვალის ზრდის ტემპი ძალზე საყურადღებოა და საჭიროებს ეკონომიკური პოლიტიკის უკეთ გაანალიზებას. სახელმწიფო ვალის მიერ პოტენციურად შესაძლებელი ეკონომიკური სარგებელი მიმდინარე პერიოდში ძალზე დაბალია (მაგ. რეალური სექტორის განუვითარებლობა), ხოლო გრძელვადიან პერიოდში გარკვეულ პერსპექტივას ქმნის, (მაგ. გაუმჯობესებული ინფრასტრუქტურა), მაგრამ ეკონომიკის განვითარება მაინც სათუაა. ჩვენი აზრით, უპრიანია უარყოფითი სავაჭრო ბალანსის შესამცირებლად, საექსპორტო საქონლის საწარმოებლად კონკრეტული პროექტები დაიგეგმოს, სადაც შეიძლება გამოყენებული იქნეს დონორებისგან მოზიდული ფინანსური რესურსი. დაბალანსებული საგარეო სასაქონლო ვაჭრობა კი ეკონომიკის სტაბილურად განვითარების წინაპირობაა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. არევაძე ნ. ბიბილაშვილი ნ., 2018, კორეის რესპუბლიკის ინოვაციური სისტემის თავისებურებები, ქ.: „ეკონომისტი“, ტომი 14, 1, გვ. 142
2. მოხსენება საქართველოს 2013 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შესრულების წლიური ანგარიშის შესახებ. <https://sao.ge/audit/report-on-budget-execution/2013>
3. საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია - საქართველო 2020. http://www.economy.ge/uploads/ecopolitic/2020/saqartvelo_2020.pdf
4. დღანძიე გ. რამიშვილი ბ., 2018, საქართველოს უარყოფითი საგარეო სავაჭრო სადღოს გამომწვევი მიზეზები და მათი დაძლევის გზები, ქ.: „ეკონომისტი“, ტომი 14, 2, გვ. 6
5. ჭარაია ვ., 2018, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მოტივაციები და სარგებელი საქართველოსთვის, ქ.: „ეკონომისტი“, ტომი 14, 1, გვ. 53
6. ხაღური ნ., 2018, ინკლუზიური ზრდის ფაქტორები და საქართველოს ეკონომიკის წინაშე არსებული გამოწვევები, ქ.: „ეკონომისტი“, ტომი 14, № 1, გვ. 37

7. კანონი „ეკონომიკური თავისუფლების შესახებ“
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1405264?publication=2>
8. მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმის „გლობალური კონკურენტუნარიანობის ანგარიში 2018“ <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>
9. 9."საქართველოს 2019 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შესახებ" საქართველოს კანონის პროექტი <https://mof.ge/5187>
10. 10.სახელმწიფო აუდიტის სამსახურის მოხსენება "2013 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შესრულების წლიური ანგარიშის შესახებ" <https://sao.ge/files/auditi/moxseleba-biujeti-2013.pdf>
11. <https://tradingeconomics.com>
12. www.geostat.ge

Givi makalatia

*PhD student at Economics and Business Faculty
at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University*

GEORGIA'S ADVERSE BUDGET AND STATE DEBT Expanded Summary

Georgia's adverse budget has significantly increased the state external debt since 2008 and is now USD 5,1 billion, while the domestic debt exceeds USD 1 billion. In the current period, the state debt is 43% of GDP, which is within the parameters of the Law on Economic Freedom adopted back in 2011 (60%). Despite the fact that the mentioned law has not been violated, our goal in this article is to evaluate the purpose of spending the state debt caused by the adverse budget and the analysis of the received benefits.

Over the last few years, changes in liabilities make up to 10% of budget payments. The financial resources raised from donors are mainly focused on infrastructural projects.

Nowadays, hindering factors for small and medium businesses are mostly expensive credits and non-competitive markets. This work discusses the necessity of market diversification, especially on the financial market.

The article emphasizes that the state debt contributes to economic growth, though a negative background in the development of the country is still can be observed. Over the last few years, the economy of Georgia has been growing by 4-5%. Economic development can be assessed by the following indicators: low inequality, annual increase of GDP per capita, balanced or positive trade balance, low unemployment rate, timely conversion of national savings into investment. In terms of the mentioned indicators, there are acute problems in Georgia: the level of inequality according to Gini coefficient is 0.4. Negative trade balance in recent years (commodity trading) exceeds USD 5 billion. More than US dollars. Unemployment rate is 13,9%. Savings will be converted into ½ investments, whereas the rest - to the mortgage and consumer loans, which is not really the best indicator. The GDP per capita per annum is increasing annually, and by 2017 it was GEL 10 204 (although it is an average indicator and the level of inequality should be considered). Of course the state debt is not the

only factor of economic development, but it is necessary to use it efficiently, so that the final result should be the support of the real sector.

In recent years infrastructure has been significantly improved in the country, but the level of national production is still low, which is indicated by the fact that economic growth significantly depends on the increase of the state budget. In this case, the economy is growing with the help of debt and not so much with the help of its immanent structural shifts. For instance, in 2017 the accretion of the state budget, comparing to the previous year, was higher than the real gross domestic product. In 2017 inflation was defined at 6,7%.

Since the annual budget is necessary to ensure that economic growth does not change, the country is forced to plan budget deficit every year since the overall balance of the budget is negative. The main reason for the adverse budget is the growth of non-financial assets.

Implementation of energy projects and improving infrastructure is not enough. The trends of the recent years in export-import indicators have clearly confirmed it. Nevertheless, the received loans are still used in this direction. In our opinion, the state forced debt is better to be spent on increasing the country's export potential more deliberately. In this regard, due to the experience of the past years, it is necessary to apply finances not only to regulate infrastructure, but also the state itself should take particular risks, which can be expressed in the purchase of industrial purpose goods for entrepreneurs, which will serve as a prerequisite for reducing additional financial costs and risks for private sector.

Although the state debt to the gross domestic product is not too high (43%) and many other developed countries have a much harder situation in this respect (e.g., Japan - 253%, USA - 105%), however, the economic growth rate along with sharp growth effect should be taken into consideration on the one hand, and structurally development of economics on the other hand. That is why, mechanically, we do not think it is wrong to compare the burden of state debt in different countries. Consequently, the state debt pressure of each country should be assessed as a result of deep economic analysis. The mentioned percentage indicator for Georgia is, in our view, already warning.

ბონდო გასვიანი
თსუ დოქტორანტი

**სამეწარმეო ორგანიზაციის განვითარების ეტაპები და ზრდის
მიმართულებები**

რეზიუმე. სტატიაში განხილულია “ორგანიზაციის სასიცოცხლო ციკლების” თეორიების ისტორია და მნიშვნელობა. დეტალურად განხილული, შედარებული და გაანალიზებულია ორი ძირითადი მოდელი. ამასთანავე, ქართულ რეალობაში მოდელების პრაქტიკული გამოყენების ადეკვატურობის დადასტურების მიზნით განხორციელდა შესაბამისი კვლევა. კერძოდ, შერჩევით გამოიკითხა 100 ქართული საწარმო და დადგინდა მათი განვითარების მიმდინარე საფეხური, რამაც შექმნა ზოგადი სურათი ქვეყანაში მოქმედი კომპანიების ორგანიზაციული განვითარების დონესა და ძირითად ორგანიზაციულ პრობლემებზე.

საკვანძო სიტყვები: ორგანიზაციული განვითარება, ორგანიზაციის სასიცოცხლო ციკლები.

შესავალი

დღესდღეობით ორგანიზაციულ განვითარებას ეთმობა დიდი ყურადღება. როგორც წესი, ამ ცნების ქვეშ იგულისხმება მენეჯერების მიერ განხორციელებული გარკვეული მიზანმიმართული ცვლილებები ორგანიზაციის ეფექტურობის გასაზრდელად. ზოგიერთი ორგანიზაცია, სხვებთან შედარებით, ვითარდება უფრო წარმატებულად და დინამიურად, ზოგიც თითქოს გაჩერებულია - განიცდის სტაგნაციას, სხვები კი მუდმივად აწყდებიან გარკვეულ დაბრკოლებებს.

1950 წელს კენეტ ბოულდინგის [Lorena, 2016:35] მიერ პირველად იყო შემოთავაზებული გაგება - “ორგანიზაციის სასიცოცხლო ციკლები”, მას შემდეგ მენეჯმენტის, მარკეტინგის, სოციოლოგიის, ფსიქოლოგიის, სახელმწიფო მმართველობის სკოლებმა დაიწვეს ამ თეორიის განხილვა და განვითარება. სტენფორდის უნივერსიტეტის დოქტორმა ჯ. გარდნერმა 1965 წელს გამოცემულ სტატიაში - “როგორ აღვკვეთოთ ორგანიზაციის ღპობა”, აღნიშნა: „ორგანიზაციებს, როგორც ადამიანებს და მცენარეებს, აქვთ საკუთარი სასიცოცხლო ციკლი. ისინი გადიან მწვანე-მოქნილი ახალგაზრდობის, გაფურჩქვნა-აყვავების და სიბერის პერიოდებს. ორგანიზაციებს შეუძლიათ განვლონ ახალგაზრდობიდან სიბერემდე პერიოდი რამდენიმე ათწლეულში ან იარსებონ საუკუნეები“. [Gardner, 1965:20] ამდენად, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ორგანიზაციები, განვითარების პერიოდში, კრიზისების გადალახვით, გადადიან განვითარების ახალ საფეხურზე, აღწევენ უმაღლეს მწვერვალს და კვდებიან.

XX საუკუნის მეორე ნახევარში შეიქმნა ორგანიზაციის განვითარების არაერთი მოდელი, სადაც ის აღიქმებოდა „პიროვნებად“, ხოლო მისი განვითარება “ცოცხალი ორგანიზმის” ზრდად.

სხვადასხვა მკვლევარის მიერ განვითარების ეტაპების რაოდენობაც განსხვავებულია და მერყეობს 3-დან 10-მდე (იხ. ცხრილი 1).

ცხრილი N 1. სასიცოცხლო ციკლების ტაქსონომია დ ეტაპების რაოდენობა

ეტაპების რაოდენობა	ავტორები
3	Lippitt and Schmidt (1967); Smith, Mitchell and Summer (1985)
4	Kazanjian and Drazin (1989); Kimberly (1979); Lyden (1975); Quinn and Cameron (1983); Steinmetz (1969)

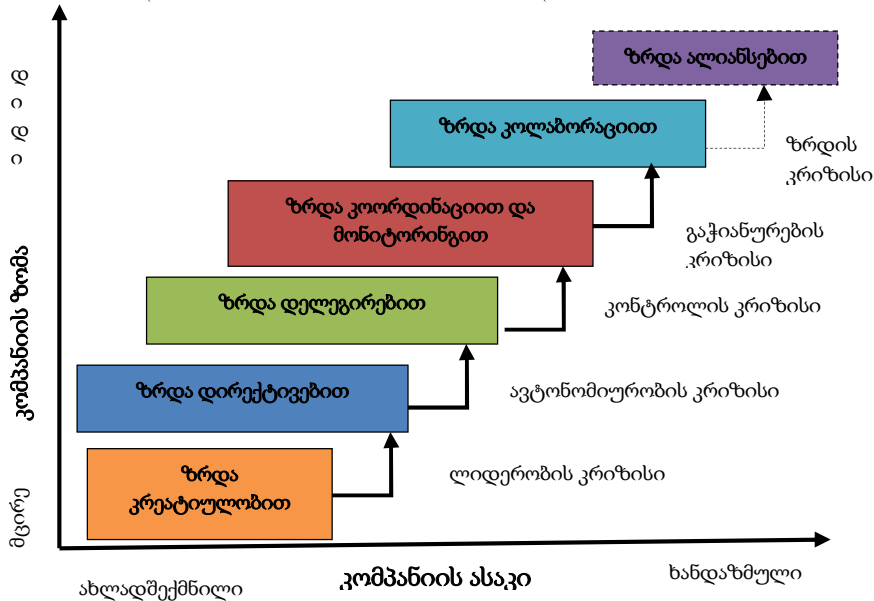
5	Greiner (1972); Hanks; Miller and Friesen (1984); Penrose (1952); Watson, Scott and Bruce (1987); Jansen and Chandler (1993)
6	Churchill and DLewis (1983)
10	Adizes (1979)

წყარო: Selvarajah, C., Muthaly, S., 2011. Investigating the firm life-cycle theory on Australia SMEs in the ICT Sector,” by Pereneyi. “Journal of Asia Entrepreneurship and Sustainability”.

უფრო მკაფიო წარმოდგენა რომ შეგვექმნას სასიცოცხლო ციკლების თეორიის შესახებ, დეტალურად განვიხილოთ, გავაანალიზოთ და შევადაროთ ორი ძირითადი მოდელი.

კომპანიის სასიცოცხლო ციკლების და განვითარების კლასიკურ მაგალითს წარმოადგენს ჰარვარდის ბიზნეს - სკოლის პროფესორის ლარი გრეინერის „კომპანიის ევოლუციური განვითარების მოდელი“ [Larry Greiner, 1973], რომელიც შემუშავდა გასული საუკუნის 70-იან წლებში. გრეინერი გამოყოფს კომპანიის ევოლუციის ხუთ ეტაპს: ზრდა კრეატიულობით, ზრდა დელეგირებით, ზრდა კოორდინაციით და ზრდა კოლაბორაციით, რომელსაც უწოდებს „ზრდის სტადიებს“ (იხ. დიაგრამა 1). კომპანიის ზრდის ყოველ ეტაპს გააჩნია მკაფიოდ გამოკვეთილი 2 ფაზა: ევოლუციური და რევილუციური განვითარება. ევოლუციური განვითარების დროს გაყიდვები და შემოსავალი იზრდება ეტაპობრივად. რევილუციური განვითარების პერიოდში კომპანიაში ადგილი აქვს შიდა კომფლიქტებს, რაც ხდება ამოცანებისა და მმართველობის შეუსაბამობის მიზეზი. გაყიდვებმა და შემოსავალმა შეიძლება იკლოს, თუმცა შემდგომ ისევ შეძლოს ზრდის ტენდენციის შენარჩუნება. ფაქტობრივად, შეიძლება ითქვას, რომ თითოეული სტადია იმავე დროულად არის წინა სტადიის გაგრძელება და მომდევნო სტადიის გამომწვევი მიზეზი. თითოეული პერიოდი ხასიათდება შესაბამისი მმართველობის სტილით და მოიცავს ეტაპისთვის დამახასიათებელ მმართველობით პრობლემებს, რომელიც უნდა გადაიჭრას, შემდეგ ეტაპზე გადასვლამდე, კომპანიის ზრდის შესანარჩუნებლად.

დიაგრამა 1. ლარი გრეინერის კომპანიის ევოლუციური განვითარების მოდელი

წყარო: Larry Greiner - “Organizational growth model” (1973).

უფრო ვრცლად განვიხილოთ თითოეული პერიოდი:

1) **ზრდა კრეატიულობით.** წარმოადგენს კომპანიის ჩასახვას იდეურ დონეზე. ამ ეტაპზე იდეის ავტორი ცდილობს, ხორცი შეახას საკუთარი შთაგონების ნაყოფს, ქმნის გუნდს და არწმუნებს მის წევრებს მომავალ წარმატებაში. აღნიშნული სტადიისთვის დამახასიათებელია მძიმე შრომა და დაბალი ანაზღაურება, ხშირად ერთუხიაზმზე მუშაობაც კი. თანდათანობით კომპანია იწყებს ზრდას და მეწარმე კარგავს უშუალო კონტროლს ქვეშევრდომებზე. ჩნდება პროფესიონალი მენეჯერების მოთხოვნილება და აქტუალური ხდება მათზე უფლებამოსილებების დელეგირების საკითხი. დგება ლიდერობის კრიზისი.

2) **ზრდა დირექტივებით.** აღნიშნულ ეტაპზე ყალიბდება ორგანიზაციული სტრუქტურა, რომელშიც თანმიმდევრობით არის გაწერილი ფუნქციები და პასუხისმგებლობები თითოეული პოზიციისთვის. ჩნდება ფორმალური კომუნიკაციების სისტემა, ინერგება წახალისების და დასჯის მექანიზმები და საბოლოო ჯამში, იქმნება კონტროლის სისტემა. ორგანიზაცია იწყებს დივერსიფიცირებას და განვითარებას. მიუხედავად ამისა, მკაცრი ფუნქციური სისტემა ავლენს საკუთარ მინუსებს - ქვედა დონეებზე ჩნდება ინფორმაციის ნაკლებობა. კრიტიკულ სიტუაციაში, ოპერატიული რეაგირებისათვის, გადაწყვეტილებების მიღების თავისუფლება იზღუდება. დგება ავტონომიურობის კრიზისი.

3) **ზრდა დელეგირებით.** ამ სტადიაზე ხდება ორგანიზაციული სტრუქტურის დეცენტრალიზაცია, რაც გამოიხატება ცალკეული ბიზნეს ერთეულების და გეოგრაფიული მიმართულებების ხელმძღვანელებისათვის ძალაუფლების მინიჭებით. შუა რგოლის მენეჯერებს დელეგირებული აქვთ საკმარისი ძალაუფლება პროდუქციის გასავითარებლად და ახალ ბაზარზე შესასვლელად. ამ ეტაპზე კომპანიის ზედა მმართველ რგოლს ყურადღება გადააქვს საერთო სტრატეგიულ განვითარებაზე, რაც იწვევს გაზრდილ და გართულებულ ორგანიზაციაზე კონტროლის თანდათანობით კარგვას. ერთეულების ხელმძღვანელები, ხშირ შემთხვევაში, კარგავენ მეტ დროს საკუთარი მიზნების მისაღწევად, რაც შეიძლება საერთოდ არ წარმოადგენდეს კომპანიის მიზნებს. ამასთანავე, როგორც წესი, მათი შეცვლა სწრაფად და მარტივად არც თუ ისე ადვილია, რის გამოც ჩნდება კონტროლის კრიზისი.

4) **ზრდა კოორდინაციით და მონიტორინგით.** საქმიანობის კოორდინაცია გულისხმობს ავტონომიური ერთეულების გაერთიანებას პროდუქტულ (დარგობრივ) ჯგუფებში. ამ სტადიაზე მნიშვნელოვნად ფართოვდება სათაო ოფისი, სადაც ხდება გეგმის შექმნა და მისი შესრულების კონტროლის სისტემების შემუშავება, თუმცა ძირითადი საწარმო გადაწყვეტილებების მიღების თავისუფლება რჩება დანაყოფების პრეროგატივად. ამ ეტაპზე, ორგანიზაცია დგება პრობლემის წინაშე, რაც დაკავშირებულია იმასთან, რომ რთული დაგეგმარებითი, ფინანსების გადანაწილების და გადატვირთული კონტროლის სისტემები იწვევს მოვლენებზე რეაქციის შემცირებას და ორგანიზაციული ეფექტურობის დონის ვარდნას. სახეზეა გაჭიანურების კრიზისი.

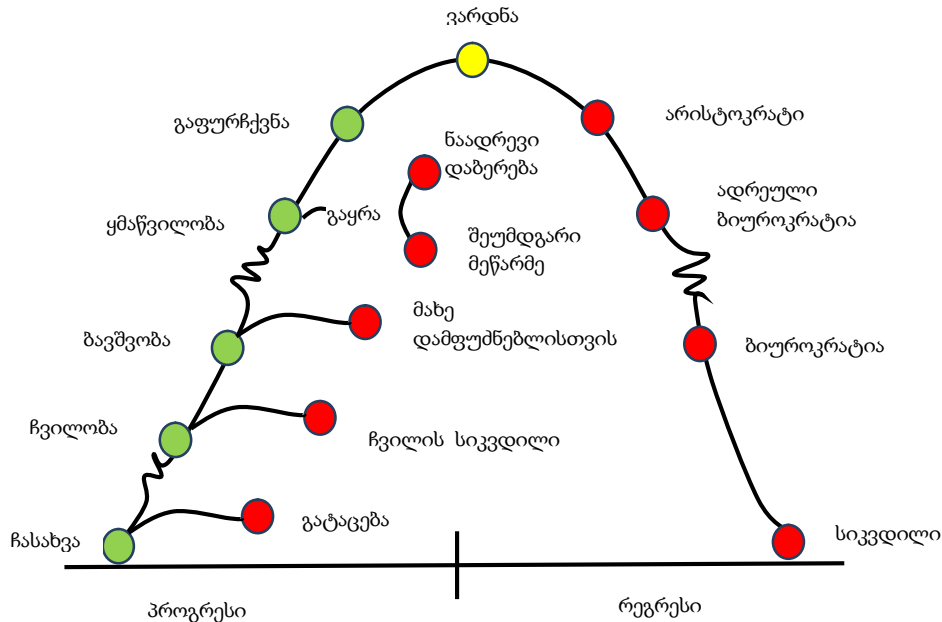
5) **ზრდა კოლაბორაციით.** ორგანიზაცია აცნობიერებს მთელი მმართველობითი და ორგანიზაციული სისტემის ბიუროკრატიულობას და თანდათანობით ცდილობს, გახადოს ის მოქნილი. ყალიბდება და ინერგება კონსულტანტების/მრჩეველების ინსტიტუტი, რომლებიც ეხმარებიან ხელმძღვანელობას პროფესიონალური რჩევებით. ნებისმიერი ახალი იდეა წახალისდება და ხდება ძველი სისტემის კრიტიკა. ცენტრალური ოფისი რაოდენობრივად მცირდება და მუდმივი კონტროლის დონე კლებულობს. ამ ეტაპზე, თეორიულად შესაძლებელია მატრიცული სისტემის შემოღება.

აღსანიშნავია, რომ 1998 წელს გრეინერმა დაამატა მეექვსე ეტაპი - „ზრდა ალიანსების შექმნით“, ხოლო მეხუთე სტადიის კრიზისი განსაზღვრა „ზრდის კრიზისად“.

ფაქტობრივად გრეინერის მოდელი აგებულია ორ ფაქტორზე, ორგანიზაციის სიდიდესა და მის ასაკზე. ავტორის დაშვებით, კომპანია იზრდება წლების განმავლობაში, მაგრამ მოდელში არ არის იდენტიფიცირებული, თუ რა დრო სჭირდება მას ამისთვის. რეალურად, აღნიშნული ფაქტორები ყოველთვის არ არიან ერთმანეთზე დამოკიდებულნი. პრაქტიკა აჩვენებს, რომ სწრაფად მზარდ სამეწარმეო მიმართულებებში კომპანიები შედარებით უფრო მოკლე დროში გადაიან ევოლუციის სხვადასხვა სტადიებს. მიუხედავად ამისა, ეს გაგვენას არ ახდენს კომპანიის ზომასზე.

გრეინერის იდეა განავითარა იშაკ ადიზესმა. მისი აზრით, ორგანიზაციული განვითარების დინამიკას აქვს ციკლური ხასიათი, მსგავსად ფიზიკური, ბიოლოგიური და სოციალური სისტემის უმრავლესობის ფუნქციონირებისა. ადიზესის მოდელის მიხედვით, ორგანიზაციის სიცოცხლის პროცესში შესაძლებელია, გამოიყოს ათი თანმიმდევრული, კანონზომიერი ეტაპი (იხ. დიაგრამა 2):

დიაგრამა 2. კომპანიის სასიცოცხლო ციკლი ი.კ. ადიზესის მიხედვით

წყარო: <http://adizes.com/lifecycle/>

1) **ჩასახვა** - მუცლად ყოფნის პერიოდი - პირველი ეტაპია, რომელიც გულისხმობს კომპანიის შექმნას მხოლოდ იდეურ დონეზე. იდეის შემოქმედი ამ ეტაპზე ეძებს შესაბამის გუნდს, რომელიც თანდათან ხვდება მისი იდეის არსს, თვლის მას მისაღებად და თანხმდება გარისკოს ამ იდეის განხორციელება.

2) **ჩვილობა**. განვითარების ამ ეტაპზე კომპანიას ჯერ არ გააჩნია ჩამოყალიბებული სტრუქტურა და გამიჯნული უფლება-მოვალეობების სისტემა, მაგრამ ამ პერიოდში იწყება ორგანიზაციული პროცესი, იდეიდან პრაქტიკულ მოქმედებებზე გადასვლა. დიდი ყურადღება ეთმობა წარმოების შედეგებს და მომხმარებელთა მოთხოვნების დაკმაყოფილებას.

3) **ბავშვობა.** კომპანია იწყებს მუშაობას უფრო და უფრო პროდუქტიულად, პირველადი ბარიერების გადალახვით. გუნდი აცნობიერებს, რომ იდეა ამუშავდა და შეუძლია, იყოს ეკონომიკურად ეფექტური. ამ მოსაზრების საფუძველზე გუნდის წარმოდგენა კომპანიის მომავალზე იცვლება. მსოფლმხედველობა ფართოვდება და პრაქტიკულად მოიცავს უსაზღვრო პორიზონტებს. თუმცა, კომპანიაში მაინც არ არის ჩამოყალიბებული სტრუქტურა, მოწესრიგებული სუბორდინაციის საკითხი და არ არსებობს მკაცრად გამიჯნული ფუნქციური უფლება-მოვალეობები.

4) **ყმაწვილობა.** ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა კომპანიის სასიცოცხლო ციკლზე. ამ ეტაპზე კომპანია საგრძნობლად იცვლება. შემოქმედი აცნობიერებს, რომ მზარდი ბიზნესის მართვო გაკონტროლება შეუძლებელია. ჩნდება კომპანიის სტრუქტურის ჩამოყალიბების და უფლებამოსილების დელეგირების მოთხოვნილება. ორგანიზაციაში ჩნდებიან პროფესიონალი მენეჯერები, რომლებიც იწყებენ სტრუქტურის ცვლილებას, განახლებული სამოტივაციო და კონტროლის სისტემების დანერგვას. ხდება ახალი თანამშრომლების მიღება, რაც იწვევს ორი „კულტურის“ კონფლიქტს, ძველი და ახალი სპეციალისტების დაპირისპირებას.

5) **გაფურჩქვნა.** გაფურჩქვნის სტადიაზე ორგანიზაციას აქვს შედარებით ჩამოყალიბებული სტრუქტურა, გაწერილია ფუნქციები, არსებობს წახალისებისა და დასჯის სისტემა. ორგანიზაციის მოქმედების წარმატება ფასდება კლიენტთა მოთხოვნების დაკმაყოფილების და დასახული მიზნების მიღწევადობის ფაქტორების მიხედვით. არც თუ ისე იშვიათად, ამ ეტაპზე, ორგანიზაცია ხსნის შვილობილ კომპანიებს, რომლებიც თავიდან გაივლიან განვითარების სასიცოცხლო სტადიებს.

6) **ვარდნა** წარმოადგენს კომპანიის დაბერების პირველ სტადიას, როდესაც ის თანდათანობით სცილდება სწრაფი განვითარების, ახალი ბაზრების დაპყრობისა და არსებულ ბაზარზე გაფართოების ტენდენციას. კომპანია არ მიისწრაფვის ცვლილებებისკენ და მეტ მნიშვნელობას ანიჭებს პირადი ურთიერთობების მოგვარებას კოლექტივში, ვიდრე ბიზნესის მართვასთან დაკავშირებული რისკების გამოვლენას და ანალიზს.

7) **არისტოკრატია.** კომპანია ფლობს საკმარის ფინანსურ რესურსებს, რომლებიც იხარჯება არსებული კონტროლის სისტემის და საქმიანობის მოწყობის შესანარჩუნებლად. ჩნდება არაფორმალური ოფიციალური წესები, დაკავშირებული, პირველ რიგში, ჩაცმის სტილთან და მსგავს ტრადიციებთან, რომელსაც პრაქტიკულად არ გააჩნია რაციონალური საფუძველი. კომპანია ცდილობს შეიძინოს ინოვაციები, ახალი საქონელი და იდეები იმ კომპანიების შესყიდვით და შთანთქმით, რომლებიც იმყოფებიან განვითარების ადრეულ საფეხურებზე.

8) **ადრეული ბიუროკრატია.** კომპანია თანდათანობით ეფლობა რთულ და გადაუჭრელ სტრუქტურულ კონფლიქტებში, რომელთა გადაწყვეტას ცდილობს თანამშრომლების გათავისუფლებით, სტრუქტურის შეუცვლელად. ძირითადად, ხდება პრობლემის გამომწვევი მიზეზების დადგენა და დამნაშავეის დასჯა, აღმოჩენილი პრობლემების მოგვარების ნაცვლად. განუწყვეტელი კონფლიქტები გადადის პარანოიაში და ყინავს ორგანიზაციას.

9) **ბიუროკრატია.** ეს სტადია ფაქტობრივად წარმოადგენს არსებობის დასასრულის წინაპირობას, კომპანია ფუნქციონირებას განაგრძობს ინერციით და ინარჩუნებს სტრუქტურას ხელოვნურად. ამ დროს, ის მთლიანად ორიენტირებულია გადაუჭრელ შიდა პრობლემებზე, ცდილობს მისდოს და შეასრულოს ყველა პროცედურა და წესი იმ იმედით, რომ ეს დაეხმარება მას გადარჩენაში და გაუხანგრძლივებს სიცოცხლეს.

10) **სიკვდილი.** კლიენტზე ორიენტირებული კომპანიის სიკვდილი ხდება მას შემდეგ, რაც მომხმარებლები მასიურად წვევებენ მისი მომსახურებით სარგებლობას. იმ შემთხვევაში, თუ კომპანია წარმოადგენს მონოპოლისტს ან სარგებ-

ლობს სამთავრობო მხარდაჭერით, მისი სიცოცხლისუნარიანობა დროებით შეიძლება გაგრძელდეს (სამუშაო ადგილების შენარჩუნების პოლიტიკური ინტერესების გამო). ასეთ შემთხვევაში კომპანიაში ბიუროკრატიულობის დონე მუდმივად იზრდება და საბოლოო ჯამში აღწევს აპოგეას, რასაც მიჰყავს ორგანიზაცია გარდაუვალ სიკვდილამდე.

ადიზესის მოდელის პირველი ხუთი ეტაპი ფაქტობრივად მოიცავს გრეინერის კომპანიის ევოლუციური განვითარების მოდელს, ხოლო დანარჩენი სტადიები შეიძლება ჩაითვალოს გარდაუვალი დასასრულის (კომპანიის სიკვდილის) წინაპირობად, რაც საკამათო საკითხია. მითუმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ადიზესის მოდელში არ არის მკაფიო მინიშნება ორგანიზაციის მიერ საზღვარგარეთ ოპერირების შესაძლებლობაზე (რაც გრეინერის მიერ მეექვსე ეტაპის - „ზრდა აღიანსების შექმნით“ დამატებით გამოიკვეთა), კომპანიის რებრენდინგზე, ან მისი სიცოცხლისუნარიანობის გაგრძელების და განახლების სხვა შესაძლებლობებზე. ამასთანავე, მსოფლიო ბაზარი გაჯერებულია ისეთი კომპანიებით, რომელთა ისტორია საუკუნეებს ითვლის და პროგრესულად აგრძელებს ოპერირებას (მაგ. შვეიცარული კომპანია “ნესტლე” რომელმაც 2016 წელს დაარსებიდან 150 წლის იუბილე იხეიმა⁷, ამერიკული კომპანია აი-ბი-ემი დაარსდა 1911 წელს⁸, იტალიური კომპანია ბერეტა უკვე მე-5 საუკუნეა ოპერირებს ბაზარზე (1526 წ.)⁹ და მრავალი სხვა), რაც ცალსახად ეჭვქვეშ აყენებს ორგანიზაციის გარდაუვალი სიკვდილის თეორიას.

მიუხედავად ზემოაღნიშნული მოდელის ნაკლოვანებებისა, ორივე მოდელის შემთხვევაში, თითოეული სტადია ხასიათდება საკუთარი უნიკალური სტრუქტურით, სისტემით და მართვის სტილით. ერთი სტადიიდან მეორეზე გადასვლა არ ხდება ბუნებრივად და შეუფერხებლად, უმაღლესი მენეჯერული რგოლის ზეგავლენისა და სურვილებისგან დამოუკიდებლად. პრაქტიკული თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია განვასხვაოთ, დავადგინოთ და ამოვიცნოთ ორგანიზაციაში მიმდინარე სტადია.

განსხვავებული სამეწარმეო მიმართულებების, პირველადი რესურსების და განსხვავებული მენეჯერული გამოცდილების გათვალისწინებით, სტანდარტული (ერთნაირი) კრიტერიუმები, პრაქტიკაში, ვერ უზრუნველყოფს კომპანიის განვითარების კონკრეტული სტადიის დადგენას. შესაბამისად, განვითარების სტადიის დადგენისათვის მიზანშეწონილია უფრო მოქნილი სისტემის გამოყენება.

მრავალწლიანი კვლევების და ემპირიული გამოცდილების დაგროვების შედეგად, ადიზესის ინსტიტუტის მიერ შემუშავდა შესაბამისი კითხვარი, რომელიც ადგენს კომპანიის განვითარების სტადიას და წარმოადგენს პრაქტიკაში გამოყენებად უახლეს მეთოდს.

ქართულ რეალობაში ადიზესის თეორიის პრაქტიკაში გამოყენებასთან დაკავშირებით არსებობს გარკვეული შეზღუდვები. ზოგიერთ ორგანიზაციასთან მიმართებაში ვერ ვრცელდება აღნიშნული თეორიის საწყისი დაშვებები. მაგალითისათვის, თეორიაში არაფერი არ არის ნათქვამი სახელმწიფო საწარმოებზე, რომელთა რაოდენობა არც თუ ისე მცირეა ქვეყანაში (2017 წლის 1 ივნისის მონაცემებით რეგისტრირებულია 7954 ეკონომიკური სუბიექტი, რომელთა საწესდებო კაპიტალის 50%-ზე მეტი სახელმწიფო საკუთრებაშია¹⁰) და მათი შემქმნელის იდენ-

⁷ <http://www.nestle.com/aboutus/history>;

⁸ <http://www.investopedia.com/financial-edge/0711/5-of-the-worlds-oldest-companies.aspx>;

⁹ <http://www.businessinsider.com/oldest-companies-on-earth-2014-8#1526--beretta-in-gardone-italy-7> ;

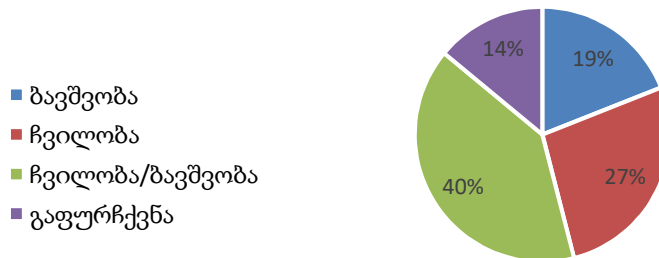
¹⁰ საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. „ბიზნეს რეგისტრი - საკუთრების ფორმების მიხედვით“, http://geostat.ge/?action=page&p_id=235&lang=geo;

ტიფიცირება შეუძლებელია. გარდა ამისა, ბიზნესზე მნიშვნელოვან ზემოქმედებას ახდენს სოციალური გარემოც. ჩვენთან არ არის სტაბილურობის და პროგნოზირების მაღალი დონე. ქვეყანაში დღესაც რეგულარული ცვლილებების მაღალი ხარისხია. თავისთავად სტაბილურობის და გრძელვადიანი სტრატეგიული დაგეგმვის პრობლემა მხოლოდ მენეჯერების დაბალი პროფესიონალიზმის ბრალი არ არის. ნიშანდობლივია დაძაბული ურთიერთობა მეზობელ ქვეყანასთან, რაც პერიოდულად “მცოცავი ოკუპაციით” გამოიხატება, გარდა ამისა, ხშირია ცვლილებები კანონმდებლობაში, რაც ართულებს სწორი პროგნოზების გაკეთებას.

კვლევის პროცესში, ჩატარებული ინტერვიუებით, შეგვიძლია ცალსახად ვთქვათ, რომ უმეტეს შემთხვევაში, მცირე ან საშუალო ბიზნესის მეპატრონეების ბიზნეს-გეგმები გათვლილია რამდენიმე თვეზე, იშვიათად ერთ ან ორ წელიწადზე, ხოლო დანარჩენ შემთხვევაში, არსებული ე.წ. “ბიზნეს-გეგმა” წარმოადგენს ფანტაზიის ნაყოფს, რომელსაც ხშირად ურევენ “სამეწარმეო ხედვაში”. დაგეგმვის ახლო ხედვებს ასევე ადასტურებს სტატისტიკური მონაცემებიც. კერძოდ, 2017 წლის 01 ივნისის მდგომარეობით, ქვეყანაში რეგისტრირებული იყო 653640 ერთეული ეკონომიკური სუბიექტი, რომელთაგან აქტიური იყო მხოლოდ 25.6 % - 167554 ერთეული¹¹.

ადიხესის მეთოდის გამოყენებით, შერჩევით, გამოიკითხა 100 ქართული კომპანია და დადგინდა მათი განვითარების საფეხური (იხ. დიაგრამა 3):

დიაგრამა 3. გამოკითხული 100 ქართული კომპანიის განვითარების საფეხური

დიაგრამაში წარმოდგენილი მონაცემებით, აშკარაა, რომ კომპანიების 86% იმყოფება ჩვილობის და ბავშვობის, ან მათ გარდამავალ სტადიებზე. ფაქტობრივად, ძირითად შემთხვევებში, ქართულ ბაზარზე მოქმედ კომპანიებში არ არის ჩამოყალიბებული სტრუქტურა, მოწესრიგებული სუბორდინაციის საკითხი და არ არსებობს მკაცრად გამიჯნული ფუნქციური უფლება-მოვალეობები.

საბოლოო ჯამში, ორგანიზაციულ ევოლუციასთან დაკავშირებით, ქართულ რეალობაში ვაწყდებით ორ ურთიერთსაწინააღმდეგო პრობლემას:

1. ჩვენთან თითქმის ყოველთვის გვიანდება სტრუქტურული ცვლილებების დაწყება. რატომღაც ყველა ტოპ-მენეჯერი ერიდება სტრუქტურულ ცვლილებებს. ძირითადად, ალბათ იმიტომ, რომ საქართველოში, ნებისმიერი სტრუქტურული ცვლილება პიროვნულ დონეზე აღიქმება. ამიტომაც, სანამ ყველაფერი ძალიან არ გართულდება, გაუსაძლისად რთული და ნელი არ გახდება გადაწყვეტილების მიღების პროცესი, მინიმუმამდე არ შემცირდება თანამშრომლების მხრიდან ინიციატივები, დაძაბულობა და კონფლიქტები, როგორც მენეჯმენტის უმაღლეს,

¹¹ საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. „ბიზნეს რეგისტრი - საკუთრების ფორმების მიხედვით“. http://geostat.ge/?action=page&p_id=235&lang=geo;

ისე საშუალო დონეზე პიკს არ მიაღწევს, იქამდე მნიშვნელოვან ცვლილებებს თითქმის არც ერთი ორგანიზაცია არ იწყებს. ამის გამო უამრავი შესაძლებლობა იკარგება [ტოლიაშვილი. 2012];

2. საქართველოში ტრენდულია საკუთარი ბიზნესის წარმატებულ დასაფლურ კომპანიებთან შედარება და მათი გამოცდილების გადმოღება. ბიზნესმენთა უმეტესობა არ ითვალისწინებს, რომ ასეთ შემთხვევაში, მათი ორიენტირი ხდება კომპანიები, სადაც ადმინისტრირებას ეთმობა მეტი ყურადღება, არსებობს მაღალი ადმინისტრაციული ფუნქცია და სისტემურობა (კარგად არის დადგენილი წესები და პროცედურები). ისინი იმყოფებიან ახალგაზრდობის, გაფურჩქენის ანდა ვარდნის სტადიებზე. კვლევის შედეგები ცხადყოფს, რომ საქართველოში არც თუ ისე ბევრი კომპანიაა გაფურჩქენის სტადიაზე, შესაბამისად, სისტემურობის ამადლებამ კომპანიის განვითარების საწყის სტადიებზე, შეიძლება მოიტანოს უარყოფითი შედეგები. ამიტომაც, ხშირ შემთხვევაში, ჩვენს ქვეყანაში ახალგაზრდა ბიზნესში უცხოური ორგანიზაციების საუკეთესო პრაქტიკის დანერგვის მცდელობები მთავრდება იმედგაცრუებით და რესურსების არაპროდუქტიულად გამოყენებით.

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, მენეჯერების მიერ უნდა მოხდეს არსებული სიტუაციის სწორი გაანალიზება და ადეკვატური ორგანიზაციული სტრუქტურის, შესაბამის მომენტში იმპლემენტაცია. ვინაიდან, ნებისმიერი კონტროლის მექანიზმის ნაადრევმა, ან დაგვიანებულმა დანერგვამ კომპანიის სისტემაში შეიძლება გამოიწვიოს უარყოფითი შედეგი და ხელი შეუშალოს ორგანიზაციის ეფექტიან, ეკონომიურ და პროდუქტიულ განვითარებას.

ადიზისის მრუდი იძლევა საშუალებას, გაანალიზდეს ორგანიზაციის დინამიკა და მისი განვითარების შესაძლებელი სცენარი, რაც საშუალებას მოგვცემს, გარკვეულწილად გამოვიტანოთ დასკვნა, ამა თუ იმ მმართველობითი გადაწყვეტილებების დროულობასთან დაკავშირებით.

დასკვნა

ორგანიზაციული განვითარება უწყვეტი პროცესია. ის თითქმის ნებისმიერ ორგანიზაციაში სხვადასხვა დონეზე, სხვადასხვა მასშტაბით გამოდგებით მიმდინარეობს. ყველა ორგანიზაცია ლახავს განვითარების რამდენიმე სტადიას. მენეჯერების ამოცანა მდგომარეობს იმაში, რომ დაადგინონ ეს სტადიები. წინააღმდეგ შემთხვევაში, სწორ დიაგნოზზე დაყრდნობის გარეშე, როდესაც მოვა ცვლილებების შეტანის დრო, შესაძლებელია მიღებულ იქნას არასწორი გადაწყვეტილება.

ქართულ რეალობაში, მენეჯერების დაბალი პროფესიონალიზმი, არასტაბილური სოციალური გარემო და რეგულარული ცვლილებების მაღალი ხარისხი, ქმნის დამატებით პრობლემებს გრძელვადიან სტრატეგიულ დაგეგმვაში. ჩატარებული კვლევის შედეგად, ძირითად პრობლემად განისაზღვრა ადეკვატური კონტროლის მექანიზმების ნაადრევი ან დაგვიანებული იმპლემენტაცია.

პრობლემის გადაჭრის მიზნით შეთავაზებულ იქნა ადიზისის მოდელის მიხედვით შემუშავებული მეთოდის გამოყენება, რომელიც მაღალი სიზუსტით იძლევა განვითარების საფეხურის დადგენის და არსებული და მოსალოდნელი პრობლემების იდენტიფიცირების საშუალებას. აღნიშნული პროგნოზების გათვალისწინება, მენეჯერების მხრიდან ადეკვატური ქმედებების შემთხვევაში, უზრუნველყოფს ორგანიზაციული აქტივების ეფექტიან, პროდუქტიულ და ეკონომიურ მართვას.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. ბიზნეს რეგისტრი - საკუთრების ფორმების მიხედვით, - http://geostat.ge/?action=page&p_id=235&lang=geo;
2. ტოლიაშვილი პ., 2012. ორგანიზაციული სტრუქტურის ევოლუცია, რატომ და როგორ ხდება და როგორ უმჯობესია ხდებოდეს. თბილისი. ე.: „სტრატეგია და ორგანიზაცია“, <http://strategy.ge/2012/12/03/evolution-of-structur/>
3. Adizes, I., 1979. Organizational passages: diagnosing and treating life cycle problems in organizations. “Organizational Dynamics”, 8(1), 3-25;
4. Adizes’ Corporate Lifecycle, <http://www.free-management-ebooks.com/news/adizes-corporate-lifecycle/>;
5. Corporate Life Cycle (Adizes), <https://expertprogrammanagement.com/2012/09/corporate-life-cycle-adizes/>;
6. Gardner, J.W., 1965. How to prevent organizational dry rot. „Harper’s Magazine“, P. 20;
7. Greiner L., 1973. Organizational growth model. http://www.valuebasedmanagement.net/methods_greiner.html ;
8. Lorena Hernández von Wobeser, 2016. Life Cycle in Organizations: A Stationery Shop Case Study. “Journal of Business Case Studies”, P.35;
9. Miller, D. & Friesen, P.H., 1984. A longitudinal study of the corporate life cycle. “Management Science”, P. 30;
10. Milliman John, Glinow Mary Ann Von, Organizational Life Cycles and Strategic International Human Resource Management in MNC's: Implications for Congruency Theory. Los Angeles. “Department of Management and Organization School of Business Administration University of Southern California”;
11. Olic A., 2017. How Companies Grow and Die (Adizes Corporate Lifecycle). <https://activecollab.com/blog/growth/how-companies-grow-and-die-adizes-corporate-lifecycle;>
12. Quinn Robert E., Cameron Kim, „Organizational Life Cycles and Shifting Criteria of Effectiveness: Some Preliminary Evidence“, 1 Jan 1983, Management Science, Vol. 29, No. 1;
13. Selvarajah, C., Muthaly, S., 2011. Investigating the firm life-cycle theory on Australia SMEs in the ICT Sector," by Pereneyi. “Journal of Asia Entrepreneurship and Sustainability”, 7 (2), P. 13-41;
14. Shengelia T.(2018) Global Business.Tbilisi, Publishing House „Universal“.
15. Shengelia T. (2014) Business Aticophobia and the Terms For Overcaming in Georgia. Georgian International Journal of Scince, Tecnology and Medicine, Volume 6, Issue 4, Nova Science Publishers, Inc. PP. 331-337.
16. Shengelia T. (2017) The role of state regulation of investment in the Georgia business development. International business in the world economic system. Universal, Tbilisi. ISBN 9789941175986.

17. Shengelia T., Berishvili Kh. (2014). The Role of Institutional Reforms in the Improvement of the Georgian Investment Environment. Journal of Social Sciences, Volume 3, Issue 2, International Institute of Social and Economic Sciences. PP. 81-87.
18. Shengelia T., Berishvili Kh. (2014). Evaluation of the Global Position of Georgia and its Role In the Development of Business. Georgian International Journal of Science, Tecnology and Medicine, Volume 6, Issue 1, Nova Science Publishers, Inc. PP. 57-65.
19. Shengelia T. (2013) Influence of Role of International Busines on Formation of International Relation Policy. Georgian International Journal of Science, Tecnology and Medicine, Volume 5, Issue 3/4, Nova Science Publishers, Inc. PP. 219-228.
20. , 2004. , <https://iq.hse.ru/more/management/modeli-zhiznennogo-tsikla-organizatsij>;
21. <http://www.nestle.com/aboutus/history>;
22. <http://www.investopedia.com/financial-edge/0711/5-of-the-worlds-oldest-companies.aspx>;
23. <http://www.businessinsider.com/oldest-companies-on-earth-2014-8#1526--beretta-in-gardone-italy-7>.

Bondo Gasviani

*PhD student at Economics and Business Faculty
at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University*

ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT STAGES AND GROWTH TRENDS OF ENTREPRENEURIAL COMPANY

Expanded Summary

Summary. *The article reviews the history and significance of the "life cycles" theories. Thoroughly reviewed, compared and analyzed two basic models. In addition, to confirm the adequacy of the practical use of models in Georgian reality, relevant studies were conducted. In particular, it questioned 100 Georgian companies and was established stage of their development, what generated a general picture about the level of organizational development and major organizational problems of companies operating in the country.*

Keywords: *Organizational development, Life cycles of the organization.*

Content

Nowadays, organizational development has received a lot of attention. Basically, this concept refers to certain target changes made by managers to improve organizational performance. Some organizations are more successful and dynamic compared to others, others seem to have stopped, while third ones constantly face certain obstacles.

Kenneth Boulding was the author who firstly used the concept 'life in 1950 [Lorena, 2016:35]. Since that time, the management, marketing, sociology, psychology and state governance schools started to discuss and develop this theory. John Gardner doctor of Stanford University in an article that was published in 1965, "How to Prevent the Rape of the Organization" noted: "Like people and plants, organizations have a life cycle. They have a green and supple youth, a time of flourishing strength, and a gnarled old age... An organization may go on from youth to old age in two or three decades, or it may last for centuries." [Gardner, 1965:20]. Thus, we can say that organizations in a period of development by overcoming the crisis, move to a new stage of development, they reach the highest peak of development and die.

* * *

In the second half of the 20th century, there was created several models of organizational development, where organization was perceived as a "personality" and its development as a "living organism" growth.

Many life cycle models have already been presented by different researchers, suggesting that the organization is developed by a number of life-cycle stages during its life. This number varies mainly from 3 to 10 stages (Table N1).

Table N1. Taxonomy of life-cycle models – number of stages

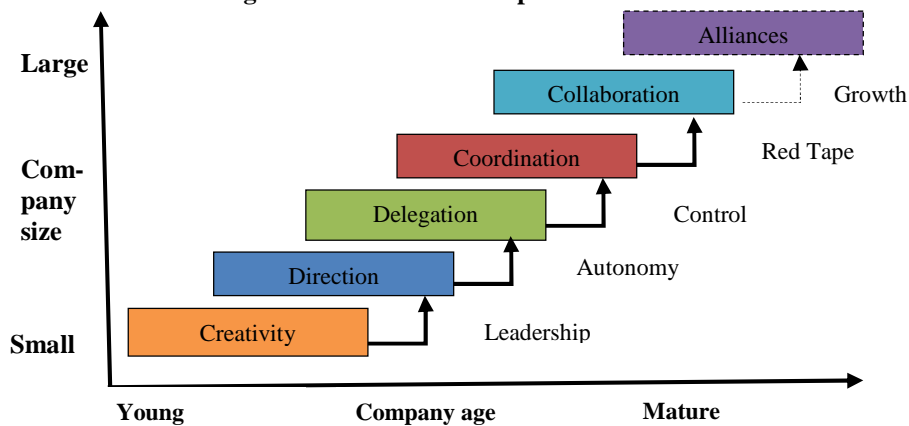
Number of stages	Autors
3	Lippitt and Schmidt (1967); Smith, Mitchell and Summer (1985)
4	Kazanjian and Drazin (1989); Kimberly (1979); Lyden (1975); Quinn and Cameron (1983); Steinmetz (1969)
5	Greiner (1972); Hanks; Miller and Friesen (1984); Penrose (1952); Watson, Scott and Bruce (1987); Jansen and Chandler (1993)
6	Churchill and DLewis (1983)
10	Adizes (1979)

Surce: Selvarajah, C., Muthaly, S., 2011. *Investigating the firm life-cycle theory on Australia SMEs in the ICT Sector,* by Pereneyi. “*Journal of Asia Entrepreneurship and Sustainability*”.

To create a clearer view about life cycle theory, let's review, analyze and compare the two main models.

The classic example of the company’s organizational development and life cycle theory is the model of the evolutionary development of the company, created by Harvard Business School professor Larry Grainer [Larry Greiner, 1973]. It was developed in the 70s of the last century. Grainer identifies five stages of the company’s development, which calls “Phases of Growth” (Diagram N1): creativity, direction, delegation, coordination and collaboration. Each stage of company’s growth has two phases: evolutionary and revolutionary development. In the stage of evolution, company’s sales da revenues gradually increase. In the stage of revolution, company has internal conflicts, which is the cause of incompatibility of the organizational aims and management, sales and earnings may decline, but then can be able to keep growing trend again. In fact, each stage is proceed of the previous stage and the cause of the next stage. Each periods of development are characterized by appropriate management style and involves management problems, which must be resolved, before moving to the next stage, to maintain the growth of the company.

Diagram N 1. Greiner’s six phases and their crises

Source: Larry Greiner - “*Organizational growth model*” (1973).

More details Consider each period:

1) **Growth by creativity** represents the born of the company in the level of idea. At this stage founder tries to realize his inspiration, creates a team and convinces its members in future success. This phase is characterized by hard work and low salary, often even on enthusiasm. Gradually, the company begins to grow and the entrepreneur loses control over his subordinates. Arises the need of the professional managers and the issue of delegation of powers over them becomes actual. Begins the crisis of leadership.

2) **Growth by Direction.** At this stage, an organizational structure is created, roles and responsibilities in each positions are defined. Formal communication system appears, incentive and punishment mechanisms are implemented, and by the end a control system is created. Organization starts diversification and development. However strict functional system reveals its minuses – lack of information in the lower levels. In critical situation, for operative reaction, decision-making freedom is limited. Crisis of Autonomy Begins.

3) **Growth by Delegation.** At this stage decentralization of organizational structure starts, what is expressed by giving power to the heads of individual business units and managers of geographical units. A middle level managers have enough power to develop products and enter a new market. At this moment, top managers pay attention to the general strategic development. What causes to gradually losing of controls on large and complex organization. Managers of units, often, loses a lot of time on achieving their own aims, than company’s basic aims. Also, to change them quickly is not easy because of that reason crises of control begins.

4) **Growth by coordination and monitoring.** At this stage head office becomes larger. Head office is creating plan and control systems to realize it, however, the freedom to make basic production decisions remains the prerogative of the divisions. Complex planning, financial and overloaded control systems, causes reduction of reaction on the events and organizational effectiveness. There are crisis called “red tape”.

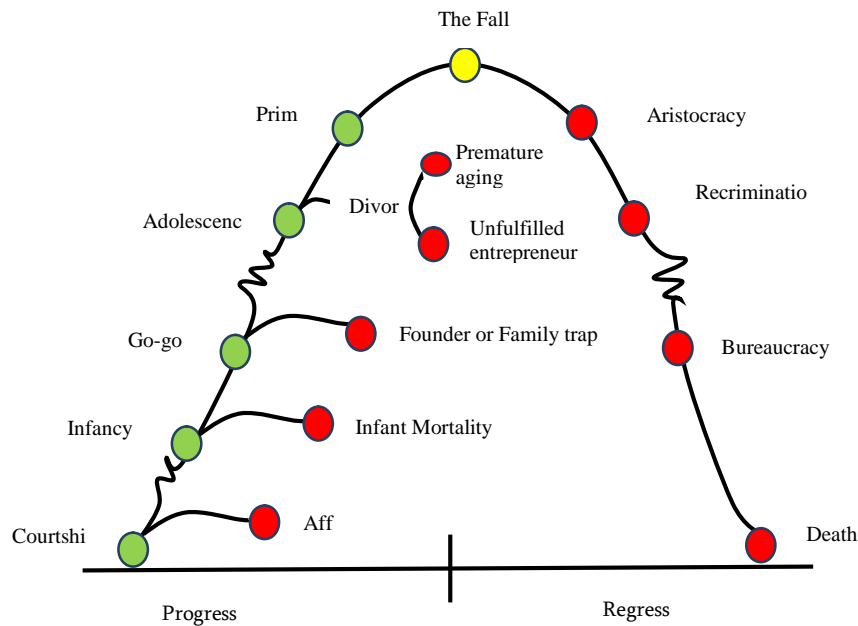
5) **Growth by collaboration.** The organization understands the bureaucracy of the entire management and organizational system and gradually tries to make it flexible. The consultants-advisors institute is implemented, which helps top management with professional recommendations. Any new idea is encouraged and old system is criticized. Head office and level of control system are decreasing. At this stage it is possible to implement matrix system.

It should be noted, that in 1998 Greiner added the sixth stage – “Increasing by Alliances” and the fifth stage crisis was defined as "growth crisis".

In fact, Greiner’s model is based on two factors, on the size and age of organization. By the author’s opinion, the company has been growing for years, but the model doesn’t identify what time it takes for it. But truly this factors aren’t depend to each other. Practice shows that in fast growing industry company’s sometimes goes faster through stages of evolution. However this doesn’t effect on the organization size.

The idea of Greiner was developed by Ichak Adizes. In his opinion, organizational development has cyclic character, like the functioning of the physical, biological and social system. According to the Adizes model it is possible to distinguish ten consistent, gradual phases (Diagram N2).

Diagram N 2. Company life cycles by I. Adizes.

Source: <http://adizes.com/lifecycle/>

- 1) **Courtship.** This stage represents the very beginning of the business, where it is initially formed from an idea, and an initial embryonic product or service begins its life;
- 2) **Infancy.** Here the product or service has reached a point where the first sale can be made and the business begins to trade. At this stage the business will still be very small and fragile;
- 3) **Go-Go.** This is when the business really starts to become energetic with lots of different things happening at the same time. The business is still very young and so its business model could still change at any time. The business is often very chaotic at this stage with particular individuals often fulfilling multiple roles and minimum process and procedure in place;
- 4) **Adolescence.** Just like with humans, in this stage the organization is still developing but it has form and it is possible to see its shape when it reaches its prime. The business is still not yet mature;
- 5) **Prime.** Here the business has reached its peak of fitness – it is profitable, lean, and very competitive in the market. The business has processes in place but they are balanced, and information flows smoothly and regularly throughout the business;
- 6) **The fall.** At this stage of its life a business is slightly past its prime. It can still be hugely profitable and lean but it is beginning to lose its edge, and on the verge of becoming complacent and losing its way;
- 7) **Aristocracy.** By this stage the business is an incumbent – big and slow to change its ways. It will naturally be the target of disruptive smaller companies that will try to steal (sometimes successfully) its market share;
- 8) **Recrimination.** By the time the business reaches this stage internal issues start to surface, and focus is being lost on the original customer needs;
- 9) **Bureaucracy.** By this stage the business is so large and complex that it begins to trip over its own feet. Bureaucracy and administration which serve no customer purpose begins to dominate, as does interdepartmental politics;

10) Company **death** is a slow and drawn-out process which can take several years. Once the company can't generate the cash it needs to cover its costs, it starts reducing its size and selling its assets.

The first five phases of the Adizes's model actually include the Greiner's company evolutionary development model, while the rest stages may be considered as a precondition inevitable end (dead of company), which is matter of controversy. Especially if we consider that there isn't clear reference about company's opportunity to operate abroad (which was added by Greiner like a sixth stage – “Increasing by Alliances”), its re-branding, or other possibilities for continuing its vitality and renewal. Also, the global market is full of companies whose appearance history counts centuries and progressively continues operating (E.g. Swiss company "Nestle" in 2016 celebrated 150 years since its foundation¹², American company “IBM” was founded in 1911¹³, Italian company “Beretta” 5th century have been operating on the market (since 1526)¹⁴), Which definitely makes the theory of the imminent death of the organization doubtful.

Despite disadvantages described above, in both models each stages are characterized by its unique structure, system and management style. Moving from one stage to another isn't happening naturally and smoothly, independently without influence of top management. In practical terms it's important to establish and identify the current stage in the organization.

Taking into consideration, the different entrepreneurial areas, primary resources and managerial experiences, standard (similar) criteria, in practice can't determine a current stage of company development. Therefore, to find the stage of development, it's advisable to use a more flexible system.

After long time of theoretical research and accumulation empirical experience, Adizes's institute created questionnaire that establishes the current development stage of the company and nowadays is the newest practical method.

There are certain restrictions on the use of Adizes's theory in practice in Georgian reality. For some organizations the initial assumptions of the theory can't be applied. For example, in theory nothing is said about the state enterprises, the number of which isn't small in the country (According to the official data in 2017 there are registered 7954 economical entities of which more than 50% authorized capital owns State¹⁵) and their creator can't be identified. Behind this, the social environment has a significant impact on business. We don't have a high level of stability and prediction. The country still has a high level of regular changes. So, the problem of stability and long-term strategic planning in itself isn't just fault of managers' low professionalism. It should be mentioned, that Georgia has tense relations with neighbor country, which periodically expends in “creeping occupation”. Besides, frequent changes in legalization, did not give the opportunity to make right prognoses.

By the interviews which was made during the period of research, we can say, that business plans of the SMEs owners have designed only for several months, rarely for one or two years, and in other causes so-called “business plan” is a fantasy that is often called “business vision”. Close vision of planning is also confirmed by statistical data. Particularly in country are registered 653640 economical entities in 2017, of which 25.6% (167554) entities were active¹⁶.

Hundreds of Georgian companies selectively were interviewed by using Adizes's method and was established their stage of development (Diagram N3).

¹² <http://www.nestle.com/aboutus/history>.

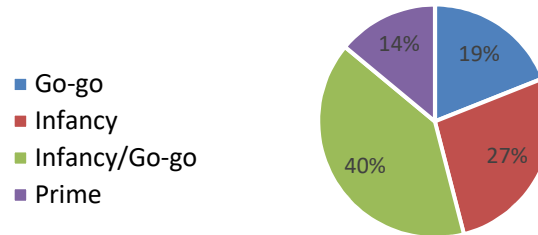
¹³ <http://www.investopedia.com/financial-edge/0711/5-of-the-worlds-oldest-companies.aspx>.

¹⁴ <http://www.businessinsider.com/oldest-companies-on-earth-2014-8#1526--beretta-in-gardone-italy-7>.

¹⁵ National statistics office of Georgia. Statistical business register by ownership - http://geostat.ge/?action=page&p_id=235&lang=geo.

¹⁶ National statistics office of Georgia. Statistical business register by ownership, - http://geostat.ge/?action=page&p_id=235&lang=geo.

Diagram N 3. Stage of development of 100 Georgian companies.

According to the data's presented in diagram, it's clear that 86% of companies are on the stage of infancy and go-go (childhood) or transitional stages. In fact, generally, in Georgian companies aren't established structure, orderly subordination and there are no strict separation between functional rights and responsibilities.

Finally, we can say that there are two main problems of organizational development in Georgian reality:

1. In our country structural changes are starting late every time. All of the top managers avoid structural changes. Generally, maybe, because of structural changes are perceived in very personal level in Georgia. Therefore, until it will not be too completed, decision making process will not become more difficult and slow, initiatives from employees has not started decrease, tensions and conflicts doesn't reach the pick, in middle and top level of management, until then almost none of organizations start important changes. Because of this a lot of things are ruined and a lot of opportunities are lost [Toliashvili. 2012];

2. There is a trend in Georgia to compare own business with successful western companies and adopting their experience. Most of the businessmen don't take in account, that in this case, their indicator becomes companies where more attention is paid on administration, there is a high administrative function and systemize (well established rules and procedures). They are on adolescence, prime, or on fall stages. The research result shows, that there are not many companies on prime stage in Georgia, so increasing system ability at the early stages of development, can bring negative results. Therefore, often, attempts to introduce the best practices of foreign organizations in Georgian young business units, ends with frustration and unproductive use of resources.

Consequential, managers must analyze the current situation and implement relevant organizational structure at the appropriate moment. Because, implementation of control mechanisms too early, or too late, in company's system may cause negative result and obstruct the effective, economical and productive development of the organization.

The Adizes's curve gives an opportunity to analyze the dynamics of the organization and the possible script of its development, what allows to make some conclusions about timeliness of the management decisions.

Conclusion

Organizational development is a continuously process. It constantly happens in almost organizations, at different levels and scales. Each organizations goes through several stages of development. The task of managers is to identify these stages. Otherwise, without relying on the correct diagnosis, when the time comes to make changes, there may be made a wrong decision. In Georgian reality, low professionalism of managers, unstable social environment and high quality of regular changes creates additional problems in long-term strategic planning. As a result of the research, the main problem was implementation of adequate control mechanisms very early or too late.

To solve this problem, it was offered to use a method which was developed according to the Adizes's model. Which with high accuracy determines the degree of development and helps to identify current and expected problems. Taking into account these forecasts, in case of an adequate actions from manager's side, ensures effective, productive and economical management of organizational assets.

References:

1. National statistics office of Georgia. Statistical business register by ownership - http://geostat.ge/?action=page&p_id=235&lang=geo;
2. Toliashvili P., 2012. The evolution of organizational structure, how and why it happens and how it is better to be. Tbilisi. "Strategy and organization", <http://strategy.ge/2012/12/03/evolution-of-structur/> ;
3. Adizes, I., 1979. Organizational passages: diagnosing and treating life cycle problems in organizations. "Organizational Dynamics", 8(1), 3-25;
4. Adizes' Corporate Lifecycle, <http://www.free-management-ebooks.com/news/adizes-corporate-lifecycle/>;
5. Corporate Life Cycle (Adizes), <https://expertprogrammanagement.com/2012/09/corporate-life-cycle-adizes/>;
6. Gardner, J.W., 1965. How to prevent organizational dry rot. „Harper's Magazine“, P. 20;
7. Greiner L., 1973. Organizational growth model. http://www.valuebasedmanagement.net/methods_greiner.html ;
8. Lorena Hernández von Wobeser, 2016. Life Cycle in Organizations: A Stationery Shop Case Study. "Journal of Business Case Studies", P.35;
9. Miller, D. & Friesen, P.H., 1984. A longitudinal study of the corporate life cycle. "Management Science", P. 30;
10. Milliman John, Glinow Mary Ann Von, Organizational Life Cycles and Strategic International Human Resource Management in MNC's: Implications for Congruency Theory. Los Angeles. "Department of Management and Organization School of Business Administration University of Southern California";
11. Olic A., 2017. How Companies Grow and Die (Adizes Corporate Lifecycle). <https://activecollab.com/blog/growth/how-companies-grow-and-die-adizes-corporate-lifecycle/>;
12. Quinn Robert E., Cameron Kim, „Organizational Life Cycles and Shifting Criteria of Effectiveness: Some Preliminary Evidence“, 1 Jan 1983, Management Science, Vol. 29, No. 1;
13. Selvarajah, C., Muthaly, S., 2011. Investigating the firm life-cycle theory on Australia SMEs in the ICT Sector," by Pereneyi. "Journal of Asia Entrepreneurship and Sustainability", 7 (2), P. 13-41;
14. Shengelia T.(2018) Global Business.Tbilisi, Publishing House „Universal“.
15. Shengelia T. (2014) Business Aticophobia and the Terms For Overcaming in Georgia. Georgian International Journal of Scince, Tecnology and Medicine, Volume 6, Issue 4, Nova Science Publishers, Inc. PP. 331-337.
16. Shengelia T. (2017) The role of state regulation of investment in the Georgia business development. International business in the world economic system. Universal, Tbilisi. ISBN 9789941175986.
17. Shengelia T., Berishvili Kh. (2014). The Role of Institutional Reforms in the Improvement of the Georgian Investment Environment. Journal of Social Sciences, Volume 3, Issue 2, International Institute of Social and Economic Sciences. PP. 81-87.
18. Shengelia T., Berishvili Kh. (2014). Evaluation of the Global Position of Georgia and its Role In the Development of Business. Georgian International Journal of Scince, Tecnology and Medicine, Volume 6, Issue 1, Nova Science Publishers, Inc. PP. 57-65.

19. Shengelia T. (2013) Influence of Role of International Busines on Formation of International Relation Policy. Georgian International Journal of Science, Tecnology and Medicine, Volume 5, Issue 3/4, Nova Science Publishers, Inc. PP. 219-228.
20. , 2004. , <https://iq.hse.ru/more/management/modeli-zhiznennogo-tsikla-organizatsij>;
21. <http://www.nestle.com/aboutus/history>;
22. <http://www.investopedia.com/financial-edge/0711/5-of-the-worlds-oldest-companies.aspx>;
23. <http://www.businessinsider.com/oldest-companies-on-earth-2014-8#1526--beretta-in-gardone-italy-7>.

ქეთი ცხადაძე
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის დოქტორანტი

ინფლაციის თარგეთირება განვითარებად ქვეყნებში

რეზიუმე. სტატიაში შეფასებულია განვითარებად ქვეყნებში ეფექტიანი მაკროეკონომიკური პოლიტიკის გასატარებლად აუცილებელი წინაპირობები. გამომდინარე იქიდან, რომ განვითარებად ქვეყნებში ინფლაციის თარგეთირებამ შესაძლოა უარყოფითი გავლენა მოახდინოს ქვეყნის მაკროეკონომიკურ განვითარებაზე სტატიაში განხილულია ინფლაციის თარგეთირების ძირითადი ელემენტები და ის პირობები, რომლებიც აუცილებელია ინფლაციის თარგეთირების ეფექტიანობის უზრუნველსაყოფად. სტატიაში გამოვლენილია განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების განმასხვავებელი ეკონომიკური მახასიათებლები. დასაბუთებულია, რატომ არის ძლიერი ფისკალური, ფინანსური და მონეტარული ინსტიტუტების არსებობა განვითარებადი ქვეყნების ინფლაციის თარგეთირების აუცილებელი პირობა. განსაზღვრულია განვითარებად ქვეყნებში მცურავი გაცვლითი კურსის მოქმედებისას საერთაშორისო სავალუტო ფონდის როლი ინფლაციის თარგეთირების ხელშეწყობაში. ინფლაციის თარგეთირების წინაპირობად მიჩნეულია ფინანსური დოლარიზაცია, რომლის დროსაც მცურავი გაცვლითი კურსი შესაძლოა საფრთხის შემცველი იყოს და გამოიწვიოს ფინანსური არასტაბილურობა.

საკვანძო სიტყვები: ინფლაციის თარგეთირება, გაცვლითი კურსი, ფასების სტაბილურობა, დოლარიზაცია.

შესავალი

ინფლაცია, როგორც ეკონომიკური მოვლენა, ხანგრძლივი პერიოდია არსებობს. ინფლაცია ეკონომიკაში ფასების საერთო დონის ზრდაა საბაზრო მსყიდველობითუნარიანობის დონესთან შედარებით. შესაბამისად, ფასების სტაბილურობის მნიშვნელობიდან გამომდინარე, აუცილებელია მონეტარული პოლიტიკის რეჟიმის გამოყენება, რომელიც უზრუნველყოფს ფასების სტაბილურობას. გაცვლით კურსთან დაკავშირებულმა კვლევებმა ცხადყო, რომ ინფლაციის თარგეთირების რეჟიმის ერთ-ერთი მახასიათებელი სწორედ მცურავი გაცვლითი კურსის არსებობაა. მცურავი გაცვლითი კურსის პირობებში, ეროვნულ ბანკს შესაძლებლობა აქვს იზრუნოს ფასების სტაბილურობასა და საგადასახდელი ბალანსის კრიზისების თავიდან აცილებაზე.

* * *

პირველ რიგში, გაცვლითი კურსის რეჟიმის განხილვისას უნდა გავმიჯნოთ ერთმანეთისგან განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების ეკონომიკა ისეთი ფუნდამენტალური ინსტიტუციონალური ნიშნის მიხედვით, როგორიცაა: სუსტი ფისკალური და ფინანსური ინსტიტუტები, რომელიც ასევე მოიცავს მთავრობის მხრიდან რეგულირებასა და მონეტარული ინსტიტუტებისადმი დაბალ ნდობას (Mishkin, 2004). ინფლაციის თარგეთირების წინაპირობად უნდა განვიხილოთ სამი ძირითადი ფაქტორი, როგორიცაა: მდგრადი ფისკალური პოლიტიკა, განვითარებული ფინანსური სისტემა და ეროვნული (ცენტრალური) ბანკის დამოუკიდებლობა. მდგრადი ფისკალური პოლიტიკა და განვითარებული ფინანსური სისტემა გულისხმობს მიმდინარე სახელმწიფო ვალის ბიუჯეტის მოსალოდნელი შემოსავლებით დაფარვის შესაძლებლობას, რომლის დროსაც ფასების საერთო დონეში არ აღინიშნება მნიშვნელოვანი ცვლილებები. ეროვნული ბანკის დამოუკიდებლობაში

გულისხმობს დასახული მიზნების მიღწევისთვის გადაწყვეტილების მიღებას მთავრობისგან დამოუკიდებლად და იმ შემთხვევაში, თუ ცენტრალური ბანკის მიერ მიღებული გადაწყვეტილება ხელისუფლებისთვის მიუღებელია, ამ მიზეზით დაუშვებელია ცენტრალური ბანკის ხელმძღვანელის გათავისუფლება. ვინაიდან ცენტრალური ბანკის დამოუკიდებლობა სწორედ წარმატებული ინფლაციის თარგმთირების განმსაზღვრელი პირობაა (Mishkin, 2000).

მონეტარული პოლიტიკის რეჟიმის დროს წინასწარ ხდება ინფლაციის მიზნობრივი მაჩვენებლის განსაზღვრა, რომელიც შენარჩუნდება საშუალოვადიან პერიოდში. ინფლაციის მიზნობრივ მაჩვენებელს განსაზღვრავს ეროვნული ბანკი, შესაბამისად, მის მიზანს რეალური ინფლაციის მოლოდინის ჩამოყალიბება წარმოადგენს. ინფლაციის თარგმთირების ერთ-ერთი უპირატესობაა გამჭვირვალობა და საზოგადოებასთან კომუნიკაციის სიმარტივე, რასაც ცენტრალური ბანკი ასევე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს.

საქართველოში მოქმედებს ინფლაციის თარგმთირების რეჟიმი, რომელიც გულისხმობს ინფლაციის წინასწარ განსაზღვრული მაჩვენებლის მიღწევას საშუალოვადიან პერიოდში. ინფლაციის მიზნობრივი მაჩვენებელი უნდა ასახავდეს ფასების ცვლილების მაჩვენებელს, რომელიც ოპტიმალური იქნება ეკონომიკის განვითარების არსებულ ეტაპზე. ინფლაციის მიზნობრივი მაჩვენებლის განსაზღვრისას გასათვალისწინებელია ის, რომ სამომხმარებლო კალათის სხვადასხვა კომპონენტებზე ფასების ცვლილება ერთნაირი არ არის. იქიდან გამომდინარე, რომ ინფლაციის შესაფასებლად გამოიყენება სამომხმარებლო ფასების ინდექსი (სფი), უნდა გაითვალისწინოთ მასთან დაკავშირებული შემდეგი ცდომილებები: პირველ რიგში, სფი ეყრდნობა საშუალო მომხმარებლის მიერ შექმნილი საქონლისა და მომსახურების ფიქსირებული კალათის ღირებულებას, შესაბამისად, სფი პირდაპირ არ აფასებს სამომხმარებლო ხარჯების ცვლილებას. მეორე მხრივ, გასათვალისწინებელია, დროთა განმავლობაში საქონლისა და მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესება, რაც შეიძლება განაპირობებდეს ფასების ზრდას. მხედველობაშია მისაღები ასევე ახალი პროდუქცია, რომელიც მუდმივად ემატება ბაზარს და ჩანაცვლებს სამომხმარებლო კალათაში არსებულ პროდუქტებს.

მაღალი ინფლაცია დიდი რყევებით ხასიათდება, აქედან გამომდინარე, რთულია ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების პროგნოზირება გრძელვადიან პერიოდში. სწორედ ფასების სტაბილურობა წარმოადგენს აუცილებელ პირობას მაღალი ეკონომიკური ზრდის მისაღწევად. საქართველოში გრძელვადიან პერიოდში, ფასების ცვლილების სასურველ დონედ განიხილება სამპროცენტოანი წლიური ინფლაცია.

საქართველოში წლიური ინფლაციის მიზნობრივი მაჩვენებელი 2018 წლამდე სამ პროცენტზე მაღალი იყო, რაც გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებისთვის დამახასიათებელია. თუმცა განვითარების არსებულ ეტაპზე აღნიშნული მაჩვენებლის შემცირება გახდა მიზანშეწონილი და 2018 წლიდან ეროვნული ბანკის ინფლაციის მიზნობრივი მაჩვენებელი სამ პროცენტამდე, მის გრძელვადიან დონემდე შემცირდა. ინფლაციის მიზნობრივი მაჩვენებლის დადგენისას გასათვალისწინებელია ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის ტემპი და პროდუქტიულობა. აღსანიშნავია, რომ განვითარებადი ქვეყნები ხასიათდებიან პროდუქტიულობის შედარებით მაღალი ზრდის ტემპით განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით (www.nbg.gov.ge).

ინფლაციის თარგმთირების განხილვისას, აუცილებელია გამოვყოთ ამ რეჟიმის ოპერაციული მიზანი - საპროცენტო განაკვეთი, რაც გულისხმობს მონეტარული პოლიტიკის წარმართვას სწორედ საპროცენტო განაკვეთებზე დაყრდნობით. ნებისმიერი პოლიტიკის მიზანს ფასების სტაბილურობის უზრუნველყოფა წარმოადგენს, მაგრამ მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს შუალედური და ოპერაციული მიზნების განსხვავებულობა, რაც სწორედ ამ რეჟიმის მახასიათებელია

(Maehle, 2014). ოპერაციული მიზნის განხილვისას გამოვეყოფთ ორ ძირითად მიდგომას: ინფლაციის თარგეთირების რეჟიმი იყენებს მონეტარული პოლიტიკის წარმართვას მოკლევადიანი საპროცენტო განაკვეთებით, ხოლო მონეტარული თარგეთირების რეჟიმი - სარეზერვო ფულის მოცულობას (ინდსეიდ, 2004). აღსანიშნავია, რომ ინფლაციის თარგეთირება ხასიათდება სტაბილური დამოკიდებულებით როგორც შუალედურ და საბოლოო, ასევე ოპერაციულ და შუალედურ მიზანს შორის. მონეტარული პოლიტიკის საპროცენტო განაკვეთების მეშვეობით წარმართვის შემთხვევაში ცენტრალურმა ბანკმა ფულად ბაზრს უნდა მიაწოდოს ლიკვიდობის ის მოცულობა, რაც არსებობს მოცემული მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთის პირობებში (Calvo and Mishkin, 2003).

მცურავ გაცვლით კურსთან დაკავშირებით განვითარებადი ქვეყნები, მათი წარსული გამოცდილებიდან გამომდინარე, განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით, მეტი მგრძობელობით გამოირჩევიან. განვითარებადმა ქვეყნებმა გამოსცადეს გაუფასურების შედეგად ინფლაციის ზრდა, რაც გამოწვეული იყო იმპორტზე დაწესებული მაღალი ფასებითა და ექსპორტირებულ საქონელზე გაზრდილი მოთხოვნით (Mishkin 1996, 1999). მეკეთრმა რყევებმა შესაძლოა ასევე ხელი შეუწყოს ფინანსურ კრიზისს საგარეო ვალის ყოველთვიური მომსახურების ტვირთის მკვეთრი ზრდის გამო. გამომდინარე იქიდან, რომ განვითარებად ქვეყნებს ვალი დაფიქსირებული აქვთ უცხოურ ვალუტაში და შესაბამისად, მათი ეროვნული ვალუტის გაუფასურება იწვევს სავალო ტვირთის ზრდას. იქიდან გამომდინარე, რომ აქტივები, როგორც წესი, ადგილობრივი ქვეყნის ვალუტაშია დენომინირებული, აღნიშნულს თან სდევს საკუთარი კაპიტალის შემცირება. შესაბამისად, ბალანსის გაუარესება იწვევს ფინანსურ არასტაბილურობასა და მეკეთრ ეკონომიკურ ვარდნას. ეს მექანიზმი ნათელს ხდის ჩილეს 1982, მექსიკის 1993-1995, აღმოსავლეთ აზიის 1997, ეკვადორის 1999, თურქეთის 2000-2001 და არგენტინის 2001-2002 წლის ფინანსურ კრიზისებს.

მიუხედავად იმისა, რომ ბანკებმა იციან ვალუტის გაუფასურების პოტენციური გავლენა ფინანსურ სისტემაზე და შესაძლებლობა, რომ აღნიშნულმა შეიძლება გამოიწიოს ინფლაციის ზრდა, ფინანსური რესურსები აძლევს განვითარებადი ქვეყნების ცენტრალურ ბანკებს იმის შესაძლებლობას, რომ არ მიაქციონ ყურადღება გაცვლით კურსს, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ისინი ინფლაციის თარგეთირების პოლიტიკას ახორციელებენ (Calvo and Reinhart, 2002).

სულ უფრო მეტი განვითარებადი ქვეყანა იყენებს ინფლაციის თარგეთირებას, როგორც მონეტარული პოლიტიკის რეჟიმს. ინფლაციის თარგეთირების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წინაპირობად განიხილავენ ასევე ფინანსური დოლარიზაციის არსებობასაც, რომლის დროსაც მცურავი გაცვლითი კურსი შეიძლება საფრთხეს წარმოადგენდეს. განვიხილოთ განვითარებადი საბაზრო ეკონომიკის მქონე ქვეყანა, სადაც საგარეო ვალები დენომინირებულია დოლარში, ხოლო ფირმები დამოკიდებულნი არიან ადგილობრივ ვალუტაზე. ამ პირობებში, კერძო სექტორისა და ბანკების ბალანსი შეიძლება მგრძობიარე აღმოჩნდეს ნომინალური და რეალური გაცვლითი კურსის ცვლილებების ფონზე, რაც შესაძლოა მოხდეს ეფექტური ინფლაციის თარგეთირებისას. მიუხედავად იმისა, რომ ფინანსური დოლარიზაცია გარკვეულწილად ცვლის მონეტარული პოლიტიკის მექანიზმს, ფინანსური დოლარიზაციის დროს ინფლაციის თარგეთირების ბანკებისთვის ინფლაციის მართვაზე მეტად რთულდება ეკონომიკური აქტივობის მართვა. აღნიშნულიდან გამომდინარე, არ გამოირიცხება ინფლაციის თარგეთირების ეფექტურობა ფინანსური დოლარიზაციის არსებობის პირობებში. მიუხედავად ამ სირთულეებისა, პერუს მსგავსად, მაღალი დოლარიზაციის ქვეყნებში წარმატებით დაინერგა ინფლაციის თარგეთირების რეჟიმი. ასევე, დოლარიზებული ეკონომიკის მქონე ბოლივიის მთავრობამაც გამოხატა თავისი ინტერესი ინფლაციის თარგეთირების რეჟიმის გამოყენებასთან

დაკავშირებით (Leiderman et al. 2006).

დასკვნა

დასკვნის სახით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ინფლაციის თარგეთირების ძირითადი პრინციპიდან გამომდინარე, ფასების სტაბილურობა სწორედ მონეტარული პოლიტიკის ძირითად საზრუნავს წარმოადგენს. ინფლაციის თარგეთირების რეჟიმის არსებობისას, რომელიც გულისხმობს ინფლაციის წინასწარ განსაზღვრული მაჩვენებლის მიღწევას საშუალოვადიან პერიოდში, გასათვალისწინებელია, რომ სამომხმარებლო კალათის სხვადასხვა კომპონენტებზე ფასების ცვლილება არ არის ერთნაირი. ინფლაციის თარგეთირების განხილვისას, ყურადღება გავამახვილეთ ამ რეჟიმის ოპერაციულ მიზანზე, რაც გულისხმობს მონეტარული პოლიტიკის წარმართვას სწორედ საპროცენტო განაკვეთებზე დაყრდნობით.

მცურავ გაცვლით კურსთან მიმართებით განვითარებადი ქვეყნები განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით მეტი მგრძობელობით გამოირჩევიან. ვალუტის მკვეთრი რყევები ასევე ხელს უწყობს ფინანსურ კრიზისს საგარეო ვალის ყოველთვიური მომსახურების ტვირთის მკვეთრი ზრდის გამო. ინფლაციის თარგეთირება გვაძლევს ინფლაციის უფრო დაბალ დონეს, რითაც ყველაზე მეტად სარგებლობენ განვითარებადი ეკონომიკის მქონე ქვეყნები.

ფინანსური დოლარიზაციიდან გამომწვეული გარკვეული პრობლემების მიუხედავად, რომელიც ექმნება ინფლაციის თარგეთურ ცენტრალურ ბანკს, შეიძლება დავასკვნათ, რომ განვითარებადი ქვეყნებში მაინც არ წარმოადგენს ინფლაციის თარგეთირების უარყოფის მყარ საფუძველს.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Bindseil, U., 2004. The operational target of monetary policy and the rise and fall of reserve position doctrine.
2. Calvo, Guillermo A. and Carmen M. Reinhart (2002). “Fear of Floating” Quarterly Journal of Economics 117(2).
3. Calvo, Guillermo and Frederic S. Mishkin, "The Mirage of Exchange Rate Regimes for Emerging Market Countries," Journal of Economic Perspectives, Vol. 17, No. 4 (Fall 2003).
4. Leiderman, L., Maino, R. and Parrado, E., 2006. Inflation targeting in dollarized economies. In Financial Dollarization. Palgrave Macmillan UK.
5. Maehle, N., 2014. Monetary Policy Implementation: Operational Issues for Countries with Evolving Monetary Policy Regimes.
6. Mishkin, Frederic S. (1996). “Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective,” Annual World Bank Conference on Development Economics.
7. Mishkin, Frederic S. (1999). “Lessons from the Asian Crisis,” Journal of International Money and Finance 18(4).
8. Mishkin, F.S., 2000. Inflation targeting in emerging market countries (No. w7618). National Bureau of Economic Research.
9. Mishkin, Frederic S. (2003) "Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries," in Martin Feldstein, ed., Economic and Financial Crises in Emerging Market Countries (University of Chicago Press: Chicago).
10. Mishkin, F.S., 2004. Can inflation targeting work in emerging market countries? (No. w10646). National Bureau of Economic Research.
11. www.nbg.gov.ge - საქართველოს ეროვნული ბანკი

Keti Tskhadadze
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Economics and Business
PhD Student

TARGETING INFLATION IN EMERGING MARKET COUNTRIES

Expanded Summary

Emerging market economies are very different from advanced economies and therefore, in the article we have emphasized important implications that need to be factored in when designing macroeconomic policies. According to the aspect that targeting inflation in emerging markets may lead to poor macroeconomic outcomes, in the article we are covering major elements that inflation targeting comprises and the conditions that are crucial for achieving inflation targeting's efficiency. Additionally, we clarify how the emerging market economies differ from advanced economies and then we discuss why there is a need of developing strong fiscal, financial and monetary institutions to the success of inflation targeting in emerging markets.

In emerging market countries international monetary fund's role is quite critical in promoting the success of inflation. As a precondition of inflation targeting is considered existence of financial dollarization, according to which floating exchange rate may be dangerous and cause financial instability. According to the importance of price stability for the country's economic growth it is important to use monetary policy, which is responsible for maintaining price stability. The exchange rate related studies have shown that one of the main features of the inflation targeting regime is a floating exchange rate.

First of all, we have outlined some key preconditions for inflation targeting that need to be taken into account, these are: medium term numerical targets for inflation, commitment to price stability as the primary goal of monetary fund and the independence of the central bank. The inflation performance is found to be the best for the countries with the most independent central banks; under the independence we mean that the central bank needs to be prohibited from funding government deficits, the monetary policy board has to be insulated from the political processes and the monetary policy instruments has to be set up without interference from the government.

In Georgia, under the monetary policy regime the inflation target level is announced in advance, which will be maintained in the medium term. The national bank of Georgia determines the level of targeted inflation and the main goal is to define the optimal level of inflation. One of the advantages of inflation targeting is transparency and the simplicity of communication with the public, to which the central bank also gives the great importance. When defining the optimal level of inflation, there are several factors that need to be taken into account by the monetary policy committee. First of all, the prices of the various products that are included in the consumer basket do not change proportionally. As we need to use consumer price index (CPI) for estimating inflation, we have to note that the CPI is characterized by several biases, such as: substitution bias, quality bias and the new product bias. The first bias means that the CPI measures changes in price levels indirectly; it does not take into account consumer preferences when price changes take place. The second bias is connected with the quality of goods and services, which gets improved over time and therefore, it leads to the price increases; in this case as well, the CPI does not reflect inflation attributed to quality changes. The third, new product bias means that the new products permanently enter the market and substitute the old ones.

High inflation is characterized by large fluctuations and it is difficult to predict the country's economic growth in the long run. Therefore, price stability is the fundamental factor for the country's sustainable economic growth. In the long run the desirable rate of inflation in Georgia is 3%. It should be noted that in Georgia before 2018 the inflation target level was

more than 3%, by which are characterized developing countries; high levels of inflation is mainly caused by a rapid growth in productivity.

Overall, the emerging market countries have greater concerns about exchange rate fluctuations than advanced countries. They are more likely to find that depreciations lead to a rise in inflation as a result of higher import prices and greater demand for exports. In emerging countries much of their debt is denominated in foreign currency and because of currency depreciation the debt burden of domestic firms increases.

However, an increasing number of emerging market countries are adopting inflation targeting as their monetary policy regime. One of the main preconditions for inflation targeting is the existence of financial dollarization, during which the floating exchange rate can be a real threat. Let us consider an emerging market countries where debts are denominated in dollars and the firms depend on local currency. In this case, private sector and banks' balance can be sensitive to the nominal and real exchange rate shifts.

To summarize, based on the basic principles of inflation targeting, price stability is the main concern of the monetary policy. In terms of the floating exchange rate, emerging market countries are more sensitive compared to the advanced countries. Overall the inflation targeting can be an effective tool for emerging market countries to manage their monetary policy, however emerging market countries would benefit by focusing more attention to the institutional development.

**ადგილობრივი აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების ზრდაზე
იმპორტი და ექსპორტის სტიმულირება**

რეზიუმე. განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნები იყენებენ სხვადასხვა ხერხებს, რათა გაზარდონ ადგილობრივი წარმოება და მიაღწიონ დადებით სავაჭრო ბალანსს. ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაში დიდია საერთაშორისო ვაჭრობის როლი. სწორედ ამ კუთხით განიხილება ადგილობრივ წარმოებაზე მოქმედი ორი ალტერნატიული სტრატეგია: 1. იმპორტის ჩანაცვლება; 2. ექსპორტის სტიმულირება.

სტატიაში განხილულია თითოეული სტრატეგიის არსი და შეფასებულია მათი დადებითი და უარყოფითი მხარეები. განსაკუთრებული ყურადღება არის გამახვილებული აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების ზრდის მნიშვნელობაზე და მასზე მოქმედ ფაქტორებზე. გაანალიზებულია ექსპორტის სტიმულირების პირდაპირი და არაპირდაპირი გავლენა წარმოების ზრდის შესაძლებლობებზე.

ნაშრომში, ასევე, გაკეთებულია დასკვნები და რეკომენდაციები, თუ რამდენად უწყობს ხელს აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის სტიმულირება ადგილობრივი წარმოების ზრდას.

საკვანძო სიტყვები: აგროსასურსათო პროდუქტი; ექსპორტის სტიმულირება; იმპორტის ჩანაცვლება; წარმოების ზრდა.

შესავალი

იმპორტის ჩანაცვლება წარმოადგენს სახელმწიფოს სტრატეგიას, რომელიც ხელს უწყობს იმპორტის შემცირებას და მის ჩანაცვლებას ადგილობრივი აგროსასურსათო პროდუქტებით [1]. აღნიშნულის მისაღწევად ხდება ადგილობრივი წარმოების ზრდა და გრძელვადიან პერიოდში იმპორტირებული პროდუქტების შემცირება ადგილობრივ ბაზარზე. უნდა აღინიშნოს, რომ იმპორტის ჩანაცვლება არ გულისხმობს აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის გაზრდას. იგი ხელს უწყობს დასაქმების ზრდას, უცხოურ ვალუტაზე მოთხოვნის შემცირებას და ქვეყანას საშუალებას აძლევს ბაზარზე არსებული მოთხოვნა უზრუნველყოს ადგილობრივი წარმოებით [2].

რაც შეეხება ექსპორტის სტიმულირებას, იგი გულისხმობს ადგილობრივი წარმოების ზრდით ექსპორტის გაზრდის შესაძლებლობას [3]. მკვლევარების აზრით, ექსპორტის სტიმულირება განვითარებად ქვეყნებს მასშტაბის ეკონომიით სარგებლობის შესაძლებლობას აძლევს. ხოლო ექსპორტის სტიმულირების პროგრამები ადგილობრივ მწარმოებლებს აძლევს სტიმულს თავინთი პროდუქტი არამარტო ადგილობრივ ბაზარს შესთავაზონ, არამედ განავითარონ ისინი ისე, რომ თავი დაიმკვიდრონ საერთაშორისო ბაზარზე. სტიმულირების პროგრამებით ხდება მწარმოებლების გადამზადება, მათთვის საერთაშორისო სტანდარტების გაცნობა და სხვა [4].

უნდა აღინიშნოს, რომ თითოეულ სტრატეგიას აქვს თავისი დადებითი და უარყოფითი მხარეები. მაგალითად, იმპორტის ჩანაცვლების მთავარ უპირატესობად ითვლება ის, რომ იგი იცავს ადგილობრივ წარმოებას; ხელს უწყობს ადგილობრივი პროდუქტების კონკურენციის ზრდას და ადგილობრივი მწარმოებლები უფრო მეტად ცდილობენ თავინთი პროდუქტის ხარისხის ამაღლებას; ზრდის ეკონომიკის თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებელს. ასევე, აღსანიშნავია, რომ იზრდება სოფლად დასაქმების მაჩვენებელი და შესაბამისად მოსახლეობის შემოსავლები. ეს ყოველივე კი ხელს უწყობს ეკონომიკურ სტაბილურობას და მდგრადობას [5].

აქვე უნდა აღვნიშნოთ ის მთავარი უარყოფითი ეფექტები, რომლებიც აქვს იმპორტის ჩანაცვლებას: 1. მიუხედავად იმისა, რომ ადგილობრივი მწარმოებლები კონკურენციის პირობებში ცდილობენ ხარისხის ამაღლებას, ისინი უფრო და უფრო შორდებიან საერთაშორისო სტანდარტებს ხარისხის კუთხით, რადგან ბაზარზე უმეტეს ნაწილს მხოლოდ ადგილობრივი წარმოება წარმოადგენს; 2. იმპორტის ჩანაცვლება დაკავშირებულია იმპორტის შეზღუდვასთანაც, რაც, თავის მხრივ, დამაბრკოლებელი ფაქტორია საერთაშორისო ვაჭრობის კუთხით. ამან შესაძლოა ეკონომიკურ კოლაფსამდე მიგვიყვანოს; 3. დიდია ჩრდილოვანი ბაზრის განვითარების საშიშროება; 4. იმპორტის შეზღუდვამ შესაძლოა გამოიწვიოს ადგილობრივი ფასების ზრდა და სხვა [6].

რაც შეეხება ექსპორტის სტიმულირებას, მის დადებით მხარეებად შეიძლება მივიჩნიოთ [7]:

1. საერთაშორისო ბაზრების ათვისება;
2. აგროსასურსათო პროდუქტების ხარისხის ზრდა საერთაშორისო სტანდარტების დაკმაყოფილების მიზნით;
3. დივერსიფიკაციის შესაძლებლობა;
4. ახალი ცოდნის და გამოცდილების მიღება;
5. აგროსასურსათო პროდუქტის სასიცოცხლო ციკლის გაფართოება და სხვა.

ექსპორტის სტიმულირების უარყოფით მხარეებად ეკონომისტები განიხილავენ: 1. დამატებით დანახარჯებს, რაც დაკავშირებულია საერთაშორისო ბაზრების შესწავლასა და მათზე გასვლაში; 2. ფინანსურ რისკს, რაც ახლავს პროდუქტის ახალ ბაზარზე დამკვიდრებას; 3. საექსპორტო რეგულაციებს; 4. კაპიტალის არარსებობას; 5. მალფუჭებადი აგროსასურსათო პროდუქტებისთვის საერთაშორისო ბაზარზე შესვლის სირთულეს [7].

რთულია იმის განსაზღვრა, თუ რომელი სტრატეგია არის ქვეყნის ეკონომიკური ზრდისთვის უფრო მნიშვნელოვანი, მაგრამ ქვეყნების უმრავლესობა საწყის ეტაპზე ცდილობს გაზარდოს ადგილობრივი წარმოება, რაც გრძელვადიან პერიოდში ხელს უწყობს ექსპორტის ზრდას. აქვე აღსანიშნავია, რომ ექსპორტის სტიმულირებით ქვეყნები არ ზღუდავენ იმპორტს, თუმცა დადებითად ზემოქმედებენ სავაჭრო ბალანსზე, რაც საბოლოოდ ხელს უწყობს ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებას [8].

არსებული მდგომარეობის მიმოხილვა

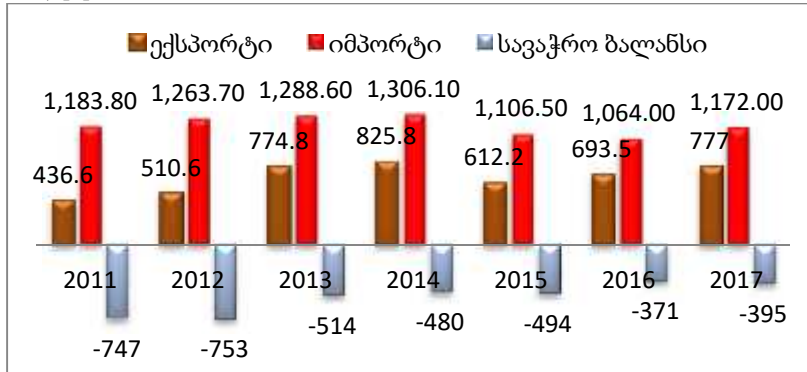
კვლევის მიზანია აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების ზრდაზე მოქმედი ფაქტორების გამოვლენით ადგილობრივი წარმოების ზრდის შესაძლებლობებისა და მასზე ექსპორტის სტიმულირების გავლენის დადგენა.

კვლევის მიზნის მისაღწევად გამოყენებულია როგორც სამაგიდო, ისე თვისებრივი კვლევა. კვლევის პროცესში განხორციელდა სტატისტიკური მონაცემების შეგროვება, დახარისხება და გაანალიზება. ასევე, თვისებრივი კვლევისთვის გამოყენებულია ჩაღრმავებული ინტერვიუების მოდელი, გაანალიზებულია ექსპერტების გამოთქმული მოლოდინები. შედარებითი კვლევით დადგინდა კავშირი რეალურ მდგომარეობასა და მოსალოდნელ შედეგებს შორის.

აგროსასურსათო სექტორის განვითარება ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია საქართველოს ეკონომიკური განვითარებისთვის, რადგან მისი წილი მთლიან შიდა პროდუქტში საკმაოდ მაღალია. უნდა აღინიშნოს, ასევე, რომ 2012 წელს საქართველოს მთავრობამ პრიორიტეტულ დარგად სწორედ სოფლის მეურნეობა გამოაცხადა და აქტიურად დაიწყო მუშაობა ამ სექტორის განვითარებისთვის [9].

2011-2017 წლებში საქართველოს აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტს მზარდი დინამიკა აქვს (გამონაკლისია მხოლოდ 2014-2015 წლები), რაც საბოლოო ჯამში დადებითად აისახება ქვეყნის სავაჭრო ბალანსზე. 2017 წლის მონაცემებით

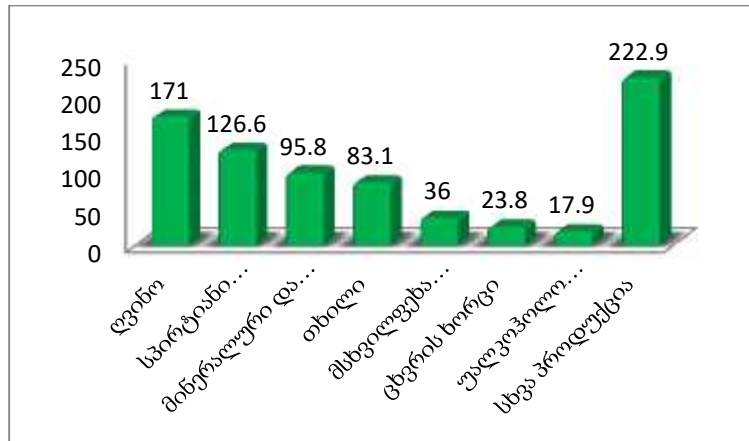
უარყოფითი საღლო თითქმის ორჯერ არის შემცირებული 2011 წელთან შედარებით (დიაგრამა 1) [9].

დიაგრამა 1. აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტ-იმპორტი (მილიონი აშშ დოლარი)¹⁷

როგორც დიაგრამიდან ჩანს, 2014-2015 წლებში ექსპორტი შემცირდა. ეს შესაძლოა გამოწვეული ყოფილიყო იმ სტრუქტურული ცვლილებებით, რაც საქართველოს შეექმნა დსთ-ს სივრცეში უმსხვილეს ბაზრებთან დაკავშირებით. ასევე უნდა ითქვას, რომ აღნიშნულმა გამოიწვია ექსპორტის დივერსიფიკაციის ზრდა საქსპორტო პროდუქტების კუთხით. ყოველივე ამან ხელი შეუწყო ბაზრების დივერსიფიკაციასაც, ერთი მხრივ ექსპორტი შემცირდა დსთ-ს სივრცის ქვეყნებში, თუმცა გაიზარდა ევროკავშირსა და სხვა ქვეყნებში [10].

2017 წლის მონაცემებით ძირითადი სასაქონლო პოზიციებს აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტში შემდეგი სახე აქვს (დიაგრამა 2) [9]:

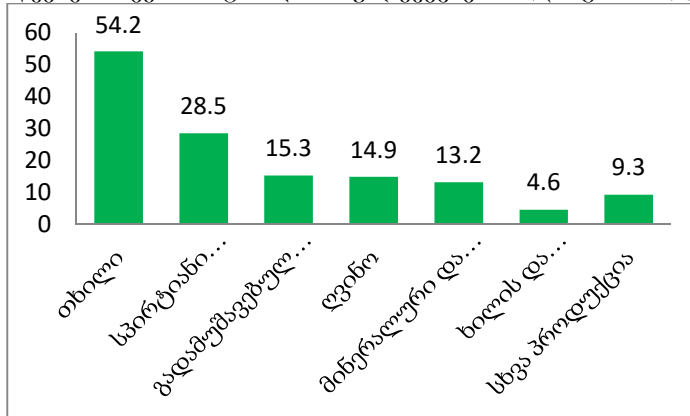
დიაგრამა 2. ძირითადი სასაქონლო პოზიციები აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტში, 2017 წელი (მილიონი აშშ დოლარი)¹⁸

უნდა აღინიშნოს, რომ ევროკავშირის ქვეყნებში ექსპორტირებულ აგროსასურსათო პროდუქტებში საწყის ადგილებზე არის ნედლი და გადამამუშავებული

¹⁷ საქართველოს სოფლის მეურნეობის სამინისტრო, 2017

¹⁸ საქართველოს სოფლის მეურნეობის სამინისტრო, 2017

თხილი, შემდეგ სპირტიანი სასმელები და ღვინო. ასევე მნიშვნელოვანია ხილის და ბოსტნეულის წველების ექსპორტი აღნიშნულ ქვეყნებში (დიაგრამა 3) [9].

დიაგრამა 3. ევროკავშირის ქვეყნებში ექსპორტირებული აგროსასურსათო პროდუქტია 2017 წელი, (მილიონი აშშ დოლარი)¹⁹

დასკვნები და რეკომენდაციები

კვლევიდან გამოვლინდა ის მთავარი ფაქტორები, რომლებიც ხელს უწყობს ადგილობრივი აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების ზრდას:

1. იმპორტის ჩანაცვლების პოლიტიკის განხორციელება (მწარმოებლებს იძულებულს ხდის გაზარდონ წარმოება და დააკმაყოფილონ ადგილობრივი ბაზრის მოთხოვნა);
2. საერთაშორისო გამოცდილების გაზიარება;
3. ახალი ტექნოლოგიების დანერგვა;
4. ექსპორტის სტიმულირების პროგრამების განხორციელება და სხვა.

კვლევით გამოვლენილია, რომ აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების ზრდა ხელს უწყობს პროდუქტიულობის გაზრდას, ხოლო ექსპორტის სტიმულირება განვითარებადი ქვეყნებისთვის ერთ-ერთი ბერკეტია, რათა დაძლიონ ბაზრის შეზღუდული შესაძლებლობები [11]. სწორედ ამისთვის გამოიყენება ექსპორტის სტიმულირების სხვადასხვა მექანიზმი [8]:

1. ექსპორტის სუბსიდირება;
2. საერთაშორისო ვაჭრობის შემაფერხებელი ბარიერების მოხსნა;
3. გაცვლითი კურსების ეფექტიანი მართვა და სპეციალური ფინანსური სერვისების შექმნა;
4. ექსპორტის დაკრედიტება და დაზღვევა.

ასევე უნდა აღინიშნოს სახელმწიფოს როლი საექსპორტო საქმიანობის განვითარებაში. იგი განსაკუთრებით დიდია ეკონომიკურ-სამართლებრივი და ორგანიზაციული მექანიზმების დანერგვასა და განხორციელებაში, რაც ხელს უწყობს სოფლის მეურნეობის პროდუქტებისთვის ექსპორტის სტიმულირებას [12].

საქართველო გაწვევრიანებულია მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციაში, რაც ექსპორტის სტიმულირებისთვის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია. ასევე თავისუფალი ვაჭრობის ხელშეკრულებები აქვს მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანასთან, რაც ქმნის მწარმოებლებისათვის ექსპორტის გაზრდის სტიმულს [13].

¹⁹ საქართველოს სოფლის მეურნეობის სამინისტრო, 2017

საერთაშორისო ბაზრების გახნას ხელი შეუწყო, 2014 წელს ევროკავშირთან ღრმა და ყოველსმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცის შესახებ შეთანხმების (DCFTA) გაფორმებამაც. აღნიშნული შეთანხმება ადგილობრივი მწარმოებლებისთვის ხსნის ევროკავშირის შიდა ბაზრებს და სხვა შეთანხმებებისგან განსხვავებით, გულისხმობს არამართო საქონლით, არამედ მომსახურებით ვაჭრობის ლიბერალიზაციასაც [14; 15].

CFTA-ს ამოქმედება საქართველოს მიმზიდველობას უცხოელი ინვესტორებისთვის ზრდის, რაც ხელს უწყობს ადგილობრივი წარმოების ზრდას, საექსპორტო პროდუქციის განვითარებას, ადგილობრივი პროდუქტის ხარისხის ზრდას, დასაქმების ზრდას და სხვა. ყოველივე ზევით აღნიშნული დადებით გავლენას ახდენს ქვეყნის სავაჭრო ბალანსზე და ხელს უწყობს ეკონომიკის მდგრად განვითარებას.

გამოვლენილია ექსპორტის ზრდის შემზღვეველი ფაქტორები:

1. რესურსების შეზღუდულობა;
2. საექსპორტო პროდუქტების მიწოდების ჯაჭვის არაორგანიზებულობა;
3. საერთაშორისო გამოცდილების არქონა;
4. ადგილობრივი პროდუქციის დაბალი ხარისხი;
5. მარკეტინგული აქტივობების არასწორი დაგეგმვა;
6. ფინანსური რესურსების არქონა;
7. უცხოური ინვესტორების ინტერესის ნაკლებობა განვითარებადი ქვეყნების მიმართ და სხვა.

მიუხედავად ექსპორტის ზრდის მრავალი შემზღვეველი ფაქტორისა კვლევამ საკმაოდ დადებითი შედეგები დაგვანახა. ანალიზიდან შეგვიძლია გავაკეთოთ შემდეგი დასკვნები:

1. ადგილობრივი წარმოების ზრდა მნიშვნელოვნად მოქმედებს იმპორტის ჩანაცვლებაზე;
2. ექსპორტის სტიმულირების პროგრამები ზრდიან ადგილობრივ წარმოებას, თუმცა წარმოებული პროდუქტი განკუთვნილია საერთაშორისო და არა ადგილობრივი ბაზრისთვის;
3. ექსპორტის სტიმულირება ზრდის ხარჯებს, თუმცა გრძელვადიან პერიოდში, ექსპორტების აზრით, მოხდება ხარჯის ამოღება;
4. ექსპორტის სტიმულირებისათვის აუცილებელია საერთაშორისო ცოდნის და გამოცდილების მიღება;
5. ექსპორტის სტიმულირება ზრდის ადგილობრივ წარმოებას და დადებითად აისახება სავაჭრო ბალანსზე;
6. ექსპორტის ზრდა პოზიტიურ გავლენას ახდენს მთლიან შიდა პროდუქტსა და ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე.

უნდა აღინიშნოს, რომ იმპორტის ჩანაცვლების სტრატეგია შეამცირებს იმპორტის მაჩვენებელს, რაც საშუალებას იძლევა შემცირდეს უარყოფითი სავაჭრო ბალანსი. თუმცა, უფრო დიდი ეფექტი აქვს ექსპორტის სტიმულირებას. ამ შემთხვევაში სხვაობა ექსპორტსა და იმპორტს შორის დაიკლებს და გრძელვადიან პერიოდში აგრარულ სექტორში დადებითი სავაჭრო ბალანსის მიღების შესაძლებლობას მოგვცემს.

ადგილობრივი წარმოების ზრდა და ექსპორტის სტიმულირება დადებით გავლენას ახდენს მთლიან შიდა პროდუქტზე, თუმცა გასათვალისწინებელია შემდეგი ორი ფაქტორი:

1. შედეგი ვრცელდება აგროსასურსათო სექტორის მთლიან შიდა პროდუქტზე და ხდება სხვა სექტორში მიმდინარე მოვლენების უგულებელყოფა;

2. აგროსასურსათო სექტორს მნიშვნელოვანი წილი უჭირავს მშპ-ში, ამიტომ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აგროსექტორში სავაჭრო ბალანსის გაუმჯობესება დადებითად აისახება საქართველოს მთლიან შიდა პროდუქტზე.

დასკვნის სახით შემუშავებულია ძირითადი რეკომენდაციები, რომელთა განხორციელება აუცილებელია ადგილობრივი წარმოების ზრდისა და ექსპორტის სტიმულირებისთვის:

1. შესაბამისი ინფრასტრუქტურის მოწყობა, რათა მოხდეს ადგილობრივი წარმოების ზრდა და ექსპორტის სტიმულირება;
2. სამუშაო ძალის კვალიფიკაციის ამაღლება;
3. ადგილობრივი პროდუქტების ხარისხის ამაღლება, რათა იგი შეესაბამებოდეს ევროპულ სტრანდარტებს;
4. ექსპორტის სტიმულირების მოკლევადიანი და გრძელვადიანი პროგრამების შემუშავება, რომლებიც არამარტო ხელს შეუწყობს ადგილობრივი წარმოების ზრდას, არამედ გაზრდის ექსპორტს;
5. ახალი ტექნოლოგიების შექმნა, რაც შეამცირებს ხარჯს და გაზრდის გამოშვებული პროდუქციის რაოდენობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Business Dictionary. <http://www.businessdictionary.com/definition/import-substitution.html>
2. Hirschman, O. Albert. 2009. The Political Economy of Import-Substituting Industrialization in Latin America. The Quarterly Journal of Economics. Vol. 82, No. 1 (Feb., 1968), pp. 1-32;
3. Business Dictionary. <http://www.businessdictionary.com/definition/export-promotion.html>
4. International Trade centre. 2009. Export Promotion and WTO. A brief guide. Geneva; N. C. Pahariya. 2008.
5. Import Substitution and Export Promotion as Development Strategies. Briefing paper. 25 Years CUTS International;
6. The disadvantages of import substitution. <https://prezi.com/4mkr5fpr9ngs/the-disadvantages-of-import-substitution/>
7. Tekle S. Advantages and Challenges of Exporting. <https://www.expertbase.org/a238-advantages-and-challenges-of-exporting>
8. ეთერ ხარაიშვილი, ნინო საღარეიშვილი, ქართული აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის სტიმულირების პროგრამები და მათი ეფექტიანობა, 2016.
9. საქართველოს სოფლის მეურნეობის სამინისტრო, 2017. წლიური ანგარიში.
10. ლაშა არევაძე, 2016. საქართველოს ექსპორტის პრობლემები და ექსპორტის წამახალისებელი პროგრამები. <https://idfi.ge/ge/problems-of-georgia-export>
11. Kharaiashvili E., Diversification of Agribusiness and Rural Development Models in Georgia, IV International Scientific and Practical Conference “Strategic Imperatives of Modern Management,” 19-20 April, 2018. <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/24417/1/5348.pdf>
12. პაატა ცაგარეიშვილი, 2013. აგრარული ფირმის საექსპორტო საქმიანობის სატარიფო და არასატარიფო რეგულირების მექანიზმები. <http://www.nplg.gov.ge/dlibrary/collect/0002/000639/Dis.Tsagareishvili.P.pdf>
13. გიორგი ლალანიძე, 2014. საქართველოს საექსპორტო პოტენციალის მენეჯმენტის აქტუალური საკითხები.

14. საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო, ევროკავშირთან ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცის შესახებ შეთანხმება (DCFTA). <http://www.economy.ge/index.php?page=economy&s=7>
15. Kharaishvili E., Export-Import Potenzial landwirtschaftlicher Produkte zwischen Georgien und Deutschland: Modernität und Perspektiven, Deutsch-Georgisches Wissenschafts- und wirtschaftsforum, Berlin, 15.-18. Mai 2018.

Nino Sagareishvili
PhD student

THE FACTORS AFFECTING PRODUCTION OF DOMESTIC AGRICULTURAL GOODS AND EXPORT PROMOTION Expanded Summary

Countries use different strategies to develop domestic production and get positive trade balance. Economic development of the country highly depends on international trade. To make an in depth analysis of this topic, we can discuss two alternative strategies:

1. Import substitution;
2. Export promotion.

The paper overviews both strategies and determines its positive and negative aspects. It mainly concentrates on direct and indirect effects of export promotion on increase of domestic production.

Import substitution is a government strategy that stimulates increase of domestic production and substitutes import. It is worth mentioning that import substitution strategy does not mean increase of export of agricultural goods. It is beneficial for increasing employment rate, for decreasing demand on foreign currency and for giving an opportunity to the country to satisfy market demand by domestic production.

At the same time export promotion stimulates export. It gives producers an opportunity to satisfy not only market demand, but develop their products in such way that they can increase export. Promotional programs help producers to understand and implement international standards and get know-how from international producers.

As mentioned, both strategies have positive and negative sides. Main advantages of import substitution are the following: it protects domestic production, increases competitiveness of domestic production, stimulates producers to develop quality, and increases self-sufficiency of the economy.

At the same time export promotion gives an opportunity of diversification, getting know-how and experience from international producers, entering international markets and etc.

Agriculture is one of the most important sectors for Georgian economy and it takes an important role in Georgian Economy. Georgia produces agricultural products, but most of them are seasonal goods. Therefore, agricultural goods are imported during the whole year. Nowadays domestic production of agricultural goods is very low. Georgia imports agricultural goods from other countries. Georgian trade balance is negative, it means that import volume exceeds export volume and domestic production is not stimulated enough to increase export.

The main goal of the research is to discuss factors that stimulate an increase of domestic production of agricultural goods and to determine influence of export promotion activities on it.

Analyzing the data and current policies underline the factors that stimulate domestic production:

- Implementation of import substitution strategy;

- Sharing of international experience;
- Introduction of new technologies;
- Implementation of export promotion strategy and etc.

The analysis shows that problem of scarce resources can be overcome through stimulating productivity and promoting export. In order to stimulate export, the following methods are being used:

- Export subsidies;
- Remove international trade barriers;
- Create special financial services;
- Export finance and insurance.

Main conclusions from the research are the following:

- Georgia has a potential to increase domestic production;
- Increasing amount of domestic production can substitute import and promote export at the same time;
- Export promotion programs increase domestic production, but produced goods are for international market, not for local market;
- Export promotion increases costs;
- International knowledge and experience is needed to implement export promotion strategies;
- Increased export volume has positive impact on trade balance;
- Increased export volume has positive impact on GDP growth

The following recommendations are prepared for government and private sector as well:

- Develop export promotion strategy for short-run and long-run period;
- Buy new technology, which will decrease costs and increase the quantity of produced goods;
- Train the labor force to make them more experienced and competitive;
- Develop infrastructure to increase domestic production and promote export;
- Increase quality of agricultural products to satisfy International standards.

ალექსანდრე ნაჭყებია
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

**პერსონალის კონტროლინგის ადგილი და როლი კომპანიის
მენეჯმენტის სისტემაში**

რეზიუმე. თანამედროვე ორგანიზაციების წინაშე არსებული ამოცანების სირთულე და ხასიათი, მათზე მოქმედი შიდა და გარე ფაქტორების მრავალფეროვნება გარკვეულ პრობლემებს ქმნის მენეჯმენტის სფეროში. საზღვარგარეთის წარმატებული კომპანიების საქმიანობის ანალიზი ადასტურებს მჭიდრო კავშირს მართვის ეფექტიანობის ამაღლებასა და ეკონომიკურ ეფექტიანობას შორის. ეს უკანასკნელი მნიშვნელოვნადაა განპირობებული მმართველობითი საქმიანობის მაღალი ხარისხით, კერძოდ, კონტროლინგის სისტემის ფართოდ გამოყენებით, რომელიც წარმოადგენს დაგეგმვის, აღრიცხვის, კონტროლის, ეკონომიკური ანალიზისა და საინფორმაციო ნაკადების სინთეზს.

საკვანძო სიტყვები: მართვის ინოვაციური მეთოდები, პერსონალის კონტროლინგის თანამედროვე ინსტრუმენტები, კონტროლინგის ფუნქციები, პერსონალის ეფექტიანი გამოყენება, პერსონალის მართვის პროცესების კოორდინაცია.

შესავალი

წარმოების პროცესში ტექნიკურდტექნოლოგიური სიახლეების დანერგვის კვალობაზე, სულ უფრო მეტად იზრდება ადამიანური რესურსების პროფესიულდკვალიფიციური მომზადების დონის მიმართ წაყენებული მოთხოვნები. შესაბამისად, ადამიანური რესურსები წარმოების განვითარების სტრატეგიული რესურსი ხდება. აქედან გამომდინარე, კომპანიის მიერ დასახული მიზნების მისაღწევად მისი ეფექტიანი გამოყენება ორგანიზაციის ფუნქციონირების უმნიშვნელოვანესი მიმართულებაა. ამასთან, ბაზრების გლობალიზაციისა და ეკონომიკის სტრუქტურული ცვლილებების საფუძველზე, საზოგადოების სოციალური და ეკონომიკური ცხოვრების ტრანსფორმაცია, შრომის ბაზრის ფორმირების თანამედროვე ტენდენციები, ტექნიკურდტექნოლოგიური და ორგანიზაციის მართვის ინოვაციური მეთოდები გარდაუვლად მოითხოვენ პერსონალის მართვის პროცესში ახალი მიდგომების დანერგვის აუცილებლობას. ასეთ მიდგომად გვევლინება პერსონალის კონტროლინგი, როგორც მართვის ინსტრუმენტი, რომელიც უზრუნველყოფს მართვის ცალკეული ქვესისტემების საქმიანობის კოორდინაციას და მართვის მთელ სისტემას წარმართავს ორგანიზაციის მიერ დასახული მიზნების მისაღწევად.

თანამედროვე პერიოდში კომპანიების მართვის ინსტრუმენტებს შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია კონტროლინგს, რომელიც თავის თავში აერთიანებს აღრიცხვის, საინფორმაციო უზრუნველყოფის, კონტროლისა და კოორდინაციის ფუნქციას. ამასთან, კონტროლინგის პროცესის მეცნიერული კვლევა სულ უფრო აქტუალური ხდება. ამაზე მეტყველებს კონტროლინგის პრობლემების შესახებ არსებული სამეცნიეროდკვლევითი ლიტერატურის სიმრავლე. განსაკუთრებით, უცხოეთის ეკონომიკურ ლიტერატურაში.

საქართველოში ამ საკითხებისადმი მიძღვნილი ეკონომიკური სამეცნიეროდკვლევითი ხასიათის ლიტერატურა მეტად მწირია. თანამედროვე პერიოდში არ არსებობს კონტროლინგის ყველასათვის მისაღები განმარტება. მიუხედავად ამისა, ყველა აღიარებს, რომ კონტროლინგი მართვის ახალი კონცეფციაა, რომელსაც სათავე თანამედროვე მენეჯმენტმა დაუდო.

თანამედროვე ეკონომიკურ ლიტერატურაში კონტროლინგის პრობლემების კვლევის ორ ძირითად ამერიკულ (ანგლოდსაქსურ) და გერმანულ (ევროპულ) მიმართულებას განასხვავებენ. კონტროლინგის ამერიკულ კონცეფციაში მეტი ყურადღება ეთმობა კონტროლინგის ინსტრუმენტებს და პრაქტიკულ გამოყენებას, ხოლო გერმანულ მოდელში – კონტროლინგის პრინციპებისა და მეთოდების მეცნიერულ დასაბუთებას. ცალკეული მკვლევარების მოსაზრებით, კონტროლინგის საფუძვლების ფორმირება მჭიდროდაა დაკავშირებული მენეჯმენტის სკოლების წარმოშობასა და განვითარებასთან. აღნიშნული მიმართულებების ფარგლებში ანრი ფაიოლი მართვას განიხილავს, როგორც უნივერსალურ პროცესს, რომელიც შედგება ცალკეული ქმედებებისაგან, ამ ქმედებებს იგი უწოდებს მმართველობით ფუნქციებს, ხოლო თვით მართვის პროცესს წარმოადგენს ამ ფუნქციების ერთობლიობა. ფაიოლი გამოყოფს დაგეგმვის, ორგანიზების, ხელმძღვანელების, კოორდინაციისა და კონტროლის ფუნქციებს. შემდგომ კვლევებში ადგილი ჰქონდა მართვის ფუნქციების კიდევ უფრო გაღრმავებას. ასე, მაგალითად, ლუთერ გიულიკი გვთავაზობს „კონტროლის“ ფუნქციის დაყოფას „ადრიცხვად“ და „ბიუჯეტირებად“, რითაც იგი ფაქტიურად ეხება კონტროლინგის თანამედროვე ინსტრუმენტებს [.., 1983]. კონტროლს, როგორც მართვის განსაკუთრებულ სფეროს – განიხილავენ დ. ბოდდი და პ. პეიტონი [.., 1999].

კონტროლი მიმართულია წარსულში დაშვებული შეცდომებისა თუ წარმოშობილი პრობლემების გამოსავლენად. ზოგიერთ შემთხვევაში დამნაშავე პირების გამოსავლენად. კონტროლინგი კი დ ესაა მომავლის მართვა საწარმოსა და მისი სტრუქტურული დანაყოფების გრძელვადიან პერიოდში ფუნქციონირებისათვის.

კონტროლინგის სისტემის გამოყენება მიზანშეწონილია იმ შემთხვევებში, როდესაც მართვის ფუნქცია დედეგირებულია საწარმოს ცალკეულ ქვედანაყოფებს შორის. ამ დროს კონტროლინგის საშუალებით მიიღწევა მაქსიმალურად დადებითი შედეგი.

შემდგომში კონტროლის ტრადიციული ფუნქციების განვითარებამ და გაფართოებამ განაპირობეს კონტროლინგის ფუნქციების წარმოშობა. ი. ვებერის თანახმად, კონტროლინგი დ ესაა „სოციალური სისტემის მართვის შემადგენელი ნაწილი, რომელიც თავის მხრივ, ხელმძღვანელობის მხარდაჭერ ფუნქციას ასრულებს მართვის სისტემის კოორდინაციის საერთო საქმეში, უპირველეს ყოვლისა, დაგეგმვაზე, კონტროლსა და ინფორმირებაზე აქცენტირებით“ [.., 2014].

ერთდერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელიც კონტროლინგის პრობლემების კვლევისას აზრთა სხვადასხვაობა იწვევს, არის კონტროლინგის მიზნები. კონტროლინგის მიზანი გამომდინარეობს ორგანიზაციის მიზნებიდან, რომელთა შორის ორგანიზაციის შემდგომი წარმატებული განვითარების უზრუნველყოფა ყველაზე მნიშვნელოვანია. ამ მიზნის სარეალიზაციოდ ორგანიზაცია ცდილობს აწარმოოს ისეთი საქონელი და მომსახურება, რომელზეც ბაზარზე მოთხოვნის დონე მაღალი იქნება და, შესაბამისად, ადეკვატური ფინანსური სარგებელი მიიღწევა. კონტროლინგი ხელს უწყობს კომპანიის ფინანსური მიზნების მიღწევას დ ფინანსური შედეგების ოპტიმიზაციას. ამასთან, ორგანიზაციაში კონტროლინგის მთავარი ამოცანა საბოლოო შედეგებზე ორიენტირებული დაგეგმვის, რეგულირებისა და კონტროლის პროცესის საინფორმაციო უზრუნველყოფაში, ინტეგრაციის, სისტემური ორგანიზაციისა და კოორდინაციის ფუნქციების შესრულებაში მდგომარეობს.

ამგვარად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ კონტროლინგი დ ესაა მომავლის მართვა საწარმოსა და მისი სტრუქტურული ქვედანაყოფების გრძელვადიან

პერიოდში ფუნქციონირების უზრუნველსაყოფად. დასახული მიზნების მისაღწევად, საწარმოს მართვის მთელი სისტემის კოორდინაციით, ინტეგრირებითა და წარმართვით, კონტროლინგი ასრულებს „მმართველობითი საქმიანობის მართვის“ ფუნქციას და წარმოადგენს აღრიცხვის, კონტროლისა და ეკონომიკური ანალიზის სინთეზს. იმყოფება რა აღრიცხვის, ანალიზის, საინფორმაციო უზრუნველყოფის, კონტროლისა და კოორდინაციის გადაკვეთაზე (მიჯნაზე), კონტროლინგი განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს საწარმოს მართვაში: იგი აკავშირებს ყველა ამ ფუნქციას, ახორციელებს მათ კოორდინაციასა და ინტეგრირებას. ამასთან, კონტროლინგი არ ჩაანაცვლებს საწარმოს მართვას, არამედ მხოლოდ გადაჰყავს იგი თვისებრივად ახალ დონეზე, ამით თავისებურ თვითმარეგულირებელ სისტემად გვევლინება საწარმოში [., 2003].

კონტროლინგის მიზნები საწარმოს მიზნებიდან გამომდინარეობენ. უმაღლესი მიზანი დ ესაა ორგანიზაციის შენარჩუნება და შემდგომი წარმატებული განვითარება.

კონტროლინგის კონცეფცია ორ ასპექტს მოიცავს: ერთის მხრივ, კონტროლინგი დ ესაა მმართველობითი პერსონალის აზროვნების წესი დ ფილოსოფია, რომლის საფუძველს წარმოადგენს საწარმოს გრძელვადიანი არსებობის უზრუნველყოფისაკენ სწრაფვა. მეორეს მხრივ, კონტროლინგის კონცეფცია დ ესაა იმ ინსტრუმენტების ნაკრები, რომელიც უზრუნველყოფს ამ ფილოსოფიის რეალიზაციას. ინსტრუმენტალური ასპექტი გულისხმობს, რომ კონტროლინგის სამსახური პასუხს აგებს მმართველობითი აღრიცხვის, დაგეგმვის, ეკონომიკური გაანგარიშებებისა და საინფორმაციო უზრუნველყოფისათვის მეთოდისა და ტექნიკის შემუშავებაზე.

კონტროლინგი, როგორც მართვის ინსტრუმენტი, ახორციელებს სამართავი სისტემის ცალკეული ქვესისტემების საქმიანობის კოორდინაციას ორგანიზაციის წინაშე არსებული მიზნების მისაღწევად. წარმოების განვითარების თანამედროვე მოთხოვნები კონტროლინგის გამოყენების ახალ სფეროებს წარმოშობს, რომელთა შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია პერსონალს. ადამიანური რესურსების მართვის სისტემის ეფექტიანობის ამაღლების მნიშვნელოვან მიმართულებას პერსონალის კონტროლინგი წარმოადგენს. ა. პაპმელი აღნიშნავს, რომ „პერსონალის კონტროლინგი ემყარება პერსონალის მართვის სფეროში „ვიწრო ადგილების“ გამოვლენის მიზნით, მათ შორის გარე ფაქტორების გავლენის გათვალისწინებით, საგეგმო და ფაქტიური მანეჟმენტების შედარების საფუძველზე მართვის ეფექტიანი სისტემის შექმნის იდეას“ [Papmehl, 1990:34]. მოცემულ განმარტებაში პერსონალის კონტროლინგის არსი შემოიფარგლება პერსონალის გამოყენებით მხოლოდ გეგმიური და ფაქტიური მონაცემების შედარებით, რაც არასწორად მიგვაჩნია. ვთვლით, რომ პერსონალის კონტროლინგი მოიცავს ასევე დაგეგმვის, კონტროლისა და ანალიზის ფუნქციებს. ამ თვალსაზრისით შეიძლება სავსებით გავიზიაროთ ე. პოთჰოფისა და კ. თრეშერის პოზიცია, რომლის თანახმადაც, „პერსონალის კონტროლინგი მოიცავს კონტროლინგის ყველა ამოცანას, როგორცაა: დაგეგმვა, კონტოლი და გადახრების ანალიზი, როგორც სტრატეგიულ, ასევე ოპერატიულ დონეზე. ამასთან, განიხილება არა მხოლოდ დანახარჯები, არამედ მწარმოებლურობა (შედგებები) [Potthoff, 1986:25].

პერსონალის კონტროლინგის სისტემის უმთავრეს ამოცანას ორგანიზაციაში წარმოადგენს პერსონალის მართვის პროცესების კოორდინაცია და მმართველობითი გადაწყვეტილებების მიღების საინფორმაციო უზრუნველყოფა, რათა ამაღლდეს პერსონალის მართვის ხარისხი ორგანიზაციაში. პერსონალის კონტროლინგი შესაძლებლობას გვაძლევს განვსაზღვროთ: პერსონალის მართვის სისტემის საწყისი მდგომარეობა, რომლისთვისაც პერსონალის კონტრო-

ლინგის სისტემის ამოქმედება აუცილებლობას წარმოადგენს. ასევე, შევიმუშაოთ და განვახორციელოთ პერსონალის მართვის სისტემის გაუმჯობესების ღონისძიებები.

პერსონალის კონტროლინგი შედარებით ახალი მიმართულებაა პერსონალის მართვის სფეროში, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ორგანიზაციის პერსონალთან მუშაობის სფეროში, ზოგადად, კონტროლინგის ინსტრუმენტების პირდაპირი გადატანა უნდა მოხდეს. პერსონალის კონტროლინგს თავისი სპეციფიკური რობა გააჩნია. ეს იმაში გამოიხატება, რომ ზოგიერთი მანევრებელი სუბიექტური ხასიათისაა და რიგი ხარისხობრივი მანევრებლების გაანგარიშება შეიძლება მეტად გართულდეს.

კომპანიის მენეჯმენტის პროცესში პერსონალის კონტროლინგის ადგილი და როლი სწორად რომ წარმოვიდგინოთ, აუცილებელია გავერკვეთ მის ფუნქციებში.

გამოყოფენ პერსონალის კონტროლინგის შემდეგ ფუნქციებს:

- საინფორმაციო უზრუნველყოფის ფუნქცია. იგი გულისხმობს საინფორმაციო სისტემის აგებას, რომელმაც უნდა მოიცვას ყველა აუცილებელი ინფორმაცია შრომის მწარმოებლობაზე, პერსონალზე გაწეულ დანახარჯებზე და სხვა. ამ ფუნქციის რეალიზება, როგორც წესი, ხდება საწარმოში პერსონალის მონაცემთა ბაზის შექმნით;

- საგეგმო ფუნქცია. იგი გულისხმობს საპროგნოზო, მიზნობრივი და ნორმატიული ინფორმაციის მიღებას. მაგალითად, ახალი პროდუქციის შემქმნელ მუშახელზე მოთხოვნა (რაოდენობა, კვალიფიკაციის დონე);

- მმართველობითი ფუნქცია. იგი გულისხმობს ნეგატიური ტენდენციების დასაძლევად ღონისძიებების შემუშავებას. მაგალითად, თუ ადგილი ექნება წლის განმავლობაში ერთი მუშაკის მომზადებისათვის საჭირო გეგმიურ დანახარჯებსა და ფაქტიურ დანახარჯებს შორის გადახრას, კონტროლინგის სამსახური რეკომენდაციას აძლევს კადრების განყოფილებასა და საფინანსო დეპარტამენტს განახორციელოს ბიუჯეტში შესაბამისი გეგმის კორექტირება;

- საკონტროლო-ანალიტიკური ფუნქცია. ეს ფუნქცია გულისხმობს მიზნების მიღწევის ხარისხის გაზომვას, პერსონალის მიხედვით დაგეგმილი და ფაქტიური მანევრებლების ანალიზს. თუ გადახრა არ სცდება კონტროლინგის სამსახურის მიერ გაანგარიშებულ დასაშვებ ნორმებს, მმართველობითი შემოქმედება არ განხორციელდება. იმ შემთხვევაში, როდესაც საპირისპირო ტენდენციას აქვს ადგილი, მაშინ აღნიშნული სამსახური მიმართავს საწარმოს შესაბამის ქვედანაყოფს და აცნობებს მას არსებულ მდგომარობას. მაგალითად, თუ კადრების დენადობა დასაშვები ნორმის ფარგლებშია (4-5%), მაგრამ შეიმჩნევა მისი ზრდის ტენდენცია, ამის შესახებ აუცილებელია ეცნობოს ადამიანური რესურსების მართვის სამსახურს შესაბამისი რეაგირებისათვის.

პერსონალის კონტროლინგის ფუნქციებს შორის უნდა გამოვყოთ ადამიანური რესურსების მართვის სფეროში მმართველობითი გადაწყვეტილებების მიღების პროცესის მხარდამჭერი და მაკოორდინირებელი ფუნქცია. ამ მიმართულებით სხვადასხვა დონეებზე არსებული მიზნების, მათი მიღწევის საშუალებებისა და მეთოდების კოორდინაცია მნიშვნელოვნად განაპირობებს ორგანიზაციის საბოლოო მიზნების მიღწევას.

პერსონალის კონტროლინგის ფუნქციას მიეკუთვნება ასევე ორგანიზაციის მუშაკებზე და საშუალო ადგილებზე ინფორმაციის მოძიება, დამუშავება, შემოწმება და გადაწყვეტილების მიმღები სტრუქტურებისათვის მიწოდება. აღსანიშნავია, რომ პერსონალის კონტროლინგის საინფორმაციო უზრუნველყოფა მიიღწევა ორგანიზაციის საქმიანობის საბოლოო შედეგებზე ორიენტირებული დაგეგმვის, ნორმირების, აღრიცხვისა და კონტროლის სისტემის საშუალებით.

დაგეგმვის სფეროში კონტროლინგი საშუალებას გადალევს მოვასდინოთ სხვადასხვა გეგმების კოორდინირება და ოპტიმალური ვარიანტის შერჩევა, ასევე დაგეგმვისათვის საჭირო ინფორმაციის მოპოვება. პერსონალის მართვის სისტემის დასაბუთებული საგეგმო მანეჯენტების შემუშავებითა და ანალიზის საფუძველზე შესაძლებელი ხდება საქმიანობის დაგეგმვა როგორც მოკლევადიან, ასევე გრძელვადიან პერიოდში. ამასთან, კონტროლის ფუნქციის შესრულებით პერსონალის კონტროლინგი შესაძლებლობას იძლევა განხორციელდეს დაგეგმილიდან ფაქტიური მანეჯენტების გადახრების ანალიზი, ამ გადახრების გამომწვევი მიზეზების გამოვლენა და მათი აღმოფხვრა. შრომითი მანეჯენტების გადახრის სისტემატური კონტროლი შესაძლებლობას იძლევა მისიერად ვიმოქმედოთ პერსონალის მართვის სფეროში წარმოშობილ სუსტ ადგილებზე.

საბოლოოდ, პერსონალის კონტროლინგი ხელს უწყობს კონტროლის ჩანაცვლებას თვითკონტროლით, რაც მთლიანობაში განაპირობებს ორგანიზაციის მუშაკებს შორის მეტ ურთიერთგაგებასა და ურთიერთთანამშრომლობას, გუნდური მუშაობის პრინციპების დანერგვას დასახული მიზნების მისაღწევად.

დასკვნა

თანამედროვე პერიოდში კონკურენცია როგორც ეროვნულ, ასევე მსოფლიო ბაზარზე სულ უფრო მწვავედება. კომპანიები ობიექტურად აღმოჩნდნენ მართვის თვისობრივად ახალი კონცეფციებისა და ინსტრუმენტების ძიების აუცილებლობის წინაშე. ერთდროით თანამედროვე მიმართულება მენეჯმენტის თეორიასა და პრაქტიკაში, რომელიც უზრუნველყოფს წარმოების ეფექტიანობის ზრდას წარმოადგენს კონტროლინგის სისტემა. მასში განსაკუთრებული ადგილი უკავია პერსონალის კონტროლინგის სისტემას, რომელიც მოწოდებულია უზრუნველყოს კომპანიის სტრატეგიული რესურსის დ პერსონალის ეფექტიანი გამოყენება.

კონტროლინგი – ესაა მომავლის მართვა საწარმოსა და მისი სტრუქტურული ქვედანაყოფების გრძელვადიან პერიოდში ფუნქციონირების უზრუნველსაყოფად. დასახული მიზნების მისაღწევად, საწარმოს მართვის მთელი სისტემის კოორდინაციით, ინტეგრირებითა და წარმართვით, კონტროლინგი ასრულებს „მმართველობითი საქმიანობის მართვის“ ფუნქციას და წარმოადგენს აღრიცხვის, კონტროლისა და ეკონომიკური ანალიზის სინთეზს.

პერსონალის კონტროლინგი დ ესაა ადამიანურ რესურსებთან მუშაობის სფეროში შიდასაფორმო დაგეგმვისა და კონტროლის სისტემა, რომელიც საშუალებას იძლევა „გარდაკვამნათ“ საგეგმო მანეჯენტები კონკრეტულ ღონისძიებებად, ასევე ჩამოვაყალიბოთ საწარმოში პერსონალის მართვის ძირითადი დებულებები. პერსონალის კონტროლინგის უმთავრესი ამოცანაა, განახორციელოს მუდმივი უკუკავშირი დაგეგმვასა და ანალიზს, ასევე მათში არსებულ გადახრებს შორის.

კონტროლინგის ორიენტაცია დაგეგმვასა და კონტროლზე გულისხმობს საინფორმაციო უზრუნველყოფის საფუძველზე, მის მიერ ამ ფუნქციების კოორდინაციას. ამასთან, თვითონ კონტროლინგი გადახრებზე რეაგირების შესახებ გადაწყვეტილებებს მიღების გზით უზრუნველყოფს სისტემატურ და ინტეგრირებულ უკუკავშირს მართვის სფეროში.

პერსონალის კონტროლინგის სისტემის უმთავრეს ამოცანას ორგანიზაციაში პერსონალის მართვის პროცესების კოორდინაცია და მმართველობითი გადაწყვეტილებების მიღების საინფორმაციო უზრუნველყოფა წარმოადგენს, რათა ამადლდეს პერსონალის მართვის ხარისხი ორგანიზაციაში.

შედგე ხე ორიენტირებული პერსონალის კონტროლინგის უმთავრეს მიზანს წარმოადგენს პერსონალის მართვის სფეროში საქმიანობის შედეგების შესახებ

ინფორმაციის შეგროვება და დამუშავება. ამასთან, აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ პრაქტიკულად მეტად რთულია ზუსტად განესაზღვროთ თითოეული მმართველობითი გადაწყვეტილების წვლილის შეფასება ორგანიზაციის საქმიანობის საბოლოო შედეგებში. ამიტომ, ასეთ შემთხვევებში შედეგებზე ორიენტაციისას გამოყოფენ ისეთ მაჩვენებლებს, როგორცაა: შრომის მწარმოებლურობა, კადრების დენადობა, შრომის ანაზრაურების სტრუქტურის ცვლილება და სხვ.

ორგანიზაციაში კონტროლინგის სისტემის უმნიშვნელოვანეს ელემენტს წარმოადგენს საინფორმაციო ნაკადების სისტემა. საინფორმაციო ნაკადები დესაა ინფორმაციის გადაადგილება ორგანიზაციის ერთი საშტატო ერთეულიდან სხვა საშტატო ერთეულში. საინფორმაციო ნაკადების სისტემა, თავის მხრივ, წარმოადგენს საინფორმაციო ნაკადების კომპლექსს, რომელიც საშუალებას აძლევს საწარმოს წარმართოს საფინანსოდეკონომიკური საქმიანობა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, საინფორმაციო ნაკადები საშუალებას აძლევს ორგანიზაციას მოახდინოს საქმიანობის ოპტიმიზაცია.

კონტროლინგის სისტემის უმნიშვნელოვანეს ელემენტებს დაგეგმვა და კონტროლი წარმოადგენს. დაგეგმვის მთავარი მიზანია ორგანიზაციაში მწარმოებლურობის მაღალი დონის უზრუნველყოფა, მას წინ უსწრებს ანალიზისა და პროგნოზირების პროცესი, რომელთა საფუძველზეც ხდება მოქმედებათა ალტერნატივებიდან საუკეთესოს შერჩევა. იმ შემთხვევაში, როდესაც დაგეგმვის პროცესი მიმდინარეობს სისტემური მომზადების გარეშე, მაშინ ადგილი აქვს საგეგმო გადაწყვეტილებების ინტეგრირებად მიღებას. ასეთი გადაწყვეტილებები, კი, როგორც წესი, დიდი რისკის შემცველია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Pappmehl A. Personal-Controlling. Heidelberg (Sauer). 1990
2. Potthoff E., Trescher, K. Controlling in der Personalwirtschaft, Berlin-New York, 1986
3. Анискин Ю.П., Павлова А.М. Планирование и контроллинг: учебник.М.: Омега-Л, 2003.
4. Бодди Д., Пэйтон Р. Основы менеджмента: пер. с англ. / Под ред. Ю. Н. Каптуревского - СПб: Издательство «Питер», 1999
5. Вебер Ю., Шеффер У. Введение в контроллинг: пер. с нем./Под ред. и с предисл. С.Г.Фалько.- М.: Изд-во НП «Объединение контроллеров»,2014
6. Евенко Л.И. Организационные структуры управления промышленными корпорациями США (теория и практика формирования). - М.: Издательство «Наука», 1983

Alexandre Nachkebia

PhD candidate, Sokhumi State University

ON THE PLACE AND ROLE OF PERSONNEL CONTROLLING IN COMPANY'S MANAGEMENT SYSTEM

Expanded Summary

Nowadays competition is becoming more aggravated both at national and world market. Companies actually faced necessity of search of qualitatively new conceptions and instruments of management. One of the modern fields in the theory and practice of management providing increase of production effectiveness is system of controlling. Personnel controlling

system is especially important in it, invoked to efficiently employ personnel - the strategic resource of company.

Controlling – means future management for the purpose of operation of company and its structural subdivisions within long-term. In order to have achieved objectives under the coordination, integration and operation of entire system of company management the controlling fulfils “management function of governance” and is synthesis of record keeping, controlling and economic analysis.

Personnel controlling – it is the system of internal planning and control system in the field of employment with human resources, enabling “reform” of planning figures in specific measures, establishment of basic principles of personnel management in the company. The most important task of personnel controlling is to have carried out permanent feedback between planning and analyzing, also within its digressions.

Orientation of controlling on planning and control considers coordination of these functions by aforesaid under the basis of information provision. Herein, through decision making itself controlling about respond of digressions provides systematic and integrated feedback in the field of management.

The most important task of the system of personnel controlling is coordination of management procedures of personnel within the company and information provision on court decisions, in order to have increased the level of personnel’s management within the organization.

Principal objective of result-oriented personnel controlling is collection of information about results of their activity and its procession within the field of personnel management. Also, herein is to be mentioned that practically it is more difficult to have exactly determined assessment of each court decision in final results of organization’s activity. That is why, in such case upon orientation of results there are emphasized such figures, like: labor productivity, fluctuation of personnel, change of salary structure and etc.

The principal element of organization controlling system is the system of information flows. The information flows mean movement of information from one personnel unit to another personnel unit. The system of information flows itself is the complex of information flows enabling company to manage its financial and economic activity. In other words, the information flows enable organization to optimize its business.

Planning and controlling is the most important element of controlling system. The principal objective of planning is provision of high level of productivity at the organization, before it is the process of analysis and forecasting under that is selected the best one out of alternatives of activities. When planning process is carried out without systematic preparation, then planning decisions are intuitively made. As a rule such decisions involve great risk.

კონკურენცია საქართველოს აგროსასურსათო ბაზრებზე და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების წარმოების გამოწვევები

რეზიუმე. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების გამოცდილებიდან, სოფლის მეურნეობის დარგს ქვეყნის განვითარებაში მნიშვნელოვანი წვლილის შეტანა შეუძლია²⁰. აღსანიშნავია, რომ 2012 წლიდან საქართველოს მთავრობამ სოფლის მეურნეობა ერთ-ერთ პრიორიტეტულ დარგად გამოაცხადა²¹ და შესაბამისად, არაერთი პროგრამა და პროექტი ხორციელდება დარგის ხელშესაწყობად. საქართველოს გარემოს დაცვისა და სოფლის მეურნეობის სამინისტროსთან არსებული სოფლის მეურნეობის პროექტების მართვის სააგენტო (APMA) ახორციელებს ისეთ პროექტებს,²² როგორებიცაა: დანერგე მომავალი, აგროწარმოების ხელშეწყობის პროგრამა, შეღავათიანი აგროკრედიტი, გადამამუშავებელი და შემნახველი საწარმოების თანადაფინანსების პროექტი, აგროდაზღვევა და სხვ. აღნიშნული პროექტებით საწარმოო ჯაჭვის ყველა რგოლის განვითარება შესაძლებელია. ისინი მოიცავს, რევიზიების მიხედვით, სხვადასხვა სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოყვანას, გამრავლებას, გადამამუშავებელი ბაღების ჩანაცვლებას, გადამამუშავებას და უზრუნველყოფს დარგში ფინანსებზე ხელმისაწვდომობას. სახელმწიფოს გარდა, სოფლის და სოფლის მეურნეობის განვითარებაში აქტიურად მონაწილეობენ საერთაშორისო/დონორი ორგანიზაციები, როგორებიცაა: ევროკავშირი, მსოფლიო ბანკი, ამერიკის შეერთებული შტატების საერთაშორისო განვითარების სააგენტო (USAID), სურსათის და სოფლის მეურნეობის გაეროს ორგანიზაცია (FAO) და სხვ. (საქართველოს გარემოს დაცვისა და სოფლის მეურნეობის სამინისტრო, 2018).

სტატიაში განხილულია, თუ რამდენად შესაძლებელია აღნიშნული პროგრამების დახმარებით საქართველოს აგროსასურსათო პროდუქციის კონკურენტუნარიანობის ხელისშემშლელი ფაქტორების აღმოფხვრა და გამოწვევების დაძლევა. ასევე, მიმოხილულია ის ძირითადი გამოწვევები, რაც სოფლის მეურნეობის კონკურენტუნარიანობის ზრდას აფერხებს.

საკვანძო სიტყვები: სოფლის მეურნეობა, კონკურენცია, სასურსათო ბაზარი, კონკურენტუნარიანობის ამაღლება.

შესავალი

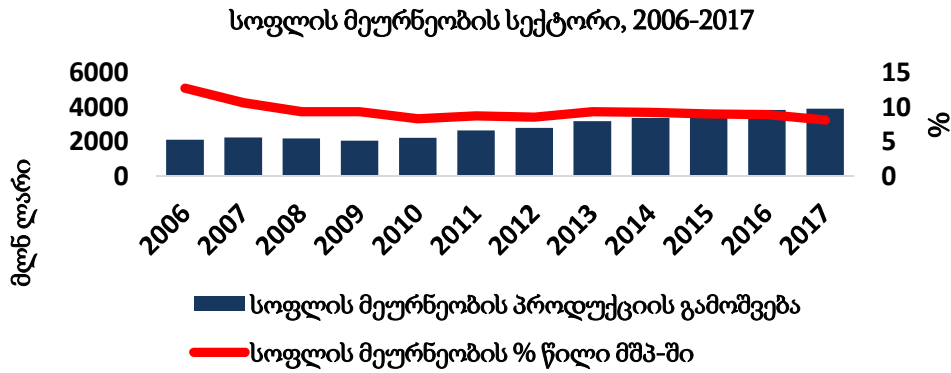
სოფლის მეურნეობის გაძლიერებისთვის განხორციელებული პროექტებისა და გამოყოფილი სახსრების მიუხედავად, სტატისტიკური მონაცემები არც თუ ისე დამაკმაყოფილებელია. 2017 წლის მონაცემებით, წინა წლის შესაბამის პერიოდთან შედარებით, სოფლის მეურნეობის წილი მთლიან შიდა პროდუქტში შემცირდა 0.8 პროცენტული პუნქტით და შეადგინა 8.2% (საქსტატი, 2018). ამასთან ერთად, 2017 წელს სექტორში უარყოფითი რეალური ეკონომიკური ზრდა დაფიქსირდა (-4.1%). რაც შეეხება დარგში გამოშვებული პროდუქციის მოცულობას, იგი მზარდია, თუმცა, ბოლო ოთხი წლის განმავლობაში არც ისე მაღალი ტემპით იზრდება (2017 წელს გაიზარდა 2%-ით, 2016 წელთან შედარებით) (დიაგრამა 1).

²⁰ <https://www.ippmedia.com/en/features/importance-agricultural-sector-country%E2%80%99s-economic-development>

²¹ საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარების სტრატეგია 2015-2020.

²² სოფლის მეურნეობის პროექტების მართვის სააგენტო, 2018.

დიაგრამა 1. საქართველოს სოფლის მეურნეობის სექტორი, 2006-2017

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

დარგის პრიორიტეტულობიდან გამომდინარე, 2012 წლიდან მკვეთრად გაიზარდა სოფლის მეურნეობის სამინისტროს ბიუჯეტი და 2017 წელს 322 მლნ ლარი შეადგინა, რაც თითქმის ოთხჯერ აღემატება სოფლის მეურნეობის სამინისტროს ბიუჯეტს 2011 წელს²³.

არსებული მონაცემების გაანალიზება ეჭვქვეშ აყენებს დარგში განხორციელებული საქმიანობის ეფექტიანობას²⁴, ასევე, რამდენად სწორად ხდება დარგში არსებული შესაძლებლობების გამოვლენა და ამ მიმართულებით პროექტების განხორციელება და ინვესტირება.

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემებზე დაყრდნობით, სოფლის მეურნეობის სექტორში დასაქმებულია 43%, რაც 735 ათას კაცს შეადგენს. აღსანიშნავია, რომ მასში მნიშვნელოვანი წილი თვითდასაქმებულებს უკავიათ (98%)²⁵ ხოლო, ბიზნეს სექტორში სოფლის მეურნეობის მიმართულებით დასაქმებულთა რიცხვი 12 ათას კაცს აღემატება. დარგში შრომის მწარმოებლურობა არც თუ ისე მაღალია. სოფლის მეურნეობის სექტორში 2017 წელს, საშუალოდ, ერთ მუშაკზე 5329 ლარის ღირებულების პროდუქცია მოდის (საშუალოდ თვეში 444 ლარი), ხოლო ბიზნეს სექტორში, საშუალოდ, სოფლის მეურნეობის მიმართულებით, ერთ მუშაკზე - 10920 ლარის ღირებულების პროდუქტი (საშუალოდ თვეში 909 ლარი).

2017 წლის მონაცემებით, სოფლის მეურნეობის სახელმწიფო სექტორში დაქირავებით დასაქმებულთა საშუალო თვიური ნომინალური ხელფასი 518 ლარს შეადგენს, არასახელმწიფო სექტორში კი - 693 ლარ., ხოლო ბიზნეს სექტორში სოფლის მეურნეობის მიმართულებით დასაქმებულთა საშუალო თვიური შრომის ანაზღაურება შეადგენს 641 ლარს.

ძირითადი გამოწვევები

სოფლის მეურნეობაში მწარმოებლურობის ზრდის და დარგის განვითარების ერთ-ერთი ხელისშემშლელი ფაქტორია ის, რომ ქვეყანაში ძირითადად იწარმოება პირველადი (გადაუმუშავებელი) აგროსასურსათო პროდუქცია და შედარებით ნაკლებად ხდება მეორადი წარმოება. შედეგად, როგორც ადგილობრივ, ისე საერთაშორისო ბაზარს, ძირითადად ნედლი სახის პროდუქცია მიეწოდება. იქიდან

²³ საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო, 2018

²⁴ <http://iset-pi.ge/index.php/ka/iset-economist-blog/entry/2018-05-15-13-41-57>

²⁵ საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარების სტრატეგია 2015-2020 წწ.

გამომდინარე, რომ მეორად პროდუქციას უფრო მაღალი ღირებულება აქვს, სასურველია, საწარმოო ჯაჭვის ყველა რგოლის განვითარება.

ღარგის განვითარების შემთხვევაში, ჩნდება როგორც ადგილობრივ ბაზარზე იმპორტის ჩანაცვლების, ასევე, საერთაშორისო ბაზარზე ექსპორტის ზრდის შესაძლებლობა. ამას ხელს შეუწყობს ისიც, რომ საქართველოში მოქმედებს სხვადასხვა სახის სავაჭრო რეჟიმები და საერთაშორისო შეთანხმებები²⁶. საქართველო არის ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციის (WTO) წევრი, აშშ-სთან, კანადასა და იაპონიასთან სარგებლობს პრეფერენციათა განზოგადებული სისტემით (GSP). ასევე, თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებით დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის (დსთ) ყველა ქვეყანასთან, თურქეთთან, ევროკავშირსა და ჩინეთთან. 2002 წლიდან საქართველო სუამის (საქართველო, უკრაინა, აზერბაიჯანი, მოლდოვა) ქვეყნებთან თანამშრომლობს თავისუფალი სავაჭრო ზონის პირობებში. 2014 წლიდან კი მოქმედებს ღრმა და ყოველისმომცველი სავაჭრო ზონის შექმნის (DCFTA) შეთანხმება ევროკავშირთან.

არსებული შესაძლებლობების მიუხედავად, 2017 წლის მონაცემებით, ქართული პროდუქციის ექსპორტი თითქმის სამჯერ ჩამოუვარდება იმპორტის მაჩვენებელს. არც თუ ისე მაღალი ქართული აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტის ერთ-ერთი მიზეზი აღნიშნული პროდუქციის დაბალი ხარისხი და შესაბამისად დაბალი კონკურენტუნარიანობაა სხვადასხვა ბაზარზე. საპირისპიროდ კი აღნიშნული პროდუქცია მაღალ კონკურენციას განიცდის სხვა ქვეყნებისგან, როგორც ადგილობრივ, ისე საერთაშორისო ბაზრებზე.

ცხრილში 1 მოცემულია ათი ყველაზე მსხვილი სოფლის მეურნეობის პროდუქციის იმპორტის მოცულობები და მათი დინამიკა. ისეთი პროდუქტები, როგორებიცაა: ხორბალი, შაქარი, ფრინველისა და ღორის ხორცი, რძე და რძის ნაწარმი და სხვ. კონკურენციას უწევენ ადგილობრივად წარმოებულ იმავე პროდუქციას. იქიდან გამომდინარე, რომ ქვეყანაში ვერ ხდება მოთხოვნის შესაბამისი რაოდენობის აღნიშნული პროდუქციის წარმოება, ქვეყანა ხდება იმპორტდამოკიდებული.

ცხრილი 1. ათი უმსხვილესი აგროსასურსათო პროდუქტის იმპორტის დინამიკა (მლნ ლარი)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ხორბალი	108.9	105.1	174.1	184.2	240.0	184.8	151.8	119.4	86.1	98.2
შაქარი	66.0	50.4	74.2	92.9	84.5	67.4	57.9	49.3	65.5	67.6
ფრინველის ხორცი	44.8	37.2	48.0	66.1	69.8	71.4	72.2	53.0	58.4	61.7
შოკოლადი	49.7	42.9	46.6	50.5	53.1	61.6	59.6	47.0	50.6	53.3
კვების პროდუქტები	28.2	22.9	21.9	27.9	27.0	30.1	32.9	26.5	27.8	36.4
ზეთი	45.7	28.2	40.0	54.2	51.3	53.8	37.6	43.5	39.6	36.2
ღორის ხორცი	16.5	12.7	13.5	18.9	28.9	34.1	38.1	26.6	26.1	34.6
პური	25.4	19.2	22.4	29.2	30.1	32.7	34.0	29.9	30.5	34.6
საკონდიტრო ნაწარმი										
თევზი	26.6	22.5	26.9	30.9	33.7	35.3	31.2	27.1	26.4	28.1
რძე	14.9	11.7	15.7	17.6	17.0	21.4	21.7	16.5	17.9	24.4

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, 2018.

²⁶ საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო, 2018.

ცხრილში 2 კი წარმოდგენილია ის ქართული სოფლის მეურნეობის პროდუქცია, რომლის ექსპორტიც ხორციელდება საერთაშორისო ბაზრებზე. მათ შორისაა: ქართული ღვინო, თხილი და მინერალური წყალი. აღსანიშნავია, რომ ამ პროდუქციის გლობალურ ღირებულებათა ჯაჭვში ჩართულობამ ხელი შეუწყო ცხრილში მოცემული პროდუქციის წარმოების განვითარებას.

ცხრილი 2. ათი უმსხვილესი აგროსასურსათო პროდუქტის ექსპორტის დინამიკა (მლნ ლარი)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ღვინო	41.1	29.2	36.9	32.0	41.1	54.1	64.8	128.3	180.4	95.8
მინერალური წყალი	24.0	25.4	31.0	24.7	36.9	47.6	59.4	106.9	137.1	82.2
კაკალი	56.6	65.1	31.7	70.0	75.1	130.2	83.7	166.7	183.4	176.6
მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი	0.0	0.0	0.6	16.9	19.3	28.2	39.3	47.6	30.1	20.1
ცხვრის/თხის ხორცი	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	1.9	0.8	0.9	0.1
ლიმონათი	23.0	29.4	7.9	10.7	14.7	15.1	20.9	17.4	28.7	18.8
ფქვილი	0.0	0.3	0.2	0.8	2.7	1.9	0.8	13.5	15.7	10.7
ციტრუსების ნაყოფი	2.5	4.6	3.9	15.7	12.1	5.3	7.7	20.2	14.7	13.4
წვენები	2.8	13.6	8.4	2.9	6.2	6.3	12.6	7.4	10.6	7.5
დაფნა	1.4	2.1	2.2	2.6	3.8	3.6	4.8	5.2	7.0	8.0

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, 2018.

ძირითადი გამოწვევები

სოფლის მეურნეობის სექტორის განვითარებისათვის მნიშვნელოვანია აგროსასურსათო ბაზრებზე კონკურენციის ჩამოყალიბება. კონკურენცია აგროსასურსათო ბაზარზე სასარგებლოა როგორც მომხმარებლებისთვის, ისე მწარმოებლებისათვის. კონკურენციის შედეგად²⁷:

- მომხმარებლებს შეუძლიათ შეიძინონ სოფლის მეურნეობის პროდუქცია შედარებით დაბალ ფასად. კონკურენციის შედეგად ბაზარზე იკლებს ფასები, შესაბამისად, უფრო მეტ ადამიანს მიუწვდება ხელი ამა თუ იმ სოფლის მეურნეობის პროდუქტზე.
- მომხმარებლებს შესაძლებლობა აქვთ, შეიძინონ უფრო მაღალი ხარისხის პროდუქტი და მომსახურება. კონკურენციის შედეგად ფირმები ცდილობენ გააუმჯობესონ პროდუქციისა და მომსახურების ხარისხი.
- მომხმარებლებს აქვთ უფრო მრავალფეროვანი და ფართო არჩევანი.
- ფირმები მიმართავენ ინოვაციებს მწარმოებლობის ზრდისთვის.
- ფირმები კონკურენტუნარიანები ხდებიან საერთაშორისო ბაზრებზეც.

არაერთი კვლევა ცხადყოფს, რომ ქართული აგროსასურსათო პროდუქცია დაბალ კონკურენტუნარიანობაზეა როგორც ადგილობრივ, ისე საერთაშორისო ბაზრებზე.

მაგალითად, ბოსტნეულის სექტორში, პროდუქციის კონკურენტუნარიანობას აფერხებს საერთაშორისო სტანდარტები და მოთხოვნები, რომლებსაც ქართული ბოსტნეული ჯერჯერობით ვერ აკმაყოფილებს. ამასთან ერთად, ბარიერს წარმოადგენს ბოსტნეულის მცირე რაოდენობით წარმოება, რაც ბევრად ჩამორჩება იმ

²⁷ http://ec.europa.eu/competition/consumers/why_en.html

რაოდენობას, რა მოცულობაზეც არის საერთაშორისო ბაზრებზე მოთხოვნა (ე. ხარაიშვილი, ბ. გენბაია, გ. მამალაძე, 2018).

კონკურენტუნარიანობის კიდევ ერთი შემაფერხებელი ფაქტორია ქვეყანაში სოფლის მეურნეობის ღირებულებათა ჯაჭვის განვითარების დონე. კვლევები²⁸ ცხადყოფს, რომ ღირებულებათა ჯაჭვის რგოლებში შემნახველ-გადამამუშავებელი საწარმოების სიმცირეა, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ სოფლის მეურნეობის პროდუქცია ძირითადად გადამამუშავების გარეშე მიეწოდება როგორც ადგილობრივ, ისე საერთაშორისო ბაზარს. შესაბამისად, მისი ღირებულებაც დაბალია. ამას ისიც ემატება, რომ პროდუქციის პირველადი წარმოებიდან მომხმარებელამდე მიტანამდე არ იქმნება მაღალი დამატებული ღირებულება.

სოფლის მეურნეობის ბაზარზე კონკურენციის ზრდას ადგილობრივი ფერმერებისა და მეწარმეების ფინანსებზე ხელმისაწვდომობის ზრდაც შეუწყობს ხელს, რაც ამჟამად ერთ-ერთ მთავარ ხელისშემშლელ ფაქტორს წარმოადგენს (ე. ხარაიშვილი, 2018).

წარმოების განვითარებას ასევე ხელს უშლის მიწის ფრაგმენტაცია და მიწის რეგისტრაცია²⁹. მიწის ფრაგმენტაცია ხელს უშლის წარმოების გაფართოებას, დიდი რაოდენობით პროდუქციის წარმოებას და გაყიდვას. ხოლო მიწის რეგისტრაცია წარმოადგენს ფინანსებზე ხელმისაწვდომობის ერთ-ერთ ბარიერს, რადგან ამ შემთხვევაში მიწის, როგორც საბანკო უზრუნველყოფის, გამოყენება რთულდება.

დასკვნები და რეკომენდაციები

მიუხედავად არსებული სირთულეებისა, არსებობს გამოწვევების აღმოფხვრის და დაძლევის სხვადასხვა გზა. მცირე ქვეყნისთვის, როგორც საქართველოა, რთულია წარმოებული პროდუქციის მოცულობით კონკურენციის გაწევა მსხვილი მწარმოებელი ქვეყნისთვის, როგორცაა, თურქეთი. სწორედ ამიტომ, სასურველია ნიშური პროდუქციის შერჩევა, რომელიც კონკურენტუნარიანი იქნება საერთაშორისო ბაზარზე, ხელს შეუწყობს სოფლის მეურნეობის განვითარებას და წვლილს შეიტანს ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდაში.

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო მცირეშიწიანი ქვეყანაა, კოოპერაციის, გაერთიანების გზით შესაძლებელია გაცილებით დიდი რაოდენობით პროდუქციის მიწოდება ადგილობრივი და საერთაშორისო ბაზრებისათვის. ეს გაზრდის ბაზარზე კონკურენციას და ქართული პროდუქტის კონკურენტუნარიანობასაც.

საერთაშორისო სტანდარტების და მოთხოვნების დანერგვა ადგილობრივ წარმოებაში კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯია, ზოგადად სოფლის მეურნეობის დარგის განვითარებისათვის. იგი გააუმჯობესებს სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ხარისხს, შესაბამისად, უფრო მიმზიდველს გახდის მას როგორც ადგილობრივ, ისე საერთაშორისო ბაზრებზე. ასევე, ქართველი მომხმარებლისთვის უფრო ხელმისაწვდომი გახდება მაღალი ხარისხის ქართული პროდუქცია ადგილობრივ ბაზარზე.

მწარმოებლურობის ზრდის ერთ-ერთი გზა ახალი ტექნოლოგიების დანერგვა და წარმატებული გამოცდილების გაზიარებაა. მიუხედავად იმისა, რომ ახალი ტექნოლოგიები ხარჯებთანაა დაკავშირებული, იგი ზრდის პროდუქციის კონკურენტუნარიანობას და მაღალი ამონაგების მიღების შესაძლებლობას იძლევა.

საქართველოს უკვე არაერთ ქვეყანასთან აქვს გაფორმებული თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ შეთანხმება. მსგავსი შეთანხმებების არსებობა და მათი გამოყენება სოფლის მეურნეობის განვითარების და დარგის კონკურენტუნარიანობის

²⁸ ატმის, მანდარინის, ჟოლოს ღირებულებათა ჯაჭვის ანალიზები, პი ემ სი კვლევითი ცენტრი, 2018.

²⁹ <https://waset.org/publications/10002878/problems-faced-by-the-agricultural-sector-and-agribusiness-development-strategy-in-georgia>

ზრდის შესაძლებლობაა. სწორედ თავისუფალი ვაჭრობის შედეგად იზრდება კონკურენცია ადგილობრივ ბაზარზე. ასევე, ადგილობრივი კომპანიებისთვის საერთაშორისო ბაზრები გაცილებით ხელმისაწვდომი ხდება (შესაბამისი მოთხოვნებისა და სტანდარტების დაკმაყოფილების შემთხვევაში). აქედან გამომდინარე, თავისუფალი ვაჭრობის რეჟიმების პირობებში, ქვეყანაში შემოედინება უცხოური გამოცდილება, ინოვაციები, ახალი ტექნოლოგიების შესახებ ცოდნა. სანაცვლოდ კი ხდება უფრო მაღალი ხარისხის, კონკურენტუნარიანი, ქართული პროდუქციის წარმოება და მიწოდება, როგორც ადგილობრივი, ისე საერთაშორისო ბაზრისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ე. ხარაიშვილი, ბ. გენზაია, გ. მამალაძე, „ბოსტნეულის ბაზარი: ქართული პროდუქტის კონკურენტული უპირატესობები და კონკურენციის გამოწვევები“, 2018.
2. E. Kharaiashvili, G. Erkomaishvili, M. Chavleishvili, “Problems Faced by the Agricultural Sector and Agribusiness Development Strategy in Georgia“, World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Industrial and Systems Engineering, 2015.
3. E. Kharaiashvili, The Impact of Preferential Agro Credit on the Development of Agribusiness in Georgia, 2018. ECOFORUM. Volume 7, Issue 1(14), 2018.
4. პი ემ სი კვლევითი ცენტრი, „ატმის ღირებულებათა ჯაჭვის ანალიზი“, 2016.
5. პი ემ სი კვლევითი ცენტრი, “მანდარინის ღირებულებათა ჯაჭვის ანალიზი“, 2018
6. პი ემ სი კვლევითი ცენტრი, „ჟოლოს ღირებულებათა ჯაჭვის ანალიზი“, 2018.
7. ISET - ეკონომიკის საერთაშორისო სკოლა, <http://iset-pi.ge/index.php/ka/iset-economist-blog/entry/2018-05-15-13-41-57>
8. ევროპის კომისია, http://ec.europa.eu/competition/consumers/why_en.html
9. საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარების სტრატეგია 2015-2020, საქართველოს გარემოს დაცვისა და სოფლის მეურნეობის სამინისტრო, 2018.
10. სახელმწიფო ბიუჯეტი, საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო, 2018
11. საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო, 2018.
12. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, 2018.
13. სოფლის მეურნეობის პროექტების მართვის სააგენტო, 2018.
14. <https://www.ippmedia.com/en/features/importance-agricultural-sector-country%E2%80%99s-economic-development>

Mariam Saghareishvili
PHD STUDENT

**COMPETITION ON GEORGIAN AGRICULTURAL MARKET AND CHALLENGES
IN AGRICULTURAL PRODUCTION**
Expanded Summary

Agriculture has an important role³⁰ in development of the countries with transitional economies, such as Georgia. Notably, since 2012, Georgian government has recognized agricultural sector as one of their priorities³¹. Therefore, number of programs and projects are being implemented to support the sector by Agricultural Project's Management Agency of the Ministry of Environmental Protection and Agriculture of Georgia³². The paper discusses competitiveness of Georgian agricultural products and tackles the main challenges hindering its increase. In 2017, compared to the previous year, the share of agricultural sector in country's total GDP declined by 0.8-percentage point and amounted to 8.2% (Geostat, 2018). In addition, in 2017 there was a negative real growth (-4.1%). The volume of agricultural production is increasing with moderate growth rate (2% increase in 2017, compared to 2016). However, the budget of the Ministry of Environmental Protection and Agriculture of Georgia increased and amounted to GEL 322 million, which is almost 4-times³³ higher, compared to its budget of 2011.

According to Geostat, 43% of employed people are operating in this sector. This number amounts to 735 thousand person, from which 98%³⁴ are self-employed. Number of employed in business sector exceeds 12 thousand people. Productivity in the sector is not high. In 2017, on average, GEL 5329 was produced per worker (on average, GEL 444 per month), while in business sector, GEL 10920 – per person (GEL 909 per month).

In order to achieve agricultural development, it is important to create and develop competition on agricultural markets. Competition on agricultural markets are beneficial³⁵ for both, consumers and producer, for the following reasons:

- It allows consumers to buy agricultural goods in relatively low prices. Competition results into lower prices, meaning that more people can afford and have access to specific agricultural products;
- Consumers are able to consume goods and services of higher quality. Firms try to improve the quality of goods and services in order to maintain competitiveness on the market;
- Consumers have wider and more diverse choice;
- Firms innovate to increase productivity;
- Firms become competitive on international markets as well as domestic ones.

Research of Georgian agricultural sector reveals low competitiveness of Georgian agricultural products on domestic and international markets. For instance, competitiveness of Georgian vegetables is hindered by international standards and requirements, which are not fulfilled by Georgian producers currently. In addition, the volume of vegetables produced in the country is relatively low, compared to the demand on vegetables in international markets (E. Kharaishvili, B. Gechbaia, G. Mamaladze, 2018).

³⁰ <https://www.ippmedia.com/en/features/importance-agricultural-sector-country%E2%80%99s-economic-development>

³¹ Strategy for agricultural development in Georgia 2015-2020.

³² Agricultural Project's Management Agency, 2018.

³³ Ministry of Finance of Georgia, 2018.

³⁴ Strategy for agricultural development in Georgia 2015-2020.

³⁵ http://ec.europa.eu/competition/consumers/why_en.html

Another factor that is hindering agricultural development in the country is the level of value chain developments in the sector. Research in this field³⁶ reveals lack of storage and processing enterprises, meaning that mainly primary goods are supplied to domestic and international markets with relatively low value compared to the processed goods. Therefore, high value added is not generated in the country due to production of primary goods.

Another important issue is access to finance for small and medium sized enterprises (SME). It hinders SMEs' competitiveness on domestic and international markets (E. Kharashvili, 2018). Land fragmentation and land registration are also problematic issues³⁷ in the field. Land fragmentations hinders expansion of enterprises and their production. Land registration is one of the sensitive issues in context of access to finance, because land has low value for banks as a collateral.

For the countries with small economies, such as Georgia, it is difficult to produce large amount of agricultural goods and be competitive against the countries with big economies, such as Turkey. Therefore, it is important to develop niche products and become competitive in this direction.

Georgia is limited in land, therefore, cooperation is the best decision to unite resources and to increase the volume of production, which will result into increased supply on domestic and international markets. This will increase competitiveness of Georgian agricultural products.

Introduction of international standards and requirements on domestic market will contribute development of the sector. It will improve the quality of goods and services and will make Georgian products more attractive for Georgian and foreign consumers. In addition, Georgian products of high quality will become accessible for Georgian consumers.

Introduction of new technologies and machinery is a way of increasing productivity. New technologies require financing; however, it increases competitiveness and gives an opportunity to producers to increase their profit.

Georgia has already signed free trade agreements with many partner countries. Such agreements are an opportunity to develop agricultural sector and increase its competitiveness. Free trade agreements promote competition on domestic markets and make international markets more accessible for Georgian producers. Through free trade agreements, there is a flow of international experience, innovations and knowledge about new technologies in the country and the main result is increased quality and competitiveness of Georgian agricultural products on domestic and international markets.

³⁶ Peach, mandarin, raspberry value chain analyses, PMC Research Center, 2018.

³⁷ <https://waset.org/publications/10002878/problems-faced-by-the-agricultural-sector-and-agribusiness-development-strategy-in-georgia>

ტარიელ ლომია
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

**მუნიციპალური ნარჩენების შემპროვებისა და მართვის სისტემის
პრეპროექტი**

რეზიუმე: დღევანდელი გარემო პირობების გამოძვევი მიზეზები სხვადასხვაგვარია: წარმოებისას იზარაზება ნედლეული და ენერჯია, წარმოიქმნება ნარჩენები, ნარჩენი პროდუქტები წამლავენ წყალს, ჰაერს და ნიადაგს, თანამედროვე სოფლის მეურნეობა იყენებს უზარმაზარ მიწის ფართობებს, მიწის განოეიერებისთვის და მცენარეთა დასაცავად გამოყენებული ქიმიური საშუალებები წამლავენ ნიადაგს და წყალს, მოსახლეობის რაოდენობის სწრაფი ზრდა იწვევს არა მარტო შიმშილს და სიღარიბეს, არამედ გარემოს განადგურებას, რადგან მეტ ადამიანს მეტი საცხოვრებელი სივრცე და საკები სჭირდება. ამავ დროს, უნდა აღინიშნოს, რომ მაღალგანვითარებული ინდუსტრიული ქვეყნების მოსახლეობა გაცილებით მეტად აზიანებს გარემოს, ვიდრე ღარიბი ქვეყნების მოსახლეობა.

საკვანძო სიტყვები: გარემოს დაცვა, გარემოს დაზიანება, ეკოლოგიური წონასწორობა, სანიტარული კრიზისი, ნარჩენების მართვის სისტემა.

შესავალი

საზოგადოების განვითარებასთან ერთად მკვეთრად გაიზარდა ნარჩენების გამოყოფა ბუნებრივ გარემოში, რამაც XXI საუკუნეში მზარდი ხასიათი მიიღო და მნიშვნელოვნად გაამწვავა ადამიანსა და ბუნებას შორის წარმოქმნილი პრობლემები. ნარჩენები შეიძლება იყოს საყოფაცხოვრებო, სამშენებლო, სამედიცინო, სასოფლო-სამეურნეო, სამრეწველო და ა.შ. მათ რიცხვს განეკუთვნება პლასტმასი, მეტალი, ქაღალდი, ლითონი და ყველა იმ ტიპის ნივთიერება, რომელსაც ადამიანი დროთა განმავლობაში მოიხმარს სახლებსა თუ სამუშაო გარემოში. თვისებების მიხედვით გამოყოფენ მუნიციპალურ, სახიფათო, ინერტულ და თხევად ნარჩენებს. განსაკუთრებით სარისკოა სახიფათო ნარჩენები, რომელიც პოტენციურად რისკის ქვეშ აყენებს ადამიანის ჯანმრთელობასა და გარემოს უსაფრთხოებას. იგი ხასიათდება მომწამვლელი, აალებადი, ეკოტოქსიკური და სხვა მსგავსი თვისებებით.

გარემოს დაცვა გულისხმობს ყველა იმ ღონისძიებას, რომელიც მიზნად ისახავს ადამიანის და ბუნების სასიცოცხლო საფუძვლების მთლიანობაში შენარჩუნებას და გარემოს არსებული დაზიანებების აღმოფხვრას. აქ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ადამიანის მიერ გამოწვეული ზიანის შეზღუდვა და გარემოზე პოზიტიური ზემოქმედება.

გარემოს დაზიანების პირველსაწყისები უძველეს წარსულში უნდა ვეძებოთ, ჯერ კიდევ 10 000 წელზე მეტი ხნის წინათ, როდესაც ადამიანებმა მიწათმოქმედება და მეცხოველეობა დაიწყეს.

ანტიკურ პერიოდში საწვავი და გამომშენებლობისათვის საჭირო საშენი მასალების მოსაპოვებლად ხმელთაშუა ზღვის აუზში მრავალი მთის ფერდობზე გაიხეხა ტყე და ამის შედეგად გამოწვეული გახრიოკებული ლანდშაფტების ნახვა დღესაც შეიძლება, მაგრამ იმ დროს ეს ადრეული გარემოს დაზიანებები ძირითადად რეგიონულად იყო შემოსაზღვრული, დღეს არსებობს საფრთხე მსოფლიო მასშტაბით ნგრევისა და ამით ასევე ადამიანის სასიცოცხლო საფუძვლების განადგურებისა. ასეთი გლობალური გაკლენის მაგალითებია: სათბურის ეფექტი, ოზონის შრის დაზიანება (ოზონის ხვრელი, ოზონის ფენა, კლიმატი), ჯუნგლების განადგურება, მსოფლიო ოკეანის დაბინძურება.

გარემოს დაზიანების ნაციონალური და რეგიონული შედეგების მაგალითები: ცხოველთა და მცენარეთა სახეობების გადაშენება, ნიადაგის მოწამვლა, ნიადაგის ეროზია, ნაგვის (ნარჩენების) მთები, ჰაერში მომწამვლელი ნივთიერებების შემცველობის ზრდა, მძიმე მეტალებითა და პესტიციდებით დაზინძურებული საკვები, ხმაური და ა.შ.

გარემოს დაზინძურებას ადგილი აქვს არამარტო ინდუსტრიული წარმოებისას, არამედ აგრეთვე გარემოს საყოფაცხოვრებო პირობებში ენერჯის გამოყენებით, გათბობის მოწყობილობათა გამონახობლებით, ისევე როგორც ნაგვითა და ქიმიური ნივთიერებებით (მაგალითად, სარეცხი და საწმენდი საშუალებები) და სასმელი წყლის არამომჭირნედ გამოყენებით.

ერთ-ერთ ყველაზე ძნელად გადასაჭრელ პრობლემას წარმოადგენს წყლის და ჰაერის დაზინძურებისგან დაცვა, ენერჯის და ფართობის გადამეტებული გამოყენება, ისევე, როგორც ტრანსპორტით გამოწვეული ხმაურის პრობლემა [4].

საუკუნეების მანძილზე მიმდინარე არარაციონალური ბუნებათსარგებლობა ცვლის ბუნებრივი რესურსების მთელ კომპლექსს, იწვევს ბუნებრივი რესურსების დაშრეტას, გარემოს გატუტყუიანებას და ბუნებრივი სისტემის ეკოლოგიური წონასწორობის დარღვევას. გარემოს დეგრადაცია შესაძლებელია გამოიხატოს სხვადასხვა ფორმით - ტყეების განადგურება, გაუდაბნობა, გარემოს დაზინძურება, სახეობათა გადაშენება. ყველაზე მეტად გარემოს დეგრადაციით გამოწვეულმა პრობლემებმა თავი იჩინა ინდუსტრიალიზაციის პერიოდში, განსაკუთრებით XX საუკუნის 50-70-იან წლებში.

1952-56 წლებში ფაბრიკა-ქარხნების გამონახობლებების შედეგად წარმოქმნილმა ლონდონის „შხამიანმა სმოგმა“ ათასობით ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა. იგივე პრობლემამ თავი იჩინა ლოს-ანჯელესში, ჩიკაგოსა და ტოკიოში.

1945-62 წლებში აშშ-ში გამოიცა რაჩელ კარსონის წიგნი „ნაკლები გაზაფხული“, სადაც დეტალურად აღწერილი და დასაბუთებულია 1945 წლიდან მსოფლიოში ფართოდ გავრცელებული პესტიციდის - შხამქიმიკატ „დდტ“-ის (იგივე რაც „დუსტი“) გამოყენების საშინელი შედეგები: მთელი სახეობების გაქრობა, გენეტიკური ცვლილებები და სიმსივნური დაავადებები ადამიანებში და სხვა. წიგნის დიდი რეზონანსი მოჰყვა არა მარტო ამერიკაში. მსხვილი ბიზნესის წინააღმდეგობის მიუხედავად, ამერიკის მთავრობა საბოლოოდ იძულებული გახდა დდტ-ის მოხმარება აეკრძალა.

1956 წელს „მინამატას დაავადება“ გამოვლინდა იაპონიის ქალაქ მინატამას მიმდებარე სოფლების მაცხოვრებელთა შორის, მოწამვლა გამოიწვია „ნიპონ-ჩისოს“ ქიმიური ქარხნიდან მდინარეში მოხვედრილმა ვერცხლისწყალმა.

1968 წელს დაავადება „იტაი-იტაი“ (რაც ქართულად „ვაი-ვაი“-ს ნიშნავს) კი გარემოს კადმიუმით დაზინძურების შედეგი იყო. ტყვისა და თუთიის მომპოვებელი საწარმოებიდან კადმიუმი მდინარეში, შემდეგ კი ბრინჯის ყანების სარწყავად გამოყენებულ წყალში ხვდებოდა.

XX საუკუნის 70-იან წლებში, საზოგადოების მზარდი აღშფოთების ფონზე, გარემოს დაცვა თანდათან ქვეყნის მმართველობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ხდება. 1954-56 წლებში იკრძალება „შავი ბოლის წარმომქმნელი“ საწვავის წვა ლონდონში. 1955 წელს აშშ-ში ძალაში შედის ჰაერის დაზინძურების მაკონტროლებელი აქტი, 1970 წელს გარემოს დაცვის აქტი და იქმნება გარემოს დაცვის ფედერალური სააგენტო, ხოლო 1971 წელს იაპონიაში გარემოს დაცვის სამინისტრო. 1972 წლის ივნისში სტოკჰოლმში გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის კონფერენციაზე „ადამიანი გარემოს შესახებ“ ხელმოწერილ ცნობილ დეკლარაციაში გაცხადებულია, რომ გარემო ადამიანის კეთილდღეობის, ასევე ეკონომიკური განვითარების განმსაზღვრელი ფაქტორია. მსოფლიოში ნებისმიერი ადამიანი და ყველა ქვეყნის

მთავრობა ვალდებულია იზრუნოს გარემოზე. გარემოს დეგრადაციის შედეგად ვლდებულობთ გარემოსდაცვით პრობლემებს, რომელთა გადაჭრა გონივრული გარემოსდაცვითი ღონისძიებებითაა შესაძლებელი.

გარემოს დაცვა - წარმოადგენს სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი ღონისძიებების (ტექნოლოგიური, ეკონომიკური, ადმინისტრაციულ-სამართლებრივი, საგანმანათლებლო, საერთაშორისო) სისტემას, რომელიც უზრუნველყოფს გარემოში არსებული წონასწორობის შენარჩუნებას და აღდგენას.

გარემოს დაცვის ძირითადი მიზნებია:

- გარემოს ხარისხის შენარჩუნება და გაუმჯობესება (და ამით ადამიანთა ჯანმრთელობის დაცვის ხელშეწყობა);

- ბუნებრივი რესურსების გონივრული და რაციონალური გამოყენება [თურქაძე, 2016: 51-54].

„მუნიციპალურ ნარჩენებს“ სხვადასხვაგვარად განმარტავენ ევროკავშირის წევრ სახელმწიფოებში. ნარჩენების მართვის ევროპულ სტანდარტზე დაყრდნობით, მუნიციპალური ნარჩენები განიხილება, როგორც საყოფაცხოვრებო ნარჩენები, რომელიც ასევე მოიცავს კომერციულ, საოფისე და სხვა საზოგადოებრივ დაწესებულებათა მიერ გამოქვეყნებულ ნარჩენებს. წარმოქმნილი მუნიციპალური ნარჩენები გროვდება ადგილობრივი ხელისუფლების მიერ და რეგულირდება ნარჩენების მართვის საყოველთაო სისტემით. ევროკავშირის ნაგავსაყრელთა დირექტივებში მუნიციპალური ნარჩენები განიხილება, როგორც „საყოფაცხოვრებო ნარჩენები, ისევე როგორც სხვა სახის ნარჩენები, რომლებიც მისივე ბუნებითა და შემადგენლობით მსგავსია საყოფაცხოვრებო ნარჩენების“ [Eurostat, 2012]. ტიპური მუნიციპალური ნარჩენების რიცხვს განეკუთვნება საკვები და სამზარეულოს ნარჩენები, მწვანე ნარჩენები, მინა, ქაღალდი, პლასტმასი და სხვა გადამუშავებადი მასალა.

ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაცია (OECD) მუნიციპალურ ნარჩენებს განმარტავს, როგორც ნარჩენების სახეობას, რომლებიც გროვდება და მუშავდება ადგილობრივი თვითმმართველობების მიერ ამა თუ იმ კონკრეტულ უბანზე, OECD-ის მიხედვით, მუნიციპალური ნარჩენების რიცხვში შედის საოჯახო თუ სხვადასხვა საოფისე დაწესებულებაში, ეზოში, ბაღსა თუ ქუჩაში განთავსებული ნარჩენები. [OECD, 2013] მუნიციპალური ნარჩენების მართვა როტინისა და მისი თანამოაზრეების მიერ განიმარტება, როგორც მსოფლიო მასშტაბით აღიარებული გლობალური სტრატეგია, რომლის მიზანია ნარჩენების პროდუქტიული თავმოყრა, რეციკლირება და ხელახალი გადამუშავება მიმართული გარემოსდაცვითი ხარისხის გაუმჯობესების, მოსახლეობის ჯანმრთელობისა და ეკონომიკური ეფექტიანობის ზრდისაკენ [Rotichl, 2006: 92-100].

საქართველოს კანონი „ნარჩენების მართვის“ შესახებ თავი I, მუხლი 3 ნარჩენებს განმარტავს, როგორც ნებისმიერ ნივთიერებას ან ნივთს, რომელსაც მფლობელი იშორებს, განზრახული აქვს მოიშოროს ან ვალდებულია მოიშოროს (საქართველოს 2017 წლის 1 ივნისის კანონი, 898) [2]. ხოლო, საქართველოს კანონი თვით მუნიციპალურ ნარჩენებს განმარტავს, როგორც საყოფაცხოვრებო ნარჩენებს, ასევე სხვა სახის ნარჩენებს, რაც თავისი მახასიათებლებითა და შემადგენლობით საყოფაცხოვრებო ნარჩენების მსგავსია. აშშ-სა და დიდ ბრიტანეთში კი მუნიციპალური ნარჩენების რიცხვს მიეკუთვნება ყოველდღიური მოხმარების ნივთები, მოშორებული მოსახლეობის მიერ.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ნარჩენები ყოველთვის არსებობდა ბუნებაში, როგორც მისი განუყოფელი ნაწილი. ცნობილია, რომ ბუნებაში ერთი ორგანიზმის მიერ წარმოქმნილი ნარჩენი მეორე ორგანიზმისთვის საკვებს და მაშასადამე, ძირითად მაცოცხლებელ ძალას წარმოადგენს. ბუნებაში წარმოქმნილი ნარჩენები

შედგება ორგანული მასალისგან და ხასიათდება ე.წ. „ეკოლოგიური ჰარმონიით“. მაგალითად, მიკროორგანიზმები და ჭიკვლეები მკვდარ ცხოველებსა და ფოთლებს გარდაქმნიან ე.წ. ჰუმუსებად, რომელიც თავის მხრივ მცენარეთა საკვებია. გასაკვირი არ არის, თუ რატომ მიიჩნევენ მკვლევართა ერთი ნაწილი (მაკდონოუ, ბრონგარტი და ზაკი), რომ ჩვენს ეკოსისტემას აქვს უნიკალური თვისება – გამოუსადეგარი მასალა გადააქციოს უაღრესად გამოსადეგ პროდუქტად, ასე მაგალითად, ხეებიდან დაცვენილი ფოთლები, ლპობის შედეგად გარდაიქმნებიან ნეშომპალად, რომელიც სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია ნიადაგის განოციერებისთვის. [Braungart, 2007: 1337-1348]. სწორედ მკვებავი ნივთიერებებით გამდიდრებული ნიადაგი უზრუნველყოფს უკეთესი ბუნებრივი გარემოს შექმნას, მცენარეთა და ცხოველთა ზრდა-განვითარებისათვის, რომელიც, თავის მხრივ, ქმნის ჯანსაღ და მრავალფეროვან ეკოსისტემას ბუნებაში [Szaky, 2014].

ნაგვის შეგროვებას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ისტორიკოსთა თქმით, ჯერ კიდევ ძველმა ბერძნებმა 4000 წლის წინ კრეტის დედაქალაქ კნოსოსში, მიიღეს სპეციალური კანონი, რომელიც ბერძენ მოსახლეობას ავალდებულებდა ნაგავი დედაქალაქიდან 1 მილზე მეტ მანძილზე დაშორებულ სპეციალურად გამოყოფილ სანაგვე ტერიტორიაზე გაეტანათ. დაახლოებით 1000 წლის შემდეგ კი ნარჩენებისგან ამოღებული და ხელახლა გამოყენებული იქნა ბრინჯაო. ძველი წელთაღრიცხვით 500 წლისთვის ათენის მთავრობამ პირველი ნაგავსაყრელი ქალაქის ცენტრიდან 1 მილის მოშორებით განათავსა. თანდათანობით ნარჩენების რაციონალური გამოყენების გზები მთელ მსოფლიოში გავრცელდა, ვინაიდან ბოსტნეულის ნარჩენებს მკვიდრი მოსახლეობა ცხოველების საკვებად იყენებდა, ხოლო მწვანე ნარჩენებს სასუქად [3].

შუა საუკუნეების ეკონომიკურმა, სოციალურმა თუ დემოგრაფიულმა განვითარებამ უმძიმესი მდგომარეობა შექმნა ევროპის კონტინენტზე. ქალაქებისა და სოფლების მიმდებარე ტერიტორიები ნაგვით აივსო [Louis a, 2004: 306-322].

ცნობილია, რომ პარიზში, მაგალითად, ნარჩენების გროვამ თვით გალაგნების სიმაღლეს გადააჭარბა. შავი ჭირის ეპიდემიამ კი, რომელიც ანტისანიტარულმა პირობებმა გამოიწვია, 140 მილიონი ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა. სწორედ აქედან იღებს სათავეს ევროპაში სპეციალური ორგანოების შექმნა, რომლებიც პასუხისმგებელი იყვნენ ქუჩებში სისუფთავის უზრუნველყოფისათვის. მათვე დაეკისრათ პასუხისმგებლობა სასმელი წყლის სისუფთავეზე და შემოიღეს ჯარიმის პირველი ფორმებიც.

ე.წ. „დიდი დაბრკოლება“ იყო ცნობილი ინციდენტი, რომელიც გამოიწვია ნარჩენების მართვის გაუმართავემა სისტემამ ინგლისში XIX საუკუნის დასაწყისში. ლონდონი გახდა „სანიტარული კრიზისის“ თვითმხილველი მკვეთრად მზარდი მოსახლეობის, გაუმართავი საკანალიზაციო სისტემის, ტერიტორიის უკანონო დანაგვიანებისა და ჰიგიენური ნორმების უგულვებელყოფის გამო. აღნიშნული ფაქტორი მჭიდრო კავშირში იყო სამრეწველო რევოლუციის განვითარებასთან. მსოფლიოს უამრავი ქვეყნიდან ხალხი ლონდონში ჩადიოდა სამუშაოს საძებნელად, ქარხნულმა საქმიანობებმა გამოიწვიეს მდინარე ტემზას მიმდებარე ტერიტორიების დანაგვიანება. ქალაქი კი ვერ აკმაყოფილებდა მზარდი მოსახლეობისათვის სათანადო სანიტარულ ნორმებს. ცუდმა სანიტარულმა სიტუაციამ გამოიწვია ქოლერის გავრცელება ლონდონში, რომელმაც 32000-ზე მეტი ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა [Water Aid, 2015].

ლონდონის მაგალითი გვიჩვენებს, თუ რაოდენ საფრთხეს უქმნის ნარჩენების მართვის გაუმართავი სისტემა ადამიანის ჯანმრთელობას, განსაკუთრებით კი ქვეყნის ურბანულ ნაწილში, სადაც მოსახლეობა მკვეთრად მზარდია. ზემოთ

სსენებულმა ფაქტმა³⁸ ღრმად ჩააფიქრა საზოგადოება, მიეღო სათანადო ზომები, რათა თავიდან აეცილებინათ კიდევ ერთი მსოფლიო მასშტაბის კრიზისი. ამრიგად, XIX საუკუნის შუა ხანებიდან ძირეული ცვლილებები შეინიშნება ევროპისა თუ ამერიკის წამყვან სახელმწიფოებში პრობლემის პრევენციის გზაზე. პირველი ნაბიჯი აშშ-მა გადადგა, სადაც ქალაქები აქტიურად ჩაებნენ ნარჩენების შეგროვება-გადამუშავების საკითხებში [Strasser, 1999].

აღნიშნული სამსახურის შესრულებისას ადგილობრივი მთავრობა მრავალი გამოწვევის წინაშე აღმოჩნდა, როგორცაა, მაგალითად, ნარჩენების შეგროვებისათვის არასაკმარისი ფულადი სახსრები და არაკომპეტენტური დამსაქმებლები, რომლებმაც ვერ შეძლეს სამსახურებრივი მოვალეობის შესრულება. ამასთანავე, მოსახლეობის სტაბილურმა ზრდამ XIX საუკუნის მიწურულს ახალი, სხვადასხვა ტიპის ნარჩენების წარმოქმნა გამოიწვია, რომელმაც, თავის მხრივ, გაზარდა მოთხოვნები ერთიანი კომპლექსური მიდგომის ჩამოყალიბებისადმი ნარჩენებთან დაკავშირებული პრობლემების აღმოსაფხვრელად.

ნარჩენების ხელახალი გადამუშავებისა და მისი რაციონალური გამოყენების შესახებ პირველი დოკუმენტური მასალები იაპონურ წყაროებში მოიპოვება, რომელიც საზოგადოების შემდგომი განვითარების პარალელურად ევროპის სხვადასხვა ქვეყნებშიც გავრცელდა. ევროპულმა სახელმწიფოებმა აღნიშნულ ფაქტზე ყურადღება მხოლოდ XVII საუკუნის პირველ სახეგარში გაამახვილეს, სწორედ მას შემდეგ, რაც აშშ-ში პირველმა ქარხანამ დაიწყო ფუნქციონირება, რომელიც ქაღალდისა და ქსოვილების გადამუშავებაზე იყო ორიენტირებული.

ნარჩენების პირველადი დახარისხების იდეა აშშ-ში, კერძოდ ნიუ-იორკში 1895 წელს გაჩნდა, როდესაც ქალაქის ხელმძღვანელობამ მოუწოდა მოსახლეობას გაეცალკეებინათ ლითონი, ქაღალდი, საკვები, სხვადასხვა სახეობის ქსოვილი მათი შემდგომი გადამუშავების მიზნით. ამრიგად, ორი წლის შემდეგ დაიწყო ფუნქციონირება პირველმა ნაგავგადამამუშავებელმა ქარხანამ [Louis b, 2004: 306-322].

დღეს ჩვენ მუნიციპალური ნარჩენების მასიურ მოცულობას ვხვდებით, რომელსაც ხალხი ყოველდღიურად გამოიმუშავებს. გაეროს გარემოსდაცვითი პროგრამის (UNEP) თანახმად, მსოფლიოში ყოველწლიურად 11.2 მლრდ ტონა მუნიციპალური ნარჩენები გროვდება, რომელთა ორგანული ნაწილების ღპობა მსოფლიო მასშტაბით არსებული სათბურებიდან გამოყოფილი გაზის დაახლოებით 5% შეადგენს, რაც, თავის მხრივ, აჩქარებს კლიმატის ცვლილებებს [UNEP a, 2011]. კლარკი და მათარუ, ამტკიცებენ, რომ თუ პლანეტა ამჟამად 1.3 GT მუნიციპალურ ნარჩენს გამოიმუშავებს, 2025 წლისთვის აღნიშნული მაჩვენებელი შესაძლოა 2.2 GT-მდე გაიზარდოს [Clark, 2013: 66-82]. სსენებული ფაქტი მიუთითებს, თუ რაოდენ მნიშვნელოვანია ნარჩენების სფეროში არსებული კრიზისის რაციონალურად მოგვარება გარემოსა და ადამიანზე უარყოფითი ზემოქმედების შემცირების მიზნით. ამასთანავე, ნაგავსაყრელთან დაკავშირებული პრობლემები პირდაპირ კავშირშია ადამიანის ჯანმრთელობასთან. UNEP აკრიტიკებს ნაგავსაყრელების მიმართ გატარებულ პოლიტიკას, რადგანაც სწორედ ნაგავსაყრელი არის ბუნებაში მეთანის წარმოშობის ძირითადი გამომწვევი მიზეზი, ეს უკანასკნელი კი სათბურის გაზების „GHG“ გამოყოფის უდიდესი წყარო, რომელიც გამოწვეულია ორგანული მასალების ანაერობული დეგრადაციით ნაგავსაყრელებსა და გაუკონტროლებელ სანაგვე ტერიტორიებზე [UNEP b, 2011].

³⁸ იგულისხმება ლონდონის კრიზისი.

ამრიგად, ნარჩენების მართვა უშუალოდ უკავშირდება გარემოსდაცვით პრობლემებსა და ადამიანის ჯანრთელობას, რომელიც, თავის მხრივ, დამოკიდებულია ნარჩენების მართვის ხარისხსა და გადაამუშავების მექანიზმებთან.

მაშასადამე, ყველა განვითარებული ქვეყანა ვალდებულია უზრუნველყოს ნარჩენების მართვის მეთოდების უსაფრთხო და ეფექტიანი ბერკეტების შემუშავება და გარემოზე უარყოფითი ზემოქმედების შემცირების სტრატეგიები. მაგალითად, შეიძლება მოვიყვანოთ ნორვეგია, რომელიც მსოფლიოში ერთ-ერთი ეკონომიკურად ძლიერი სახელმწიფოა. ცნობილია, რომ ნორვეგიაში 1951 წლიდან ნარჩენების რაოდენობა 60%-ით გაიზარდა [World Bank, 2015]. შედეგად, ქვეყანამ შეიმუშავა ნარჩენების გადაამუშავების სტრატეგიული გეგმა, რომელთაგანაც ერთ-ერთ აუცილებელპირობად განიხილებოდა ისეთი სისტემის შექმნა, რომელიც დაფუძნებული იქნებოდა ქვეყანაში ნარჩენების საერთო რაოდენობასა და ეკონომიკურ ზრდას შორის ბალანსის შენარჩუნებაზე. როგორც მითითებულია ნორვეგიის გარემოსდაცვით მოხსენებაში, ქვეყანამ საგრძნობლად გააუმჯობესა ნარჩენების მართვის სტრატეგია, ევროკავშირის კრიტერიუმების მიხედვით [The Research council of Norway, 2014].

მსოფლიოს მრავალი განვითარებული ქვეყანა მუნიციპალური ნარჩენების გადაამუშავების სხვადასხვა მეთოდს იყენებს არა მარტო სახელმწიფოს, არამედ მოსახლეობის ინტერესებიდან გამომდინარე. მაგალითად, ამერიკის შეერთებული შტატების გარკვეულ ნაწილში, მოსახლეობა მკაცრად აკრიტიკებს ნარჩენების მართვის წვის მეთოდს, რომელსაც ისინი ხსნიან ჰაერის დაბინძურებით. აშშ-ის ჩრდილო ნაწილში, რომელიც მოსახლეობის მზარდი სიმჭიდროვით გამოირჩევა, ნარჩენების მხოლოდ 40% გადაამუშავდება წვის შედეგად. ჩრდილოეთ ევროპის ქვეყნებში: შვედეთი, დანია და შვეიცარიაში ნარჩენების დიდი რაოდენობა გადაამუშავდება სწორედ მათი წვის შედეგად. აღნიშნულის საპირისპიროდ, მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში, როგორცაა, მაგალითად, დიდი ბრიტანეთი, საბერძნეთი და ირლანდია, ნარჩენების უმეტესობა ნაგავსაყრელებზე ხვდება მათი შემდგომი რეციკლირების მიზნით.

დასკვნა

დღეისათვის ევროპულ სახელმწიფოებში ნარჩენების მართვა-დახარისხება, ხოლო შემდგომში მისი რაციონალური გამოყენება საკმაოდ მაღალ დონეზეა აყვანილი. მაგალითად, შვედეთსა და ნორვეგიაში ნაგავსაყრელების შემცირების მიზნით, ნარჩენებს ჯერ წვავენ, ხოლო წვის შედეგად მიღებული ელექტროენერგიით ქალაქის მოსახლეობას გათბობით უზრუნველყოფენ. თანამედროვე მსოფლიოში ნარჩენების დახარისხების მთავარ სამიზნეს წარმოადგენს ბუნებრივი რესურსების რაციონალური გამოყენება, ნარჩენების მეორადი გადაამუშავება და იმ ტერიტორიების შემცირება, რომლებიც მუნიციპალური საყოფაცხოვრებო ნარჩენების განსათავსებლად არის გამოყოფილი.

ნარჩენებთან დაკავშირებულ პრობლემას მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში სხვადასხვა საშუალებით ებრძვიან. აგებენ ნაგავგადამამუშავებელ ქარხნებს, იყენებენ ნარჩენებს სასაბურთე მეურნეობაში. ბევრ ევროპულ ქვეყანაში კი დაწესებულია ჯარიმები იმ პირთა მიმართ, რომლებიც გარემოს აბინძურებენ განურჩევლად იმისა, თუ რა რაოდენობით ანაგვიანებს კონკრეტული პიროვნება გარემოს.

ნარჩენები ერთგვარი რესურსია, რომელსაც ადამიანები თავიანთ საკეთილდღეოდ იყენებენ. სწორედ ნარჩენების გადაამუშავებით არის შესაძლებელი გაზისა და ელექტროენერგიის მოპოვება. საზოგადოებამ უნდა გააცნობიეროს, თუ როგორ გამოვიყენოთ ერთი შეხედვით გამოუსადეგარი ნივთები ჩვენ სასარგებლოდ. ნარჩენების გადაამუშავება უდიდეს როლს ასრულებს ქვეყნის ეკონომიკური მდგრადობა-განვითარების საკითხში.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. თურქაძე თ., 2016, სახელმძღვანელო გარემოს დაცვის ტექნიკოსისათვის, თბილისი, გვ. 51-54.
2. ხელმისაწვდომია - საქართველოს კანონი, ნარჩენების მართვის კოდექსი <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2676416>.
3. ხელმისაწვდომია - Ancient and medieval solid waste disposal: <https://sustainingourworld.com/2011/09/22/the-past-present-and-future-of-solid-waste-disposal/>
4. ხელმისაწვდომია - <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
5. Eurostat, 2012, Reference Metadata in Euro SDMX Metadata Structure (ESMS). http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_SDDS/EN/env_wasmun_esms.htm. Accessed 11 Jan 2013
6. OECD, 2013, <http://www.grida.no/publications/vg/waste/page/2853.aspx> 2013-04-10
7. Rotich, K. H. et al., 2006, Municipal solid waste management challenges in developing countries – Kenyan case study Waste Management, Volume 26, Issue 1, 2006, pp. 92–100
8. Braungart, M., McDonough, W. and Bollinger, A., 2007, Cradle-to-cradle design: creating healthy emissions—a strategy for eco-effective product and system design. Journal of cleaner production, 15(13-14), pp.1337-1348.
9. Szaky, T., 2014, Outsmart waste: The modern idea of garbage and how to think our way out of it. Berrett-Koehler Publishers.
10. Louis, G.E., 2004, A historical context of municipal solid waste management in the United States. Waste management & research, 22(4), pp.306-322.
11. Water Aid, 2015, ‘Another great stink report.’ URL: http://www.wateraid.org/~media/Publications/Another_Great_Stink_report.pdf Retrieved: March 21, 2016.
12. Strasser, S., 1999, Waste and want: a social history of trash. New York: Metropolitan Books.
13. UNEP, 2011, ‘Waste: Investing in energy and resource efficiency’. http://web.unep.org/greeneconomy/sites/unep.org/greeneconomy/files/publications/ger/ger_final_dec_2011/8.0-WAS-Waste.pdf Retrieved: 30.May, 2016.
14. Clark, J., and Matharu, A., 2013, ‘Waste to Wealth using Green Chemistry’, in Waste as Resource, edited Hester, R and Harrison, R. Cambridge: RSC Publishing. pp. 66-82.
15. The Research Council of Norway, 2014, ‘Ny satsing på miljøforskning’, Retrieved March 21, 2016.
16. World Bank, 2015, ‘Data: Norway’, http://data.worldbank.org/country/norway#cp_fin , Retrieved: October 25.

Tariel Lomia

PHD student Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

THE PREHISTORY OF THE MUNICIPAL WASTE COLLECTION AND MANAGEMENT SYSTEM

Expanded Summary

Keywords: *environmental protection, environmental damage, ecological validity, sanitation crisis, waste management system.*

With the development of the society, the waste generation in the natural environment has significantly increased. In the 21st century waste generation has become

even more common, which on the other hand considerably aggravated the problems between human being and nature. Waste can be categorized into household, construction, medical, agricultural, industrial, etc. Plastic, metal, paper and all kinds of substances used by people at home or in the working environment over time are considered as waste. Considering their characteristics, they separate municipal, hazardous, inert and liquid waste. Hazardous waste is particularly risky and potentially dangerous for human health and environmental safety, which has poisonous, flammable, ecotoxic and other destructive features.

There are different reasons for the current environmental conditions: production is spent on raw materials and energy; large amount of waste is generated that pollutes water, air and the ground. The modern agriculture uses large land areas, and chemicals used for soil fertility, poisoning water and land. In addition to that, rapid growth of the population leads not only to hunger and poverty, but also it causes environmental destruction, since, the more population is the more living space and food is needed for humans. At the same time, it should be noted, that the population of highly developed industrialized countries gives more damages to the environment than less developed countries.

Environmental pollution occurs not only in industrial production, but also by using the energy in our daily lives, by heating system emissions, as well as garbage and chemical substances (for instance, products used for cleaning and washing) and excessive use of drinking water.

Today in many European states, waste management, its distribution and rational is quite developed. For instance, in Sweden and Norway, the waste is being reduced by incineration, whilst the electricity that is generated from the incineration, is used for heating by the population. In the modern world, the waste management system aims at rationally using the natural resources, recycling the waste and reducing of those areas that are allocated for disposal of municipal waste.

European cities have different approaches to solve the waste-related issues. They build waste factories, use waste in greenhouses etc. In many European countries, strict penalties are being imposed on those polluting the environment, regardless of the amount of damage.

Waste is a resource that people use for their benefit in the long run. Waste recycling makes it possible to get gas and electricity. The society should realize how to use “unusable” items in their favor. Waste recycling plays a major role in the economic and sustainable development of the country.

ჟურნალი “ეკონომისტი”

მისამართი: თბილისი, 0105, გ. ქიქოძის ქ. 14; ტელ.: 293 34 44; 599 970103.

ჟურნალ “ეკონომისტი” სტატიების გამოქვეყნების წესები იხილეთ ვებგვერდზე: ekonomisti.tsu.ge

Journal “**Ekonomisti**”

Address: Tbilisi, 0105, Kikodze street, tel. (+995 32) 293 34 44; 599 970103

Rules of Publication of articles in the journal “Ekonomisti” see: ekonomisti.tsu.ge

თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა

რედაქტორი **სესილი ხანჯალაძე, ნატო აბესაძე**

Publishing House of Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU

Redactor **Sesili khanjaladze, Nato Abesadze**